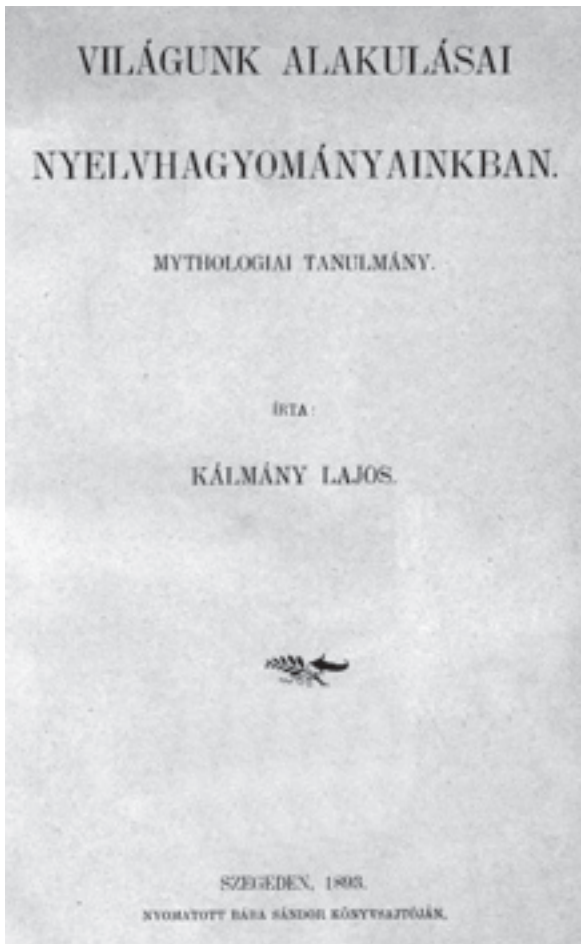

Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban¹

Értekezésünk folyamán felsorolandó adataink jobbára töredékek; de azért becsesek: ősi nyelvahagyományaink gyöngyei; ezzel azt hiszem, értéküket elegendőképpen feltüntettem, mihez még csak azt fűzöm hozzá, hogy bármily elkallódtak, belőlök mégis reá lehet ismerni az egészre, melynek egykor alkotó részeit képezték. Becses kincseknek tekintette e maradványokat maga a nép is, legalább erre enged következtetni eljárása, hogy gyöngyként őrizgette. Rejtegette, elrejtette mélyen, mint csiga a gyöngyét, hogy el ne veszítse. Egyiket találgatós meséi közé szőtte, másikat lakodalmi szokásai közt tartotta fent, harmadikat – hogy annál

hozzáférhetlenebbé tegye –, sikamlóssá alakította, de megőrizte, s így ma, annyi, ősvallásunk maradványait irtogató századok után is – mennyinek mélyen vésett nyomait tárgyunk körébe vágó adatainkon szemléljük –, beszélhetünk magyar világalakulásról.

1 Értekezésünket németül közölte Herrmann Antal *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* folyóiratának 2. kötetében és Wlislöcki Henrik *Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren* művében *Kosmogonische Spuren* cím alatt.

A világ alakulásai nálunk a teremtésen kezdődnek. Nyelvahagyományaink vallomásaiból azt kell következtetnünk, hogy volt idő, mikor őseink a világ változását a legfelsőbb lénynek a világot rosszul való teremtésére vezették vissza. Újjá kellett teremteni a világot, helyesebben szólva, változtatni kellett rajta, mert az első teremtés elhibázott mű volt. Ekként nálunk a világ alakítása szoros összefüggésben van a teremtéssel. Aki ismerni akarja népünknek a világ alakításáról megőrzött, hiedelmeit, előbb a teremtéssel kell foglalkoznia, látnia kell a változásnak kitett világot eredetében. Szeme előtt kell tartania a nagyon is emberileg gondolkozó teremtő lényt, mert csak így szerezhethet magának tárgyunkról alapos tudomást, ha ti. az okozattal meg nem elégedve az okot fürkészi. Viszont aki a teremtést szemügyre veszi, ki kell terjesztenie figyelmét az alakulásra is, mivel a világ teremtése a teremtő első kísérletével nem ért véget, hanem az elhibázott teremtést alakítás követte. Nem elegendő tehát a világ alakulásairól – minők: *a bukás, a vízözön és a világegés* – szólnunk, hanem meg kell emlékeznünk a teremtésről is.

Teremtés²

Mitológusaink mindeddig csak sejthették, a legjobb esetben feltehetők, hogy a velünk rokon népek teremtésre vonatkozó mondája őseink előtt sem vala ismeretlen, de hogy ily nemű töredékes hagyományok ma is élnek népünk ajkán, és hogy belőlük megalkothatjuk őseinknek a világteremtésről a honfoglalás előtt vallott hiedelmüket, hinni aligha merték. Nagyon korán elhitettük magunkkal, hogy szegények, szerfölött szegények vagyunk mi az ilyenekben, és hogy az e téren való szegénységünket ne szégyeneljük – mert hát e fajta mondák mívelt, míveletlen népeknél fellelhetők –, reámutattunk, mint rokonokéra: a finn *Kalevalára* és a vogul teremtő mondára, s ezzel megmentettnek hittük a régi dicsőséget. De vajon meggyőztük-e, meggyőzhettük-e reámutatásunkkal a kételkedőt? Nem támadt-e fel bennünk is a kételkedés, hogy valóban olyan volt-e a mi teremtőmondánk, amilyennek lenni állítjuk?! Hogy ezután ne csak rokonaink kincseire hivatkozhatunk, szólhatunk a magunkéról is, a kezünk ügyébe eső töredékekből összeállítjuk a vogul teremtőmonda mását, a magyart. Mivel pedig a vogul monda és a vele egyező magyar töredékek a teremtést a legfelsőbb lényen kívül demiurg művének tudják, rajta leszünk, miszerint demiurgjainkat is bemutassuk, s amennyire tárgyunk megengedi, a reájok vonatkozó adatokat csoportosítsuk. Végre a demiurgokat nélkülöző töredékeket

2 Felolvasott a Magyar Néprajzi Társaságban 1891. január 11-én, s ismertette volt a Magyar Tudományos Akadémia 1889. június 3-án tartott ülésén.

soroljuk föl, és hasonlítjuk össze a más népeknél található hasonló hagyományokkal.

A vogul teremtőmondát Hunfalvy Pál³ a finn *Kalevalával* vetette egybe, és arra az eredményre jutott, hogy a kettő közt sok hasonlatosság van. Mi futólagos szempillantást vetve rájuk, a következőket jegyezzük meg. A vogul monda nem kezdi a teremtést a világtojáson, mint a *Kalevala*, megelégszik a földteremtés kezdetével, hanem azután fokról fokra halad: ember, állat, növény teremtése sorban történik előttünk, míg a *Kalevalában* mindezt másként találjuk. A világtojásról mi sem tudunk. A vogul teremtésben egy demiurg van, a *Kalevalában* több; de mind a vogul, mind a finn teremtésváltozatban ismeretes az indeknél. A Menu törvénye és a Veda-féle, szinte úgy a Fra Paulino⁴ ismertette teremtőmonda főbb vonásaiban a *Kalevalával* vág össze, ellenben a vogul teremtés a kutyaparti indekével,⁵ Lassen⁶ által közlöttel, és hogy erről se feledkezzünk meg, a mónnitarikével⁷ hasonlítandó össze. E megjegyzésünkkel nem végeztünk fölösleges munkát, mert mint – értekezésünkben látni fogjuk –, több töredékünk az ind és finn hagyományok változataként tűnik szemünkbe.

A vogul monda teremtéssel foglalkozó fő lényei ezek: *Numi Tarom*, a legfőbb lény és *Elm-pi*, az ő segítője: demiurg. Numi Taromot hagyományainkban az Isten szóval találjuk jelezni, Elm-pi szerepét leginkább az Ördög végezi, kit teremtőmondáinkban előforduló legrégebbi demiurgunkul ismertünk fel. Ha az Ördögről szóló adatainkra vetjük szemünket, két kép tűnik elénk: az egyik diabolusnak (legrosszabb fő lénynek) mutatja az Ördögöt, a másik demiurgnak. Diabolusnak venni az Ördögöt már csak azért is megszokott, mert a diabolus elnevezései között a magyarban ott van az Ördög név is, ezzel a képpel azonban e helyt keveset foglalkozunk, bennünket ezáltal a másik érdekel, melyet nagyon homályosnak kell jeleznünk, mivel a letűnt ezredév nyomai kellenél jobban meglátszanak rajta. E nyomokat kell előbb eltávolítanunk, ha az eredeti vonásokat látni akarjuk, mire jó szolgálatot tesz az összehasonlító mitológia. De még az összehasonlító mitológia világánál is különösnek tetszenek a vonások, kiváltképpen ma, mikor már megszoktuk az Ördögöt rossznak, minden rossz okozójának tekinteni, és most egyszerre ellenkezőnek nézzük, és higgyük. Elhiggyük, hogy az Ördög eredetileg nem jelentett rossz lényt, ily jelentésűvé nálunk csak a különböző vallások hatásai következtében lett; hogy nem Isten

3 Reguly A. *hagyományai*, 1. k. 134.

4 Majer: *Allgemeines mythologisches lexikon*, 1. k. 252, 261, 128.

5 Klemm: *Allgemeine Cultur-Geschichte der Menschen*, 2. k. 155.

6 *Indische Alterthumskunde*, 1. k. 780.

7 Klemm idézett műve, 2. k. 160.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

ellensége vala, hanem megfordítva, Isten akarátának végrehajtója, demiurg. Ez minden esetre szakítás újabban ápoltt hiedelmünkkel, mi nem könnyű.

Az Ördög tehát eredetileg demiurg volt. A demiurg különféle értelmezései közül mi a mitológiáit vesszük: demiurg alatt azt a közvetítőt értjük, ki Isten segítségével megalkotja a világot, és minden jóra, nemesre tanítja az embert.⁸ Hogy ilyennek tekintsük eredetében az Ördögöt, erre már Erman⁹ figyelmeztetett bennünket, ki az osztják Örtiköt mint jótevő lényt, Tuurumnak: a főistennek a kegyeltjét és minden ügyben hatalmas közbenjárót, szóval demiurgot a magyar Ördöggel egyeztetve össze, megjegyezvén, miszerint a kereszténység hatásának köszönhetjük, hogy az Ördögöt rossznak, diabolusnak festjük. Továbbá Reguly¹⁰ is felhívta figyelmünket *Maltebrun geographiájában* az Ördögnek a vogul *ortikkali* hasonlatosságára. Reguly magyarázata szerint *Ortikort* = fejedelem és *iki* = bátyát jelent.

Tanulmányunk arról győz meg bennünket, hogy az osztják Örtikkel nem csak hangzásra, de mint demiurggal szerepre nézve is megegyez a magyar Ördög, a török-tatár *Ertik* vagy *Erlík* és a mongol *Erlüng*, *Erlík* kán. *Mindannyian eredetileg jó lények, demiurgok valának, csak a különböző vallások hatásai folytán váltak rosszakká.* Nem kevésbé érdekes róluk azt is tudnunk, hogy a vogul mondával változatos töredékekben Elm-pihez hasonló szerepet játszanak, amiért alább több ízben idézni s működésüket, Elm-pijével össze fogjuk hasonlítani. Összevetésünkben mindenesetre alapul a vogul mondát kell vennünk, mivel Ertik és társai a teremtőmondákban idegen hatás következtében rosszakká lettek, vagyis változtak, Elm-pi ellenben megmaradt eredeti alakjában, jónak.

A vogul teremtőmonda¹¹ azzal kezdődik, hogy Numi Tarom felülről vaskötélen, ezüst bölcsőben férfit és nőt ereszt le, kik ég és tenger közt lebegnek. Ekkor még a föld nincs megteremtve, az ember ülő szent földjét Elm-pi, a leeresztett asszony fia buktatja ki a vízből Numi Tarom meghagyása szerint. Numi Tarom szereti Elm-pit, a teremtésben tanáccsal segíti. Elm-pi működésével részben azonos a szibíriai török, ismertebb nevén nevezve az altaji monda Erlíké. A róla szóló teremtőmondában fel van hozva,¹² hogy Isten leküldé Erlíket a tenger

8 Platon a világ építőmesterét nevezi demiurgosznak. (A szerk.)

9 Castrén *Vorlesungen über die finnische Mythologie*, 216.

10 Ipolyi: *Magyar mythologia*, 40.

11 Hunfalvy: *Reguly hagyományai*, 1. k. 119. Munkácsi: *Vogul népköltési gyűjtemény*, 1. k. 135.

12 Radloff: *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*, 1. k. 175.; *Das Samanenthum und sein Kultus*, 3.: Vámbéry: *Török faj*, 157.

fenekére föld[et] hozni. Erlik felhossa a földet, odaadja Istennek, eddig szófogadó, Elm-pinek hasonmása, demiurg. Demiurg még akkor is, mikor kígyót, békát, vaddisznót teremt, hanem egyéb cselekedetében diabolusnak van már jellemezve. Hogy ugyanaz a személy demiurg is legyen, és diabolus is egyúttal, ez ellentét, mi annál szembetűnőbb, mennél több oly hagyományra fordítjuk figyelmünket, melyben Erlik jó, melyben a nép mindig atyjának nevezi Erliket, kitől eredt.¹³ Ez az ellentét új vallás hatásából származott, mely azonban még nem bírta a népben megérlelni, hogy Erlik rossz, megvetendő. Hasonló sorsban részesült a mongol Erlik kán, kiről szinte el van ismerve, hogy kezdetben jó volt, dicsérik is a világon szerzett érdemeiért; de nyomban utána teszik, hogy nagy bűnököt is elkövetett, ezért ma rossz lény.¹⁴ Ez a jelenség a mitológia terén nem valami különös, mivel „többnyire hol a régi pogány tanok helyébe új vallási rendszerek léptek, amazok isteneit rosszaknak és elégteleneknek kimutatván, neveiket és tulajdonaikat a rossz szellemre ruházták, vagy hogy ezt legalább saját mítoszaik hasonlajjaival igyekeztek magyarázni”.¹⁵ Így jött a magyar demiurg, az Ördög név is a diabolus jelölésére használatba, mi a következőből látható.

A vogul teremtőmonda a teremtést a tenger fenekéről való föld felhozásával, illetőleg kibuktatásával kezdi. A legfelsőbb lény meghagyása következtében Elm-pinek első sorban földet kell szereznie, de Elm-pi nem képes első ízben földet felhozni. Ennyit mutathatunk be ezúttal a felfedezett, nagyon is keresztényies színezetű magyar mondában: „Mikor az Isten a világot teremtötte, az Ördög az Istentül a részög embör lelkit kérte, aszonta, hogy amölik embör éccör mögrészögszik, annak a lelke lögyön az üvé. Az Isten látta, hogy a részög embör a halálos ágyán mögtér, nem éggyezött bele, hanem aszonta, hogy ha egy kötél¹⁶ homokot fölhoz a tengör fenekirül, akkor odadja neki a részög embör lelkit. Az Ördög lë is mönt a tengör fenekire, de nem bírt homokot fölhozni; így osztán nem is kapta mög a részög embör lelkit” (Magyarszentmihály). Hogy a mi Ördögünk hagyományunkban a részeg ember lelkén akar osztozkodni Istennel, s hogy a feladatot, a homok felhozást nem teljesítheti, mind a kereszténység hatásának tulajdonítandó. Hasonmását látjuk a Munkácsi¹⁷ lejegyezte Ördög fejedelemregében, melyet Munkácsi csak mintegy négy évtizeddel későbbben írt le, mint Reguly a fentebb tárgyalt teremtőmondát, s íme, már nem a jó Elm-pi végzi Numi-Tarom

13 Radloff: *Proben d. Volks d. türk. Stä m. Süd-Sib.*, 1. k. 198.

14 Bastian: *Die Voelker des oestlichen Asien*, 6. k. 596.

15 Ipolyi: idézett műve, 36.

16 Itt mértékegység: köteg. (A szerk.)

17 *Vogul népköltési gyűjtemény* 1. k. 160.

mellett a demiurg szerepet, hanem a csalni akaró, rossz *Xul'-otër*. Habár Oroszország a most jelzett idő alatt tűzzel-vassal terjesztette is a kereszténységet a vogulok közt, mégis mennyivel inkább meg kell látszani a kereszténység nyomainak nyelvahagyományainkon, mikor nemzetünk már régen felvette a kereszténységet. Senki sem fogja a kereszténységből kimagyarázni azonban a monda ama kijelentését, hogy Isten az Ördögöt a víz fenekére küldi homokot felhozni; ez már a demiurg Ördög tiszte, nem a diabolusé.¹⁸

Mikor a vogul Elm-pi többször tett lebukás után a földet kibuktatta a vízből, a föld egyre forgott a víz színén, és hogy az emberek által lakhatóvá válhassék, meg kellett erősíteni. A megerősítés hegygel, az Ural-hegységgel történt, és így a hegy teremtése, illetőleg elhelyezése a vogul földteremtés kiegészítő része. Érdekes tudni, hogy ily célból való hegyelhelyezést az Erlik-féle teremtőmondákban hasztalanul kerestünk. Numi Tarom, hogy ebben az ügyben fentjárt nála Elm-pi, a monda szavai szerint azt a tanácsot adta neki: „Ha ezen magambírta ezüstgombos övemet veszed, menj le az alsó földre, s rakd az egész földet körül” – mit Elm-pi meg is tett: – „Alá mene, az ezüstgombú övet, megkerülvén a földet, körülhúzá; legott teremtett szent földje veszteggé lón. Ember lába által elérhetetlen Päszing (fényes) hegy ülepödék.”¹⁹ Vagyis Elm-pi a Numi-Tarom adta gombokkal, mik nem egyebek, mint az Ural kitűnő hegyei, tehát hegygel vevé körül a világot, azt a világot, melynek teremtése ő reá vala bízva, melyet Numi Tarom fent levő világával szemben az övének mondhatunk.

18 Mondánknak magyar változata a következő: „Vót a világon egy embör, annak vót egy Lidvérc. Éggyik hétön üvele vót a Lidvérc, oszt' amit mondott a világon, mindönt hordott. Másik hétön a fijávā vót a Lidvérc, oszt' a Lidvérc mindég aszonta: Mit, mit, mit? Aszonta neki: Hozzá mostan kukuricát! A Lidvérc annyit hozott, tele lött az udvara kukuricával; aztán aszonta: Hozzá pézt! Annyit hozott, hogy nagyon gazdag embör lött. Míko gazdag embör vót mán, mögúnta a Lidvércöt tartani, emönt a szomszédba. Hogy mit csináljon a Lidvércé, mert mindég a hóna alatt tartózkodott? Hát kúdjé el a tengörnek a köllő közepibe, hogy hozzon egy kötél homokot. Elmén az embör haza, aszongya a Lidvérc: Mit, mit, mit? Eridj el, a tengörnek a közepirül hozzá egy kötél homokot! A Lidvérc elmönt, nem gyütt soha többet vissza” (Magyarszentmihály). Felemlítjük még, hogy a Lidvércet Ördögfélének tartja a nép. A föld kibuktatása többé-kevésbé eltérő változatban ismeretes még a voguloknál (Munkácsi idézett műve, 139.), a mordvinoknál (Barna: *A mordvaiaik pogány istenei*, 8.), cseremiszeknél (Barna: *A votjákok pogány vallásáról*, 20; Erman: *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland* 17. k. 389); a votjákoknál (Munkácsi: *Votják népköltészeti hagyományok*, 50); tudnak róla mesélni a bukovinaiak (*Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde*, 1. k. 179.). Erdélyben az oláhoknál Isten Gábor arkangyalt küldi le földet hozni. (Müller: *Siebenbürgische Sagen: Die Schöpfung der Welt* mondában); a burjétek^{18b} és állítólag az oroszok (*Ausland*, 1866. 534., 1872. 1178.), sőt még a cigányok is (Wlisocki: *Az erdélyi cigány népköltészet*, 64.). A vízözönmondában fordul elő (Andree: *Die Flutsagen* műve 78–82. lapján).

18b Burjátok. (*A szerk.*)

19 Hunfalvy: *Reguly hagyományai*, 1. k. 135.

Állítsuk a vogul mellé a palóc hagyományt: „Åhol åz endrefåli²⁰ tógát²¹ vån, ott åz Ördög el åkårtå rekesztenyi å vilågot. El is rekesztette valamöggyig, hånem å gombot nem érkezött feltënnyi; å kåkås męgszólåt, [a tógát] ęsülyedt.” Kiegészítésül elmondta palócom, hogy az endrefalvi tógát „kérésztő vån å vilågon”; hogy Isten azt mondta az Ördögnek: „Hå el bírjå rekesztenyi ęfélíg, nåpfëlkőtő nåpnyugåtig (a neki szånt birodalmat) åkkó neki is lęsz birodålmå, odå nem süt å nåp.” Csakhogy erre nem bírt reámenni az Ördög, mivel nem bírta fölteni a gombot kakasszólåsíg „åkkó bęsülyedt (a tógát) å földbe, mindënytt męllåtnyi å (besülyedt) tógåtot” (Sågújfålu). Ha e mondåt eredeti alakjåban meg akarjuk ismerni, le kell róla vennünk mindazt, mit az idegen vallås reårakott. A vogul ęs palóc monda közös alapja a vilågteremtés. Elm-pi is a saját vilågát teremti – Numi-Taromé fent van –, az Ördög is. Elm-pi cęlt ér, az Ördög nem, de ez nem zavar bennünket. Hogy az Ördögnek ęppen akkor kellett buknia, mikor már-mår cęljåt érte; hogy a heggyel azért kezdte körülövedzeni birodalmåt, miszerint a nap be ne süthessen birodalmåba, ęs hogy Ördögünk ma, mint Isten ellenese jön elő, ez mind oly vonås, mely a kereszténység diabolusåban feltalålható; de az, hogy az Ördög vilågót, birodalmat készit magånak, ęspedig nem az alsó vilågban, hanem földünkön, hogy van neki is Elm-pihez hasonlån heggyre való gombjå; hogy a tógát süppedt, ülepedett, miként Elm-pi heggye, mind oly vonås, melyet a kereszténységben hasztalan keresünk, de a vogul mondåban feltalåljuk. Az endrefalvi tógåt ęs mondåja tehát az Ural heggyseg keletkezésérő szóló vogul mondånak a magyarorszågbeli kiadåsa, vagyis a kereszténység hatåsa alatt a vogul mondånak az endrefalvi tógåtra való alkalmazåsa. Igaz, hogy a vogul teremtés e része változåson ment keresztül a palócok ajkån, e töredęket mégis kivålóan becsesnek kell vallanunk, mivel a vogulféle, föld teremtésérő szóló mondåból reánk szállt maradvány, ęs ennek

20 Nógråd vármegye. (A szerk.)

21 E palóc mondånål nem kevésbé érdekes a benne előjövő tógåt szó. Jelent pedig rekesztőt, elvålsztót. Benne van e szó a magyar krónikåkban *Togata* alakban. *Togata* folyóról írnak a krónikåk mint olyanról, ahol a magyarok őshazåja volt. A Névtelen jegyző *Togata* szava^{21b}, helyesebben *Tógåta*, teljesebb alakja a palóc tógåtnek, mellyel a vogul *tagat*, *tåget*, *osztjåk* *tangat* szó våg össze, nem pusztån hangzåsra, de jelentésre nézve is, jelentvën akadni-t, megakadni-t. (Hunfalvy: *Magyarorszåg ethnographiåja*, 285., 265.; Budenz: *Magyar-ugor összehasonlító szótår*, 176.) A palóc magyaråzadtal, nem különben a vogul, osztjåk jelentéssel megegyez Kézai Simonnak 1282 tájról ęs a Bécsi krónikånak, az úgynevezett „codex pictus”-nak 1538 tájról kelt meghatározåsa, mely szerint *Togota* vagy *Togata* „lakatlan fertőkön ęs havas begyek közt foly”. (Hunfalvy: *Ugor vagy török-tatår eredetű-e a magyar nemzet*, 22.) Az a folyó, mely ily helyeken foly, valóban megérdemli a rekesztő, megakasztó, másként tógåta elnevezést. A *Tógåta* szóval ęs mondånkkal újban Comes Géza *Kuun Relationum Hungarorum historia antiquissima* 1. k. 27., 46. lapjån foglalkozik.

21b Anonymus *Tucota* ~ *Tucota* szava a *Takta* folyót jelenti. A *tógåt* nyilván népetimológia. (A szerk.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

alapján méltán remélhetjük, hogy ahol a vogul monda ily becses töredéke fellelhető, ott teljesebb változatra is számíthatni, ha buzgó keresője akad.²²

A földre vonatkozólag megemlítjük még, hogy a földet illetőleg: „Az egész világot három cethal tartja, mindön harmadik esztendőbe mögfordul (a 3 cethal) a másik ódalra, akkor a föld mögrözög” (Temesköz-Lőrincfalva). Magyarszentmihályon már négyen vannak a cethalak.²³

A föld teremtése után Elm-pi Numi-Tarom tanácsára: „Hóból embert csinál, gyúr, elindítja, darabbá szakad.”²⁴ Ez volt az első kísérlete, melynek hasonmása megvan nálunk: „Az Ördög embört, lovat ki bírt formálni, de mikó mögindút, porrá vált” (Jázova). Terjedelmesebben szól erről a majdáni változat, melyben el van mondva, hogy mikor az Isten az embert teremtette, az Ördög is elkészítette az alakot, de lelket nem bírt neki adni, mit Istentől kért, Isten azonban nem adott neki, mondván: Lelket az Ördögnek nem adok! S a mondában megvan jegyezve, hogy így az Ördög nem szabad a lélekkel.²⁵ Hagyományunkból ki kell vennünk az idegen hatás folytán való alakulást, hogy megkapjuk Elm-pinek az embert teremtő első kísérletét. A kereszténység hatásának a következménye mindjárt hagyományunk ama kijelentése, hogy Isten teremtette az embert: holott a velünk rokon népek mondáiban a demiurg vesződik az anyaggal. A vogul Isten, Numi-Tarom fent van, nem száll le, vagy a monda szavai szerint: nem ereszkedik alá, hogy akár a földet, akár az embert teremtsen; fent lakozik, nem jön le az embert teremteni a szibíriai török nagy Kúdai sem,²⁶ az anyagot demiurgja, a nagy Pajana alakítja. E pogány istenek csak a rendelkezést tartották meg maguknak, az anyaggal nem bíbelődnek, amint a gnosztikusok tanították, azért demiurgra van szükségük; ellenben a kereszténység Istene a teremtést minden ízében maga végzi. Megalkotja

22 Ugyancsak a voguloknál egyik változatban a forgó földet nem a vízből buktatja ki a demiurg, hanem Arany-Kworés atya bocsájta alá az égből, s az Ural-bérccek csattogások közt jönnek létre (Munkácsi: *Vogul népköltési gyűjtemény*, 1. k. 36.). A másodikban Numi-Tarom hét teli marék kovakövet dob a forgó földre, az Ural-bérccek ekként keletkeztek (ugyanott, 129.); a harmadikban a rossz Xul'-otér szájába rejtett, később kiköpött földből rakodnak le az Ural-bérccek. Ezenkívül e hagyomány szerint magának is akar Xul'-otér földet, birodalmat csinálni, és csak akkora földet kér, hogy rajta egy botot állíthasson meg, mit meg is kap. Leszúrja botját a földbe, Numi-Tarom azonban felhossa, s íme, csúszómászó állatok jönnek fel a földből: kígyó, béka, egér; továbbá szünyög, bögöly, légy egymást érik, erre bedugja a lukat (ugyanott, 162.). Ennek az utolsó mondanak a változata megvan az altaji mondában. (Vámbéry: *Török faj*. 163.)

23 Vö. Scheiber Sándor: *Ady A nagy cethalhoz című versének képzettörténeti háttérére*. = Sch.

S.: *Folklor és tárgytörténet*. Bp., 1977. 2. k. 410–424. (A szerk.)

24 Hunfalvy: *Reguly hagyományai*, 1. k. 126.

25 *Szeged népe népköltés gyűjteményünk*, 3. k. 178.

26 Radloff: *Probend. Volks. stb.* 1. k. 285.

az embert a földből, lelket lehel bele, s hogy az ember megvan teremtve, bőrköntöst ad reá, oktatja. Anyaggal, lélekkel egyaránt foglalkozik,²⁷ ezért demiurgra nincsen szüksége. Így tesz az iszlám vallás Istene is,²⁸ mit azért kell felemlítenünk, mert mint alább látjuk, hagyományainkon az iszlám mély nyomai észlelhetők. De nem is kívánatos ős felfogásunk szerint az Isten jelenléte, ha – mint más értekezésünkben²⁹ kifejtettük – jaj annak, kit az Isten meglátogat, mert kárt vall. Az efféle istenek jobb, ha távol vannak a teremtéstől, legalább nem okoznak kárt.

A kereszténység, illetőleg az iszlám adta ama vetekedést is, hogy az Ördög mondánkban ugyanazt akarja véghez vinni, mit Isten tesz. Mindezt kivéve mondánkából ezt kapjuk meg: az Ördög földből testet alkotott, miként a vogul Elm-pi a vogulok hazájához mérten hóból, de mert sem Elm-pinek, sem Ördögnek nem volt lelke, az embert nem bírták megteremteni önmaguktól. Ideértünk a demiurg egyik jellemző vonásához, tudniillik, hogy a demiurnak nincsen lelke, nem bír az anyagnak önmagától lelket, életet adni. A szibíriai törököknél Pajana megalkotja a testet, de lélekért Kudaihoz kell menni: a mandzsuknál is a demiurnak lélek után kell látnia.³⁰ Ha tehát a mi mondánkban az van állítva, hogy az Ördög azért nem bírta az embert megteremteni, mert nem volt neki lelke, akkor az Ördög alatt nem diabolus, hanem demiurg értendő, mert hiszen a kereszténység Ördögének vagyis a diabolusnak van lelke, maga is rossz lélek, és minden elkárhozottnak a lelke az övé, ebből a felfogásból kiindulva mondjuk a rossz emberre, hogy: „Az Ördögnek adta a lelki”, vagy: „Annak mán az Ördögé a lelke” (Szeged). Ha tehát az Ördögöt azért mondjuk szegénynek, mint eme szólásban: „Szögény az Ördög, mert nincs neki lelke” (Szeged), vagy embert teremteni nem bírónak, mert nincs neki lelke, a demiurg Ördögére kell gondolnunk.

A vogul Elm-pi nem csüggedt el a sikertelenségen, felment Numi-Taromhoz tanácsot kérni, mit kapott is, tudniillik, hogy földet elegyítsen össze hóval, s így készíté el az embert: „Kezes alakú embert csinála, lábas alakúvá csinála, hogy szeme lett, hogy szája lett, úgy csinála. Elindítá, nevetve, játszva kél előre” az ember. Itt a föld helyettesíti a lelket, életet; a föld meg van lent, nem kell felülről hozni, elegendő a tanácsadás, hogy mint bánják az anyaggal, mit Numi-Tarom mond meg. Egyik keresztényies színezetű hagyományunkban el van mondva, hogy mikor már semmire sem bírt menni az Ördög a megalakított anyaggal, Isten reálehel, mondván: *Állj lábra, Illés! Kelj*

27 I. Mózes III. 21.

28 XV., súra 29. vers.; XXX. súra 11. v.; XXXVIII. súra 77. v.

29 A hold nyelvahagyományainkban, 7.

30 Bálint: A mandzsuk szertartásos könyve, 7.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

fel! S akkor Illés bírt menni.³¹ Isten a kereszténységben a diabolusnak (a mai értelemben vett Ördögről van szó), nem segít, itt tehát nem diabolus, ha demiurg Ördögről van szó. A vogul Isten – mint hallottuk – tanácsot adott, hogyan szerezzen Elm-pi életet a testbe; a szibíriai török Kudai a demiurg Pajanának szolgálja át a lelket, töredékünk keresztény színezetű Istene az által segít a demiurg Ördögön, hogy maga hozza el a lelket, és a kereszténység tanításaként reálehelt az élettelen testre. Ezek az eltérések a monda Istenéhez, lelőhelyéhez mértek, az alap az, hogy Isten segít a demiurgon,³² kinek mondánkban Ördög a neve – minek folytán a demiurg állal megalakított ember mégis megteremtődik.

A vogul Elm-pi elkészíté az embert, s tova dobta: nevetgélve, játszva indult előre;³³ nálunk Isten talpon rúgja Ádámot: „*Mikor az Ördög embőrt akart teremteni, kiformázta az embőrt, de nem bírta talpra állítani; akkor odamönt az Isten, mögrugta a talpát Ádámnak: Kēj föl, Ádám! Ádám mögmozdult. Mögén mögrugta. Ádám fölült. Harmaccó mögrugta: Kēj föl, Ádám! Ádám főkēt* (Egyházaskér). Hasonlóképpen szól Illés teremtése, kit Jézus ébreszt föl: „Az Ördög csináta, Jézus ébresztötte föl Illést; mögrugta Illést, úgy két föl” (Temesköz-Lőrincfalva).

Az ember teremtése után: lábas alakú állatot kezdé csinálni földből és hóból Elm-pi, majd szárnyas állatot kezdé csinálni, s megtelék a föld.³⁴ Lábas alakú állatnak az Ördögtől való teremtését, a lóét fentebb hallottuk a jázovai hagyományban, mely szerint az Ördög lovat is ki bírt formálni, de megindítani természetesen nem bírta; más adatunkban tetűt teremt: „*A balhát az Isten teremtötte, az Ördög mögkérte, hogy ű is teremt olyant. No, hát teremts, de nem tudsz! Osztán az Ördög csináta, de csak tetűt csinát. Jobb is, mer ha a tetű is úgy tunna ugrálni, mind a balha,*

31 Szeged népe, 3. k. 178. Más adatunkban: *Illést mög Énokot, Lucifer formálta ki, de nem bírt neki lelköt anni, úgy adott osztán neki az Isten, de föl is vitte őket az égbe, onnan lüvödözék a rosszakat* (Temesköz-Lőrincfalva).

32 Segít Isten az Ördögnek eme gúnyolódó adatunkban is: „*Mikor az Isten az embőrt teremtötte, az Ördög is teremteni akart. Mög vót mán a sárbul alkotva az embörforma, de lélok nem vót benne. Úgy osztán az Isten mögáldotta, lelköt adott bele* (de luk nem volt rajta), *akkor az Ördögnek monta, hogy fúrja ki; mikor az Ördög fúrta, a fúrú csikorgása mindég aszmonta, hogy hor-vát, hor-vát. Kérdözte az Isten az Ördögtű, hogy mit mond az a fúrú? Az Ördög asz monta, hogy hor-vát; így lött a horvát*” (Magyarszentmárton). E hagyomány egyik változatában Szent Péter a demiurg: „*Mikor az Isten az asszont teremtötte, Szen' Pétör a tót gyerököt fúrta* (mert nem volt rajta luk), *abbul lött a rác, mē mikó fúrta, a fúrúja egyre aszonta: rác, rác, rác! Szen' Pétör monta osztán, hogy lögyön hát rác; azúta van rác a világon*” (Egyházaskér). A szőregiek németből fúratnak Szent Péterrel rácot Pozsonynál a Duna mellett, hol a német illetlenkedett.

33 Munkácsi: *Vogul népköltési gyűjtemény*, 1. k. 146.

34 Hunfalvy: *Reguly hagyományai*, 1. k. 127.

akkó sérelmes volna” (Szeged-Királyhalom). A szárnyasalakú állatok közül Ördög teremti a legyet.³⁵ „Mikó az Úristen méhet teremtött, az Ördög is hozzá fogott, hogy majd ű is teremt, de az üvé légy lött. Az Úristen emönt hozzá nézni, hogy milyen a méhe? Oszt kérdezte, hun van, amit takarétanak, gyútenek? Mögmutatta neki (a méheket), kaptárba vótak, de nem vót nekik takarétásuk sèmmi sè, csak ahogy bebocsátotta, ècs csomóba, ott vót mind. No gyere, néz’ mög az enyimet! Emönt, hát a méhek gyűtöttek akkó is: sok szép sejt vót, méz mög viasz. Akkó az Ördög mögharagudott, főrugta a kaptárt, hogy mé nem takarétanak űk is. Akkó az ű méhecskéje szétszalott, légy lött belüle, együtt az ide is, azúta van légy” (Temesköz-Lőrincfalva).

Mondánk egyes változataiban szó van a légy elnevezéséről is. Ha a velünk érintkező népek vallása után indulva keressük az állatok elnevezését, a zsidó és iszlám vallásra kell vetnünk szemünket. Főképpen a zsidó vallásban³⁶ van félremagyarázhatatlanul elmondva, hogy az állatokat az első ember nevezte el; az iszlámban³⁷ Isten előbb megtanította Ádámot minden dolog nevére, azután e tanítás alapján kapták az állatok a nevüket. Ugyancsak Ádám nevezi el az állatokat az algyevek szerint, Egyházaskéren Noé: „Nóvé mikó kieresztötte az állatokat a bárkábú, akkó adta rájuk a nevet.”³⁸

35 Több változatát felleltük hagyományunknak, az egyikben szó van a légy elnevezéséről is: „Mikó az Isten méhét teremtött, az Ördög aszonta, hogy ű ’s teremt olyant! Teremts hát! Hozzáfogott csinálni, de amit az Ördög teremtött méhét, nem bírt szálni. Aszonta neki az Isten: Hát szálisd! De nem bírt sehova szálni; akkó monta (az Isten:) His’ légy! Azúta légy” (Horgos). Ugyanezt leirtuk más változatban: „Mikó az Isten méhecskét teremtött, aszonta az Ördög, ű ’s teremt olyat! Teremts hát! Teremtött is méhecskét, hanem mikó el akart mönni az Istenhön, hogy majd elhíjja, aszonta: Itt légy! Akkó a méhecske mind légy lött: azúta van légy.” (Csanádapáca.) Más változatunkban Szent Péter teremti a legyet: „Mikó az Úristen méhet teremtött, Szent Péter is akart teremteni, de az üvéből légy lött” (Oroszlámos). A következő adatunkban Lucifer teremt méh helyett bögölyt: „Mikó látta Lucifer, hogy Isten méhet teremtött, aszonta: Én is tudok olyat teremteni! Akkó teremtött ű olyat, de bögöly lött, vérré él” (Egyházaskér). Ló nagyságú legyet akar az Ördög teremteni eme mondánkban: „Mikor az Isten teremtötte a világot, odamönt az Ördög, hogy majd ű is teremt. Kérdezte az Úristen: Mit teremtő, Ördög? Aszonta: legyet, akkorát mint egy ló, oszt’ akit mögcsíp, belehal. Nem úgy lösz a’, hanem maj’ teremtök én legyet is, de csak akkorát, hogy az aratókat nè hagyja alunni! Így teremtötte osztán ekkorára az Úristen a legyet. Jó is lött vóna, az Ördög legye akkora lött vóna, mind egy ló, ha aztán mögcsípte vóna az embört, vége lött vóna” (Szeged-Gajgonya).

36 Weil: *Biblische Legenden der Muselmänner*, 16.

37 II. Súra 31. v.

38 Ugyancsak Noé nevezi el a legyet eme hagyományunkban, de nem akkor, mikor az állatokat a bárkából kieresztette, hanem mikor bevitte őket: „Nojé mikó vötte be az állatokat a bárkába, a légy is be akart mönni, de úneki aszonta Nojé: Légy, itt légy! Azúta híják légynek” (Torontálmonostor).^{38b} Magyarszentmihályon Szent Péter adja a számárnak a nevét. Az állatoknak, mikor megkapták nevüket, a következő napon meg kellett jelenniük, hogy megmondja mindegyik a saját nevét. Mind meg tudta mondani, csak a számár felejtette el a saját nevét; ekkor Szent Péter meghúzta a fülét, és azt mondta neki: számár vagy, még a nevedet sem tudod! Azóta híják számárnak, és hosszú a füle.

38b Utóbb Kanizsamonostor. (Most Banatski Monoštar Szerbiában.) (A szerk.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

A magyar Ördög demiurgsága még szembetűnőbb lesz, ha a vogul Elm-pit mint az ember tanítóját vesszük szemügyre, és az idetartozó hiedelmeinket vizsgálódásunk tárgyává tesszük. Elm-pi megtanítja az íjjal vadászó embert íjat csinálni, a nyíllal vadászót nyilat csinálni, és így tovább. Mindezt Numi-Tarom tanácsára cselekszi. Az ember tanítójaként a magyar Ördög is előjön hagyományainkban, csak az okoz látszólagos nehézséget, hogy leginkább oly dolgokra van mondva, hogy tanította az embert, melyek a nép felfogása szerint rosszak, minők a dohányzás, kártyázás, korcsmázás; de tanította, mint alább látni fogjuk, jóra is, mi demiurgsága mellett erős bizonyíték. Az egyik hiedelem tudja, hogy: „Az Ördög tanáta ki a pipát, kártyát, puskát is mög a kocsmát is. A pipát úgy tanáta ki, hogy dohánt ütetött, osztán ráút a (dohány) bálára, csinát pipát is, úgy várta az emböröket. Aki āra mönt, mögkénáta vele. A kártyát is ű csináta az elsőt, oszt játszott az embörökkel; a puskát mög mutogatta, hogy köl' vele lűni” (Majdán). A kártya újabb találmány, a nép rossznak tartja, megengedhető a diabolus Ördög találmányának, ilyen a pipa is. Nem engedhetjük azonban a diabolus Ördögnek oda a puska feltalálását, mi megfelel a vogul nyílfeltalálásnak. Mind a voguloknál, mind a szibiriai törököknél demiurg tanítja az embert lőni. De még ha a puskát rossznak veszi is a nép, nem ilyennek tudja a malmot, pedig ezt is az Ördög csinálta: „Az Ördög csináta az első malmot, oszt a vízre tötték, de az Ördög a búzaeresztőt nem tudta mögcsináni; a cigány csináta mög, úgy órót (a malom) osztán” (Majdán). Az eresztőt kivéve tehát Ördög készíté el az első malmot, a diabolus az ember kárára törekszik, és nem a hasznára, miből következik, hogy a malmot készítő Ördög nem diabolus, hanem demiurg.

Az Ördög tanítja az embert szántani is, csakhogy ma már, mivel az Ördög rossz lénynek van a kereszténység hatása folytán feltüntetve, tanításával az embernek kárt okoz: „Mikor Ádámot az Isten a paradicsombú kiüzte, az Úristen egy ekét rőndőt neki; azután ű azon szántogatott; ló nekű mönt az eke bátran. Odamönt az Ördög, monta neki, hogy üssön rá ēre az ékre, akkó majd az eke könnyebben mén! Ráütött az ekére, mindjá mögált, sēhová sē mönt. Azután az Isten lovat rőndőt az eke elébe; az ekét a ló hirtelen kapta, a lábának szaladt a csoroszla, ettől kapta az örökös (béka)³⁹ emléköt” (Lórinfalva).

Demiurg szerepe van az Ördögnek, mikor pálinkafőzésre tanítja az embert: „Az előtt nem káromkodtak az embörök, hanem mikó a gazdaembörnek annyi gabonája termött, hogy nem bírta elanni, az Ördög mögtanította (az embert) pálinkát főzni; azon (pálinkán)

39 A ló lábán gyakori varasodás. (A szerk.)

vesztek osztán össze az embörök; akkor kapott az Ördög lelköt, mert az eggyik (embör) agyonütötte a másikat” (Magyarszentmihály). Szinte a rossz Šaitán tanítja az embert sörfőzésre ma már a mordvinoknál és a diabolussá vált Keremet a *kumyškát*⁴⁰ főzni a votjákoknál⁴¹ holott eredetileg ezeknél is, nálunk is a demiurg oktatta erre az embert, mint a finneknél látjuk. A finneknél a demiurg:

*Ozmatar a serkészítő,
Szűz a szeszesitalfőző,
Vőn hát néhány árpaszemet,
Azután hat komlófejet,
Hozzája nyolc kanál vizet,
Csuporban a tűzhöz raká,
Azután ott forrni hagyá,
Az árpából így sert főze.*^{42 43}

Az iszlám hatásának rovására írandó, hogy a felsorolt demiurgok ma diabolus színben vannak feltüntetve, mikor az embert a szeszes italok készítésére tanítják. „A szigorú iszlám törvények halálos büntetés alatt tiltják a szeszes italok élvezetét”,⁴⁴ már pedig a mordvin, votják és magyar hagyományokon nagyon is szembetűnök az iszlám hatásának a nyomai. Az sem okozhat nehézséget, hogy a finnek Ozmatarja nő. Alább a vízözönről szóló egyik magyarkanizsai mondában *Búbájos asszony* oktatja Noé feleségét, tehát nő demiurg, a részegítő ital készítésére.

A finn Ozmatar, mikor az árpára komlót és vizet öntött, kénytelen volt tapasztalni, hogy hasztalanul teszi a tűzhöz, nem forr. Kezdett bele különféle szereket keverni, úgy mint fenyőfatobzokat, lucfenyőlombsúcsokat; de ekkor sem forrt; végre medve tajtékatát – tehát állatét – és mézet tesz bele, mire megerjed; a férfiak odamennek inni, megittasodnak tőle.⁴⁵ Nálunk a finn demiurg nő helyett Noé kever a borba, nem ugyan medve tajtékatát, hanem, mint a borhoz illő, medve és más állatok véré: oroszlánét, tigrisét, medvéét; disznó-, majom-, galambvért, melytől azután a mi mondánk szerint is megittasodnak az emberek.⁴⁶

A vogul mondában sajátos vonásként látjuk a teremtés tökéletlenségét, melyen javítani kell. Elm-pi kibuktatja az ember ülő szent földjét, de az egyre forog, így nem jól van; emberi alakot gyúr, el

40 Kumiszt, az ázsiai lovas nomád népek kancatejéből erjesztett alkoholos italát. (A szerk.)

41 *Buch Die Wotjaken*, 136.

42 *Kalevala* XX. rúnó 167. v.

43 Barna Ferdinánd fordítása. (A szerk.)

44 Vámbéry: *Vázlatok Közép-Ázsiából*, 102., 162.

45 *Kalevala* XX. rúnó 181. v.

46 *Szeged népe* III. 180.

Világunk alakulásai nyelvhasználatunkban

akarja indítani, darabokra szakad, javítani kell rajta; sőt mikor már minden készen van, már javában házasodnak is az emberek, akkor veszi észre, hogy ekként az ember teremtése elhibázott mű, mert szerfelett elszaporodnak az emberek. Hogy ezen a bajon segítsen, lehozza Xul'-otért,⁴⁷ a betegségek és halál okozóját, aki azután segít is a bajon, mert ezután az emberek nemcsak születnek, de hálnak is rendre.⁴⁸ Ezt a vonást feltaláltuk több magyar mondában is. Fentebb elmondtuk, hogy az Ördög lovat is alakított földből, e helyen szólunk arról, hogy a ló első ízben nem volt jól megteremtve, meg kellett változtatni az első teremtést: „*A lovat az Ördög teremtötte, de nagyon futós vót, kivötte az ízt a lábábú, kivötte, hogy nē bírjon szalanni, oszt a ló lábának az elejire a varfurmát*⁴⁹ (az úgynevezett békát) *odatötte, attú nem bír szalanni: ha ezt az Ördög nem töszí, a ló sokkal futósab' lött vóna, mind az Ördög*” (Ószentiván)⁵⁰.

Változtat az Ördög a disznókon is, amennyiben farkukat jobbra csavarítja: „*Az Ördög a szögény embört mindön módon mögcsalta, a szögény embör panaszkodott. No, kiségtlek a bajbú, nē panaszkodj, szögény embör, gyerünk lopni! Ęmöntek az uraság aklába. A szögény embör nem mert hozzányúni, hogy hátha sivalkodik a disznó. Nē törödj*

47 Itt Kuly-ater változatban írja. (A szerk.)

48 Hunfalvy: *Reguly hagyományai*, 1. k. 133.; Munkácsi: *Vogul népköltési gyűjtemény*, 1. k. 158.

49 Varformájú. (A szerk.)

50 Változatában Ádám játsza a demiurg szerepét: „Az Isten Ádámnak teremtött lót. Ádámnak sömmi baja sē vót a lóvā, hanem mikó kiüzte az Isten a paradicsombú (Ádámot), akkó a ló nagyon futós vót. Monta oszt' az Űristennek, hogy nem bír vele. Akkó monta (az Űristen), hogy vágja mög a lába szárát, úgy nyótt a békája (a lónak). Ádám osztán földmives embör lött” (Temesköz-Lőrincfalva). E hagyományban iszlám nyom látható; az iszlám Meimum lórol olvassuk, hogy Ádámot a bűn elkövetése után nem akarta felvenni (Weil *Bibl. Legenden der Muselmänner*, 27.). Más változatban irigységből vágja meg az Ördög a ló lábát: „*Mikor a lovat az Isten mögteremtötte, olyan futós vót, hogy szélös e világon nem vót mása, hanem az Ördög mögírlötte, mögvágtá mind a négy lábát, hogy ű rajta ki nē foghasson szalanni, azúta a ló nem bír űsz szalanni, mind az Ördög.*” (Egyházaskér). Még ha elfogadnók is, hogy iszlám hatás következtében, melynek nyomát az előbb említett példában látjuk, a teremtényeken történt változás az első emberpár bűnbeesésének a következménye, s így felsorolt adataink nem sorozandók szigorúan véve a teremtéshez: még akkor is magyarázat nélkül állanak a következő hagyományok. Az égen az előtt nem volt meg az Országút (Via lactea), csak mióta Árpád azt álmodta, hogy édesanyja emlőjéből megeredt a tej, s ez a tej az égen ment, azóta látszik a Tejút. Más adatunkban Jézus megy az égen, szalmát szór le a szekereéről, ezóta homályos az országút; harmadik mondánk szerint Szent Péternek törik el a szekereének a rúdja, vagy mint más hagyományunk említi, Szent Péter sebesen hajtott, azért szóródott le a szalma, és azóta látszik az Országútja. Ismét más változatban a Cigány hajt sebesen, és leszóródván a szalmája, létrejön az Országút. Szinte itt említendő föl, hogy az Országútnak csak azóta látszik az elhajlása, mióta Krisztus Urunk az Országút mellett fekvő részeg ember előtt kitérve, az elhajlást csinálta. Ilyenek továbbá a Nagy és Kis Döncöl szekér (Nagy és Kis Medve) rúdjának eltöréséről, a Sánta lánynak megsántulásáról, s ennek következtén a Kaszásoktól való elmaradásáról, nem különben a Csirkés tyúknak az égre jutásáról szóló mondák, melyeket A csillagok nyelvhasználatunkban nevű értekezésben tárgyaltunk; mindezeket a bűnbeeséssel sehogy sem lehet mai alakjukban összekötni.

vele, befogom a száját! Nem sivalkodott egy sē. Hánták ki az akolbú (a disznókat), oszt az Ördög mindegyiknek csavarított a farkán éggyet, jobbra csavarított. A szögény embör alig bírt éggyet kihánni, mikor az Ördög mán mind kihánta. Mikó mán mind ki vót hánva, aszongya az Ördög: No, szögény embör, tötté-jē rá jegyöt? Aszongya: Töttem! Micsoda jegyöt tötté rá? Jobbra csavarítottam a farkát! – pedig nem ű csavarította jobbra, hanem az Ördög. – Hozzáfogtak nézni, hát csak egy vót, akinek nem vót jobbra csavarítva a farka. Az Ördög mögfogta (ezt a disznót), úgy belevágta a Tiszába, hogy sömmijé vált. Azútátú mindön disznónak jobbra van csavarítva a farka” (Majdán).

A tüzet sem hagyta meg eredeti állapotában az Ördög: „Az Ördögnek möghalt az anyja, az embörök a tűz körül ültek, odamönt az Ördög, aszonta: Möghalt az anyám, sirassátok! Az embörök aszonták: Nem siratjuk mink! No, ha nem siratjátok most, akkó maj’ siratjátok, még⁵¹ éltök mindég! Körösztülugrott az Ördög a tűzön (beleszellentett), mindjá kezdött nagy füst lönni, azúta mindég siratják az ű édösanyját, kivált ha vizes a fá” (Szeged-Gajgonya).

Az eddig felsorolt adatokban az Ördög mellett demiurgként jött elő Szent Péter, Ádám, Noé, Lucifer, Búbájos asszony. Szent Péter a kereszténység hatása következtében több mondában foglalta el a demiurg Ördög helyét; hagyományunkként neki köszönheti görbeburbaságát a Tisza.⁵² „Szent Pétör boródóta⁵³ a Tiszát vak lovon, azé olyan girbegurba” (Algyó). Magyarkanizsán szamarat fogatnak be vele; a szamár mindég arra ment, amerre bogáncs volt, azért girbegurba a Tisza. Nem Szent Péter teremti az örvényt, másként Szent Péter vizét, hanem Krisztus Urunk – mi nem is lehet másképpen, ha a magyar mondákban Szent Péter rendesen Krisztus oldala mellett áll, hanem azért a változás Szent Péter szavára történik: „Mikó Krisztus Urunk Szen’ Pétörrē útazott a Tiszán, főfelé möntek, aszonnya Szen’ Pétör: Nem löhetne az éggyik ódalának főfelé, a másiknak lēfelé folyni? Aszongya Krisztus Urunk: Ha az éggyik ódala főfelé folyna, a másik mög lēfelé, a hajósok úgy ēbizakonnának, hogy nem löhetne velük bírni. De Szent Pétör addig erősködött, még Krisztus Urunk mög nem tötte, hogy az éggyik ódala főfelé folyt, a másik mög lēfelé. Mikor osztán lēfelé gyütt Krisztus Urunk a Tiszán Szen’ Pétörrē, a hajósok főfelé möntek, osztán még jobban káromkodtak, mind az előtt; ēvótak bizakodva, hogy mos’ mán könnyen möntek

51 Míg. (A szerk.)

52 [A] Magyar népköltési gyűjtemény 494. lapján található változatban Szent Péter helyett Jézus Krisztus van megnevezve teremőül.

53 Borozdolta: borozdát szántott bele. (A szerk.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

főfelé, akkó bánta mög Szen' Pétör, hogy Krisztus Urunktul azt kérte, hogy a Tiszának az eggyik ódala főfelé folyjon, a másik mög léfelé, akkó mán azon könyörgött, hogy: Uram-Teremtóm, csak folyjon úgy, mind azelőtt. Krisztus Urunk osztán visszafordította, de az örvént, a limánt möghatta a vízön, hogy a hajósok még nehezebben járjanak a vízön, mind azelőtt jártak. Az örvény a Szent Pétör vize, mert az eggyik odala főfelé mén, a másik léfelé” (Szeged). E mondát hallottuk változatban Magyarokánizsán, hol Szent Pétert halásznak teszik meg; halásznia kellett, azért kérte Krisztus Urunkat, hogy a víz egyik oldala főfelé folyjon, hogy így könnyebb lesz főfelé mennie, de a halászok, mikor Krisztus Urunk megtette Péter kívánságát, háládatlanok lettek, káromkodtak, miként nálunk a hajósok.

Ugyancsak Szent Péter az okozója a fában levő görcsnek.⁵⁴ *„Mikó Krisztus Urunk Szen' Pétörrel a földön járt, az ácsok mellett möntek el. Az ácsok káromkodtak, mög dógoztak is, nem is. Aszongya Szen' Pétör: Nézd, Uram-Teremtóm, hogy dógoznak az ácsok, egész elustulnak! Hogy köllene dógot anni nekik, hogy nē érjenek rá káromkonni? Szen' Pétör éppen bagózott. No, köpj āra a fára, mindjá lösz dóguk! Szen' Pétör ráköpött, mindjá görcs lött a fába. Azúta van a görcs a fába, azúta szidják az ácsok Szen' Pétört”* (Szőreg).

Vannak hagyományaink, melyekben Szent Péter csak ott van a teremtésnél, a nélkül, hogy valamit cselekednék, legfeljebb kérdéssel áll elő, tudni akarja, miért teremté Isten, mi a neve a teremtménynek; milyen a búza teremtése: *„Mikó az Úristen mögteremtötte a világot mög a füveket, mög a búzát is, āra mönt Szen' Pétörre. Aszongya Szen' Pétör: Uram-Teremtóm, hát e' mi lösz? E' nem olyan (fű), mint a többi! Aszonta (az Úristen): No hát lögyé búza! Ráadta az áldást. De ēvetnek! (mondja a búza). Szaporodj! (Felelt az Úristen). Hidegöt-melegöt szenvedök! Szaporodj! Ázok-fázok! Szaporodj! Fölnövök! Szaporodj! A meleg nap mögérsztel! Szaporodj! A szömejim mind kisülnek! Szaporodj! Élő vasakkal neköm gyünnek! Szaporodj! A lábomat ēvagdajják! Szaporodj! Csomóba gyúrnek! Szaporodj! Erössen lēkötöznek! Szaporodj! Összeraknak! Szaporodj! Szétszönnek! Szaporodj! Szekérre tösznek! Szaporodj! Ló alá hánnak! Szaporodj! Fölhajingálnak! Szaporodj! Zsákba tösznek! Szaporodj! Bekötöznek! Szaporodj! Mögráznak! Szaporodj! Mögrostálnak! Szaporodj! Kú alá tösznek! Szaporodj! Összetörnek! Szaporodj! Hétször is mögtörnek! Szaporodj! Mögszitálnak! Szaporodj! Összegyúrnek! Szaporodj! Mögsütnek! Szaporodj! De kétször is mögsütnek! Foggy!”* (Szőreg.)

54 [A] Szeged népe 2. k. 141. lapján közlöttük a változatát.

Demiurnak tekintjük Szent Pétert az oly hagyományokban is, melyekben nem teremteni, de pusztítani akar, „*Mikó Szen' Pétör az Úristennel a földön járt, mán akkó a dohán vót a többi füvek közt, mint más fű növevén. Hogy vándoroltak, Szen' Pétörnek igön befogta a köpönyegit, aszonta az Úristennek: Uram-Teremtőm, csak ennek a fűnek a magját veszídd el, mē nagyon befogta a ruhámat. Ó, Pétör, nē bántsuk, mer' drága fű e', ebbű fog élni nagy része a világnak! Úgy, oszt mögmaratt a dohán*” (Temesköz-Lőrincfalva). Mivel a dohány csak az újabb korban vált népünknel használandóvá, mondánknak eredetileg más növényről kellett szólni.

Szent Péter demiurgságát tárja elénk eme szólás is, melyet akkor szoktak használni, mikor nagy meleg van: „*Nem hijába' nat tél vót, Szen' Pétör sok fát vágatott, ugyancsak rakat is a tűzre*” (Torontál-Csóka). Szent Péter nemcsak a földet vette gondja alá, hanem az eget is, mikor a földről felvitte a Csirkés tyúkot, hogy fent is legyen, most már van is, ott látszik a Csirkés tyúk (Plejadok) az égen.⁵⁵

Nyomról nyomra követtük összehasonlításainkban a vogul teremtőmondát, amelyet alapul vettünk fel, s azt mondhatjuk, hogy kevés, nagyon kevés, aminek változatát a magyarban meg nem találtuk. Ennyi találkozás, megegyezés a vogul monda és a magyar hagyományok közt véletlen műve nem lehet, itt közös eredetet kell fel vennünk, és így a vogul Elm-pivel egyező Ördögöt szinte demiurnak kell tekintenünk.

A vogul Elm-pi könnyedesen és tisztának teremtette meg az embert, már változatában, az altaji mondában nem megy ily simán a teremtés. A demiurg Pajana az embert alkotva, mikor felmegy a nagy Kudaihoz lélekért, és kutyájára bízva a test őrzését, a diabolusnak festett Erlik megcsalja a kutyát, a testet leköpi, miből származik a betegség, halál. Vámbéryként⁵⁶ a törökök a kutyát „mindig a gyalázat és megvetés tárgyának” tekintették, s mégis a szibíriai törökök mondájában azt látjuk, hogy a kutya Pajanának, a demiurnak az állatja, mi több még az ember őrizete is reá van bízva, mit ekként török gondolkozás szerint valónak sehogyan sem mondhatunk. Idegen hatásra vall a monda ama vonása is, mely szerint Erlik nem demiurnak, hanem diabolusnak van véve, demiurg helyette a teremtőmondákban *Pajana, Sal Jime, Mandy-sire, Mai Tere*. Míg tehát az idegen hatástól ment török, embert teremtő mondába Erlik volt a demiurg, vagyis, míg a monda is azt fejezte ki, mit a nép tudata, melyet a különböző hatások

⁵⁵ *Szeged népe*, 3. k. 180.

⁵⁶ *A magyarok eredete*, 289.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

mellett is fenntartott a nép, ti. hogy minden ember Erliktől kapta eredetét,⁵⁷ tehát Erlik demiurg, és nem diabolus a tudat szerint – addig a mondában a kutyának, „a gyalázat és megvetés tárgyának”, mint a demiurg állatjának helye nem lehetett. Ekkor a török monda a vogul hagyományként szólt. Erlik felment tanácsot, illetőleg lelket kérni a legfőbb lényhez, s meg is teremté az embert, a nélkül, hogy a kutyára szüksége volt volna. A kutyának a mondába való szövése későbbi eredetű; de mily hatás következménye?

Ha a demiurg Erliknek nincsen őrző kutyája, szemünket az Erlik helyét elfoglaló demiurgokra kell fordítanunk, s keresnünk, vajon melyiknek oly kedves állatja a kutya, hogy még az ember testét is reábizta? Ha a szibíriai török *Sal-Jime*, *Jime-je*-t a mongol *Jaman-daga*,⁵⁸ *Jama-ja*-t, az óírán *Jima-ja* és az ind *Jama-ja* mellé állítjuk, azonosságukhoz hangzásilag kétség nem fér; ha tovább megyünk, azt találjuk, hogy az óírán *Jima*⁵⁹ demiurg; ő az élet szerzője, a földművelés alapítója. Ormuzd neki adja ki, hogy a földet telepítse be nyájjal, emberrel; hogy fénylő tüzet szerezzen. *Jima* azonos eredetre nézve *Jama*ával, kiről olvassuk⁶⁰, hogy neki a kutya mindenese, követője. Irán hatásnak kell tehát a kutya szerepének a mondába való behozatalát vennünk. E hatás következtében találkozott a demiurg *Jima*, *Jama* a demiurg *Erlik*kel, s a győztesek, demiurgok az új vallás felsőbb lényei lettek; az *Erlikek* nevét és tulajdonságát – mint már *Ipolyi* az ily hatásról szólva megjegyezte – a rossz szellemre ruházták. *Sal-Jime* legyőzte a szibíriai török *Erliket*, kit különben jónak ismer a hiedelem, lett belőle a mondában *diabolus*. Hasonlóképpen tett *Jaman-daga* a mongol *Erlik-kánnal*, kiről meg van jegyezve, hogy jó volt eredetileg, nagy érdemeket szerzett, csak későbbben lett bűnös, azért győzte le *Jana-daga*, helyesebben mondva az új vallás hatása folytán kezdte őt a nép rossznak tekinteni.

Mikor *Jama* elfoglalta az *Erlikek* helyét, és mint demiurg az embert teremté, kire bízta volna az ember testét, hogy őrizze, míg odajár lélekért, mint kedves állatjára, mindenesére? Ekként a török hagyományokban is helyet kapott mint őrző a kutya, mely mind e mellett is mindig a gyalázat és megvetés tárgya. Későbbben pedig, hogy új hatás következtében *Sal-Jime* mellett *Mandy-sire*, *Mai Tere* és *Pajana* is osztozott *Erlik* demiurgságában, a kutya szereplés már össze volt forrva a mondával, s így a nagy *Pajanának* is reá kell bízni századunkban a test őrzését.

57 Bastian: említett műve 1. k. 198.

58 Bastian: *Die Voelk. d. oest. l. Asien*, 6. k. 569.

59 Roskoff: *Geschichte des Teufels*, 1. k. 107; *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, 4. k. 417.

60 Angelo de Gubernatis: *Die Thiere in der indo-germanischen Mithologie*, 355.

A kutyának az embert teremtő mondába való bejutásáról szóló szibíriai török mondaváltozatban nálunk is ismeretes, amely szerint Éva teremtésében, mikor Isten kivette Ádám csontját, sárért ment, hogy majd betapasztja vele Ádám oldalbordáját; míg azonban odajárt, addig a kutya elszaladt a csonttal. Isten azután elkapta a kutya farkát, és abból alkotta Évát; ezért amit az ember titkolni akar, az asszonyra ne bízza, akár csak a kutya farkára kötné, akár az asszony nyelvére, mindegy.⁶¹

Mondánk mai alakjában nagyon el van kallódva. Az elbeszélő rendesen nem a teremtésre, hanem az asszony eredetének nevetségessé való tételére fekteti a fő súlyt. Ezt látjuk a *Szeged népe*⁶² népköltés gyűjteményünkben közlött más változatban, hol az van bizonyítva, miszerint az asszony állat, asszonyi állat, mert állatból, kutya farkából való. [A] Barna Ferdinánd⁶³ hallotta változatban meg az asszonyok bolhásaknak vannak megtisztelve, mivel a kutya farkából valók.⁶⁴

Mondánk, melyet Krauss⁶⁵ a délszlávok közt föllelt, a szibíriai török mondának és a Szentírás Éva-teremtésének a keveréke. A törökből megvan a lélekért való menetel, továbbá a kutya és a demiurg szerepe, azzal a különbséggel, hogy a lélek helyét itt sár foglalja el; hogy a török mondában a kutya őrzi a testet, itt elszalad a csonttal, és eltérés van a kettő közt abban is, hogy Isten a mienkben maga megy sárért, vagyis demiurg tisztet teljesít, mi a kereszténység hatásának tulajdonítandó, míg a törökben Isten anyaghoz nem nyúl. De hatott bár a kereszténység annyi századokon keresztül hagyományainkra, mégis képesek vagyunk oly változatot is bemutatni, melyben Isten mellett ott van a demiurg is. Egyik változatban Éva teremtésénél ott van Szent Péter is a kutyájával, s mikor a kutya elszaladt a csonttal, Szent Péter kapott utána.⁶⁶ Igaz, hogy Szent Péter itt keveset tesz, csak a kutya farkát kapja el, s odaadja Istennek, de ez nem is csoda, mikor a kereszténységben Isten teremt, demiurgról szó sincs. Ős vonás e mondában az is, hogy a kutya Szent Péterének⁶⁷, a demiurgénak van megnevezve, miként a szibíriai török mondában. De még töredékünk

61 *Szeged népe*, 3. k. 179.

62 2. k. VIII. [Az idézett helyen nem található. A szerk.]

63 *A votjákok pogány vallásáról*, 27.

64 Kutya helyett macska kapja el a csontot egyik változatunkban: „*Mikor Isten mögteremtötte az embört, az ódalcsontját kivötte, amibül Évát formálta; de mikö létötte az ódalcsontot, a macska élopta, az Isten utánna kapott, ékapta a macska farkát, északadt, abbul alkotta Évát, azé olyan vigyázó és álhatatlan az asszony*” (Magyarszentmárton).

65 *Sitte und Braunch der Südslaven*, 184.

66 *Szeged népe*, 3. k. 179.

67 A magyarszentmihályiak nagy, fehér kutyának mondják Szent Péter kutyáját az asszony teremtéséről szóló hagyományukban.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

istene sem a kereszténység Istene. A kereszténység Istene bölcs, előrelátó, milyen nem a hagyományunké, kinek előrelátásán, eszén túl jár még a kutya is, mikor ellopja a csontot.

Különös, és az első szempillanatra szembetűnő, hogy töredékünkben – bármily hasonló is a török hagyományhoz – Isten és a demiurg Szent Péter nem az első embert teremti, hanem Évát, a feleségét, holott a szibirai török mondában Pajana nem az asszony, de az első ember lelkéért megy Kudaihoz, és megjegyzésre méltó, hogy itt már a demiurg Ördög helyett Szent Péter szerepel; mindezek azt sejtetik velünk, hogy mikor a török mondát megismertük, akkor már a vogul mondával egyező hagyományunk Ádám részére le volt foglalva, s ebben Ördög volt a demiurg, kit belőle kitörölni a kereszténység hatása, annál kevésbé egyéb reánk kevés ideig ható vallások nem bírtak, csak az Ördögöt rossz, diabolus színezetűvé valának képesek tenni. Ellenben a török monda és demiurgja oly korban vált népünk előtt ismeretessé, mikor még a keresztény hitet valló őseinknek a pogány demiurgot nem volt nehéz Szent Péterrel fölcserélni és az első ember teremtéséről szóló török hagyományt Éva teremtésére alkalmazni, mellyel különben is sokkal egyezőbb, mint Ádám teremtésével. Egyezőbb pedig azért, mert Isten az oldalbordáját kiveszi Ádámnak, mely üreget be kell tölteni, ekként meneszteni lehet a Teremtőt, nem ugyan lélekért, mint megy [a] nagy Pajana, hanem sárért, mit Ádám teremtésébe bajosabb volna beleszőni.

A török teremtés nem elégszik meg az ember létrehozásával, szól a betegség eredetéről is, melyet a diabolussá vált Erliknek az ember testét való leköpéséből származtat. Míg ti. Pajana Kudainál jár lélekért, Erlik megcsalja a kutyát, aranyszórt ígér, ha neki adja a lélekkel nem bíró testet, melyet a diabolus leköp, s ebből származott a betegség. Némely változatában⁶⁸ hideget támaszt a diabolus, mit az eb el nem bírván, a felajánlott bundáért odaengedi a diabolusnak a testet. E hagyomány töredékes változatáról tudunk mi is: „*Mikor Ádám mög Éva a paradicsomba járt, nagyon is jó éltek; az Ördög mögírgyölte, hogy senni bajuk sincs, űlopta a Szépasszony vizit, Ádámra öntötte. Ahuva csak rácsöppent, fődagadt, ebből van a támadás.*”⁶⁹ *Azúta a támadást Szépasszony*

68 Ismeretes a mordvinoknál (Barna: *A mord. pog. Istenei*, 12.), a mandzsuknál (Bálint: *A mandzuk szertartásos könyve*, 7.), a cseremiszeknél (Barna: *A votjákok pog. vall.*, 26., Erman: *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland*, XVIII. 387) a burjetéknél (*Ausland* 1866. 534.) Újabbán lejegyezte Munkácsi (*Vogul népk. gyűjt.* 164.) a voguloknál is.

69 Kelevény, daganat. (*A szerk.*)

vizinek mondják” (Szőreg). Adatunkban⁷⁰ megvan a diabolus színezetű Ördög, a betegséget okozó köpés helyett víz fordul [elő], és Ördögünk éppen úgy bánik az első emberrel, ti. betegséget hoz reá, mint a szibíriai török mondában.

Kétféle embert teremtő hagyományt mutattunk be, az egyik a vogul mondával, a másik a szibíriai törökkel és változataival egyezik. Láttuk, hogy ha az utóbb említettek közül kivesszük az idegen hatás folytán beleillesztett részeket, megkapjuk a vogult, az egyszerűt. Nem kell azonban hinnünk, hogy nekünk a vogulok és szibíriai törökök hagyományával egyező teremtőmondáink vannak csak; egyéb nyomok is meglátszanak a mi kincseinken. Így a gnosztikusok tanítására emlékeztető vonást rejt magában a következő adatunk: „*Mikor a kevély angyalok mondták, hogy ők többet tunnak, mind az Atyaisten, mert ők bírnak mán embört furmálni éppen úgy, mint ű kifurmálta (az embert) homokbul, agyagbul, akkor mondtotta az Isten, hogy hát: Élösszétök föl! Aszonták, ők nem bírják. Akkor az Atyaisten rálehölt, aszondotta: Kēj föl, üldözd a tē teremtőjidet! Akkó Illés hánta űket lē mindaddig, még az Atyaisten azt nem monta: Ammën! Akkó kit hun ért az ammën, ott maradt, és hajigáli Illés a ménkűkkel, de sokszor elér mást is, mē a Rosz’ (angyal) odahúzódik a jó (ember) mellé*” (Magyarszentmárton). A gnosztikus tanítás szerint teremté Isten angyala által a világot.⁷¹

Nem az ember teremtéséről, hanem a szaporodásáról jegyeztünk le iszlám hatásra mutató hagyományt, melynek változata a mordvinoknál van meg. Az iszlám tanítja, hogy a géniuszok tiszta tűzből teremték.⁷² Tűzből termettek elő a mordvinoknak a teremtményeket oltalmazó, Özáisz nevű jámbor lényei is: a demiurg Ange-Pátyáj által kicsiholt szikrákból⁷³, mi az iszlám tanítással egyez meg. A magyarkanizsaiak nálunk az Ördöggel csiholtatnak Ádám ülő részére az emberiség szaporítása céljából, és ekként a mordvin demiurg szellemeknek, a mienk embereknek ad életet csiholásával.

70 Szépasszonyról más alkalommal szólunk, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy sok tekintetben azonos a zsidó Lilith nevű, gyermekrabló boszorkányfővel (Roskoff: *Geschichte des Teufels*, 1. k. 254. Medicei: *A zsidóknak szokási és szertartási*, 12.), amiből azt kell következtetnünk, hogy a török mondát zsidó vallást ismerő török néptől vettük kölcsön. A zsidó vallást ismerő nép el nem fogadhatta, hogy a betegség mind a diabolus köpéséből származik, mert ezt az erendő bűn büntetésének vallja, azért elegendőnek tartotta, ha egyedül a *támadást* erede[zte]ti a Szépasszony vizéből.

71 Schoupe: *Elementa Theologiae Dogmaticae*, 1. k. 347.

72 LV. sura, 15. v.

73 Barna: *A mord. pog. ist.*, 11. Az altaji mondában Erlik fujtatót készít, alá harapófogót tesz, és csiholás helyett reáüt a kalapáccsal. A kalapács alól béka, kígyó és így tovább más és más teremtmény ugrik elő az ütésekre. (Radloff: *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*, 1. k. 182.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

A törökkanizsaiak némi eltéréssel beszélték el e hiedelmet; az eltérés abban jelentkezik, hogy Isten, nem az Ördög lebocsájt, és nem csihol Ádámra parazsat, és hogy előbb megáldotta Ádámot. Különben ettől eltekintve a két hagyomány szóról szóra azonos. Ez a változat a szibíriai török-tatár mondával vetendő egybe, melyben a nagy Pajana hozza le a lelket Kudaitól.⁷⁴ Nálunk a demiurg Pajana helyett maga az Isten szerepel, mi a kereszténység hatásának a következményéül tekintendő. De azt is látjuk a két hagyomány egybevetéséből, hogy míg a törököknél az első embernek ad Kudai életet, addig nálunk már csak az utódoknak, mi ismét azt bizonyítja, hogy mikor a szibíriai török-tatár hagyományt megismertük, az első ember teremtésére már meg volt a vogulokéval azonos mondánk.

Islám hatásra vall eme változat is: „*Mikó az Isten embört teremtött, az Ördög is odamönt, nézte, hogy hogy teremti az Isten, majd ű 's úgy teremt; hozzá is fogott, csináta mán a sárbul a furmát, hogy majd teremt, de lelket sēhogy sē bírt bele teremteni. Aszonta az Isten, hogy álítsa talpra, de akárhogy álította, az ű furmája mindég ēdūt; mi csinájjon, hát mikor ēccör az Isten másfelé nézött, odatámasztotta a sōvénhön. De ki fonta a sōvént?*” (Magyarszentmárton).⁷⁵ Az iszlám nyomot a szárítás tárja elénk. Az iszlám vallja, hogy az embert fekete sárból alkotta Isten, és hogy negyven esztendeig száradt a napon az emberi alak.⁷⁶ Más mondánkban el van mondva, hogy a teremtés után magához hívta Isten az embert, megkérdezte, hogy meddig akar élni? Harminc esztendőt mondott az ember, de mikor kijött, kevesellte; megvárta az állatokat, ezek sokat találtak kérni, s tőlök kapta a többi éveit, úgy mint az ökörtől, szamártól, kutyától, majomtól. Ezután visszament Istenhez az ember, és elmondta a történeteket.⁷⁷ Nem az állatok adnak, s nem is Ádámnak, hanem Ádám ajándékoz az iszlám és zsidó vallás szerint Dávidnak.⁷⁸ Az imént említett magyar hagyományban hiányzott a demiurg, nincs a következő palócban sem: „*Mikó Krisztus Urunk fölmönt a menyegbe, a föld utánná mönt, emēködött utánná, osztán mikó montá (Krisztus Urunk) Amen! akkó mögállották; abbú lött a högy, abbú van a Káráncs teteje is, osztán az āngyalok templomot építöttek rá*” (Ságújfalu). Mondánk Krisztus mennybemenetelére emlékeztet bennünket.

74 Radloff: idézett műve, 1. k. 285. A voguloknál maga a főisten: Numi-Tarom megy lélekért. (Munkácsi: *Vogul népköltési gyűjtemény*, 1. k. 163.)

75 *Szeged népe*, 3. k. 179. lapján Isten támasztja a sōvényhez a testet.

76 *A 1-Korán* 56. Buzitai Szeldmayer és Gedeon fordítása.

77 *Szeged népe*, 2. k. 151.

78 Weil. *Bibl. Legend. d. Muselmänner*, 35.

Teremtő hagyományaink vallomásait összefoglalva a következő eredményre jutunk. Nem számítva az iszlám és kereszténység maradványait, adataink *a vogulokéval egyező hiedelmet tárnak elénk, elsősorban és csak mellékesen a török-tatárhoz, mordvinhoz, votjákhoz hasonlót*. Találtunk *a gnosztikusok* tanításához hasonló vonásokat is. Amely töredékünk az utóbb említett népek hagyományaival egyez, abban idegen vallás hatása is vehető észre. Ebből kifolyólag a mi Istenünket eredetileg hasonlónak kell vallanunk Numi-Taromhoz, kit sem bölcsnek, sem mindentudónak, de még igazságosnak sem nevezhetünk. Nálánál különb a török-tatár Kudai, aki tudja a jövőndőt, de az ember itt sem önmaga okozója szerencsétlenségének, csak báb, sora a demiurg ügyességétől, illetőleg ügyetlenségétől függ. Itt is szánandó az ember. Mennyivel különb a keresztény felfogás!

Ha a népek boldog korszaka összeesik a teremtéssel: a kettő egy, akkor mi valami nagyon boldog időt soha sem értünk. Már az első ember testének kétszer való meggyúrása által úgy tetszik, mintha ki jelelte volna demiurgunk jövőnket: már ekkor küzdéshez, törődéshez, munkálkodáshoz akart volna szoktatni bennünket, hogy mi ezen az úton boldogulhatunk, haladhatunk; avagy megfordítva, küzdelmeink, törődéseink okozták-e, hogy mondáink is ilyen vonásokat tartalmazók?!

Bukás

A teremtés korát, a boldog korszakot a bukás, a kevésbé boldog idő váltotta fel, így beszéli mívelt, míveletlen népek hagyománya. A bukás – adatainkból kiinduló meghatározás szerint – nem más, mint a teremtményeknek tökéletlenebbé váló alakulásuk. A teremtmények valamely jelesebb sajátságukat elveszítik, rosszabbal cserélik fel, mi által változnak, s ekként mintegy új világ keletkezik, mely rosszabb, tökéletlenebb az elsőnél. A bukást tárgyaló mondák, mikor a tökéletlenedésről szólnak, felelevenítik előttünk a boldogidőt, a teremtés korát, így tehát ismertetőjéül szolgálnak a teremtésnek is. Ez a tökéletlenedés közös volt emberrel, állattal, növényvel, vele új kor, új világ kezdődik. A változásnak kitett lények közül legsiralmasabb bukások volt az Angyaloknak, kikkel legelső sorban foglalkozunk: *„Szent Mihály arkangyal hajigálta lē a Rosszakat az égbű, az Úristen parancsolta, hogy hánnya lē űket. Szent Mihály arkangyal mindaddig hánta, még csak az Úristen azt nem monta: Ammen! Mikó az Úristen kimonta, hogy ammen,*

Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban

egy sē bírt tovább' esni. Azúta mindég úgy vannak, mint akkó vótak: ki lábáná fogvást csüng, kinek félig ki van a feje a fődbű. Azé mikó az embör mögbotlik, nem jó szinni, mē abba is botolhat mög; mert ha szidja, még a lába jis ēromlik” (Ószentiván). Szent Mihály a kereszténység felsőbb lénye, a kereszténységben ismeretes az angyalok bukása is, de nem az, hogy a bukottak abban a helyzetben vannak, melyben az Isten amen szava találta őket. Ezt már az altaji mondában találjuk, hol Mandy-Sire győzi le Erliket és seregét, közölök ki hova esett, ott halt meg, s ott van ma is.⁷⁹

A felsőbb lények bukásáról szólva megemlíjtük, Lucifer esés közben a holdba⁸⁰ kapaszkodott, s ma is ott van: „Még az Úristen fődön vót, az angyalok nagyon ēkevényödtek, az Úristen osztán mikó főmönt, lēhajította őket; akkó Lucifer belekapott a hódba, most is ott van, möglátszik benne” (Temesköz-Lőrincfalva).

Hagyományaink még ennél is tovább mennek az Ördögök büntetésében, megteszik az Ördögöt lóvá, mi, hogy eredetileg nem ekképpen hangzott, alább látni fogjuk. Az Ördögnek lóvá tételét mondáink többféleképpen adják elő; az egyik szerint Krisztus Urunk

79 Radloff: *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens*, 1. k. 181. A bukovinai változatban Illés hányja le a rossz angyalokat, mint fentebb a 193. lapon közölt hagyományunkban és a következőben: „Ahogy Illést az Atya Úristen mögteremtötte, akkó aszongya Lucifer Szent Mihály arkangyalnak: Hová mönt az Atyaisten? Ó, vagyunk mán mink ölegen, minek ez az emböri nemzet? Szóru szóra, nagy csatát indított Lucifer. Akkó Szent Mihály arkangyal az Atyaisten után lészalott: Uram-Teremtöm, Lucifer nagy hadat indított az angyalokkal! Akkó az Atyaisten főmönt, főmönt Illés próféta is a csatára. Aszonta az Atyaisten: Addig huljatok, még az én ammēnomat ki nem mondom! Illés azonnal hánta lē őket. Mikó az Atyaisten kimonta, hogy ammēn, akkó mindönki ott maradt, ahun az ammēn tanáta. Mikor oszt a Jézus a poklokra szalott, aszongya egy angyal Illés prófétának: Tē mit kereső itt testöstül-elköstü? Itt nincs helyed! Aszonta Illés próféta: Utolsó ítéletig ebbe az állapotba itt fogok maranni; akkó szinte lē köl neki gyünni, akkó szinte mög köl neki halni” (Magyarszentmihály). Lucifer mondánkban haragszik az embertemelésért, mi nem más, mint az iszlám vallás maradványa. Az iszlám szerint Eblisz volt az a nagy ellensége az embernek, aki nem akarta Ádámot imádni, és nem Illésnek nincs helye a poklokban, hanem az iszlámként Eblisznak a paradicsomban; és nem Illés marad a poklokban ítéletig, hanem Ebliszen lesz az átok ítélet napjáig, (XV. Súra, 29. vers; XVIII. S. 51. v.). Más adatunkban az által jelentkeznek e bukott lények, hogy megrázkódnak, minek következtében zörög a levegőg: „Mikor az Úristen a kevély angyalokat lēhányatta az égbű, mikor mán mind lēhányatta, akkó monta: Amen! Akkó ki a levegőgbe, ki a fődbe, ki a fődbű kint vót. Mikor az Úristen aszonta: Amen! (ki hol volt) ott maradt. Osz azokbű vannak a kísértetök; osztán mikó zörög a levegőg, mint a nyárfalevél – az úgy zörög mindön esztendőbe – akkor űk szabadossan rászkönnak, mögjátszik magukat” (Szöreg).

80 Az oszét nép szinte felsőbb lényt, démont lát a holdban (Ausland, 1884. 884.). A vörös bőrüeknél a gonosz szellem lakik benne (*Zeitschrift für Ethnologie*, 1872. 362.). Magyar hiedelmeket közöltünk *A hold nyelvahagyományainkban* 16. lapján. [Ebben a kötetben a 127. és köv. lapokon. A szerk.]

teremti azzá: „Lovat az Isten nem teremtött, számár vót csak, ló nem vót. Az Ördögök mög annyira észaporodtak, hogy akármőre mönt Krisztus Urunk, mindönütt Ördögöt látott, oszt az Ördögök incselköttek az Istennel, úgy osztán Krisztus Urunk lójé teremtötte, lók löttek. Olyan is némölik ló, mint az Ördög. Akkó mán a lovak nagyon szaladóssak vótak, úgy szaladtak, hogy mög sē löhetött őket állítani, Krisztus Urunk osztán kisbaltát vágott hozzájuk, oszt a kisbalta a ló lábába ált mög. Látja, azúta mindéggyik lónak a lábán möglátszik a baltavágás; akkó a ló mögadta magát, nem olyan szaladós” (Ószentiván). E mondában ki van jelenteve, hogy ló eredetileg nem volt, mi oly népre vall, melynek a lóról sok időn keresztül nem volt tudomása; a szamarat használta a ló helyett. Másik kijelentése adatunknak, hogy Krisztus Urunk teremtette lóvá az Ördögöt, de hogy miként, nincs megmondva. Annyi azonban bizonyos, hogy nem földből lesz a ló, miként a vogul mondában van, vagy amint alakítja fentebb a 9. lapon⁸¹ közlött mondában a mi Ördögünk a lovat, hogy eredetileg nem is teremtette Krisztus Urunk lóvá az Ördögöt, ezért nem is tárgyaltuk mondánkat a teremtésről szóló fejezetünkben.

Mondánkat – természetesen változatban – a lámavallású mongoloknál leljük fel. Az ő vallásalapító Sigemunijok Balachó ló képében jelent meg egy ízben. Ugyanis 500 tanítványát küldötte ki a népek megtérítésére, csakhogy a Gonoszok sem maradtak tétlenül, ők is 500 Szépasszonyt és ugyanannyi szeretni vágyó szép leányt vittek ugyanarra a szigetre, amelyiken a Sigemuni tanítványai jártak, hozzá még a nőkben a gonosz szellemek voltak elrejtözve, hogy így a tanítványokat elszeretve, ügyüknek megnyerhessék. Sigemuni erre a szigetre rándult, papjait megtérítette, és lóba költözött, amelynek sörényébe és farkába kapaszkodtak a tanítványok, s ekként szárazföldre jutottak, de csak azok, akik nem néztek szerető után, mert akiket a Szépasszonyok és leányok meghódítottak, a vízbe estek.⁸²

81 Ebben a kötetben a 180. lapon.

82 Majer: Allgemeines mythologisches lexicon, 1. k. 541. Sigemuni lóképeben szabadította meg tanítványait a Gonoszoktól; valamennyi altaji népnél meg van az a világnézet, hogy az emberiséget ért csapások, mint a járványok, betegségek, rossz tündéreknek tudandók be: a szuomi nép^{82b} pedig a bűbánatot rossz tündérnek képzelvén, a szokásos ráolvasással, fekete ló képében úz el; vagyis ugyanazt a módot használta a Rosszak ellen, mint a mongol lámavallásban Sigemuni. Felemlítésre méltó még e helyen, hogy Barna Ferdinánd (A mordvaiak pogány istenei, 65.; Ósvallásunk kisebb isteni lényei, 7.) már nemegyszer fejtegette, hogy a magyar közmondásszerű „búsuljon a ló, elég nagy a feje” az imént említett szokásos ráolvasás töredéke, vagyis az ősi pogány nézet egy nevezetes és sokat bizonyító töredéke, egy darab mítosz.

82b Finn. (A szerk.)

Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban

A mongol Sigemuni azonos a mi mondánk Krisztus Urunk-jával; mindkettő vallásalapító, a diabolusok kiirtására törekszik. Mindkettővel a diabolusok incselkednek: Sigemunit az által bántják, hogy tanítványait csábítgatják; Krisztus Urunkat, hogy mivel bosszantották? Nincs megmondva, annyit említ csak töredékünk, hogy incselkedtek vele. Mind hagyományunkban, mind a mongolban meg van említve, hogy a diabolusok szerfelett elszaporodtak, a mongoloknál a megtérítendő szigeten, nálunk, hogy hol, el van hallgatva. Sigemuni, hogy tanítványait kiszabadíthassa a szigetről, lóvá változik, Krisztus Urunk ezt nem teheti meg már a keresztényies gondolkozású népünknel, de mert a mondában eredetileg is változásról, lóban való megjelenésről volt szó, hagyományunkat aszerint alakítottuk, hogy a diabolust változtattuk lóvá, tehát éppen ellenkezőleg tettük, mint a mongolok. Sigemuni ló képében téríti meg tanítványait, illetőleg távolítja el tőlök a gonoszt, erről töredékünkben csak annyi van, hogy Krisztus Urunk is eltávolította a diabolusokat, de nem ló képében, hanem azáltal, hogy lovakká teremtette őket. A diabolus lóvá tételének másik módja hagyományainkban az Ördögnek az ekéhez való vágása.⁸³ *„Mikor az Úristen Ádámot a paradicsomba beröndölte, ott mindönt előadott neki, hogy élhet, ahogy akar, csak az ű szavát tartsa, ahogy ű parancsol. Szántott az eke magátul, még akkó ló nem vót. Odamönt az Ördög, hogy hát higgye az ű szavát, né az Istenét, azé csak szánt az eke. Hitt neki (Ádám), oszt az eke mögált. Akkor elmönt Ádám az Istenhön, monta neki: Uram-Teremtőm, az eke nem szánt tovább! Āra a szóra aszonta (az Úristen), hogy hát mié hitté a Sátánnak? Ha odamégy, aki ott ál' az eke mellett, vágd az ekéhön! Ádám odamönt, oszt az ekéhön vágta az Ördögöt úgy, hogy ló lött belüle mindjá. Akkó monta (az Úristen): Fog' be most azt, húzza az ekét! Azúta a ló húzza az ekét”* (Egyházaskér). Adatunkon az iszlám éles nyomai látszanak. Az iszlámban Gábiel demiurg szerepet játszva, szántani tanítja Ádámot: jószágot, szerzőságot ad neki. Ádám szántogat, a jószág hűségesen húzza az ekét, míg Ádám nem vétkezik, de azután megáll, nem akarja tovább vonni, mire Ádám ütni kezdi a jószágot.⁸⁴ Ez a hiedelem van egybe keverve a lámavallású mongol hagyomány magyar változatával. Az iszlámból megvan, hogy a demiurg szántani tanítja az embert, és megüti a

83 Egyik változatban Ádám helyett Szent Péter vágja az Ördögöt az ekéhez, és két ló lesz belőle: *„Az Ördögöt Szent Péter (az eke) göröndölyhön vágta, oszt' két ló lött belüle”* (Egyházaskér).

84 Weil említett műve, 40.

jóságot, illetőleg nálunk az Ördögöt, a demiurgot⁸⁵ a lámavallású mongol hagyományból, mert eme adatunkban Krisztus Urunkról nincsen szó, hanem a demiurg Ördögről – megvan Sigemuninak, illetőleg a mi Ördögünknek lóképében való szereplése azzal a különbséggel, hogy a mi Ördögünk mondánkban diabolus színben van feltüntetve.

Az eke helyett az Ördöghöz vágja Ádám a kötőféket eme mondánkban: *„Mikó az Isten mögteremtötte az embört, ekét adott neki. Az az eke olyan eke vót, hogy magátul szántott. Aszonta az Isten: De mög nē üsd az ódalát! Odamén az Ördög, kényszöríti, hogy üsse mög! De Ádám nem ütötte. Odamönt az Isten: Jó jár-ë az eke? Nem ügön jó jár! Idejár egy vörös embör, aszongya mindég, hogy üssem mög az eke ódalát! No, jó, Ádám, adok én neköd egy kötőféket, oszt vágd annak a vörös embörnek a fejihön, oszt ebbe a hámba fog be, legeltesd, akkó mögüthetöd az ekét! Elmönt az Isten, odamönt az Ördög, mögén csak aszongya, hogy üsse mög a szögény embör az eke ódalát. Ádám az Ördöghön vágta a kötőféket, befogta az Ördögöt, mögütötte az ekét, azúta az eke nem jár (magától). Az Ördög pejló lött, befogta Ádám, azúta mindég ló húzza az ekét”* (Szeged-Királyhalom).

A felsőbb lények bukásához kell számítanunk a tündérékét is, kik: *„Még a halandó embörökkel nem társalkodtak, a lebögő*

85 Annak a bebizonyítására, hogy mondánkban az Ördög demiurg, felhozzuk a következő változatot: *„Mikor az Úristen a szántást öröndölte, olyan ekét adott, hogy magátul mönt, nem köllött hozzá ló. Aszonta az Úristen az embörnek, hogy nē bántsa, akárhogy mén, nē nyújon hozzá. Odamönt az Ördög, láti, hogy az embör szánt, aszongya neki: Nem jó mén a, nem mén az igenyössen, hanem fordíd ère, akkó lösz igenyös a borozda! Az embör mögfordította az ekét, hozzányút, az eke mögált, nem mönt. No – aszongya az Ördög, maj hozok én neköd olyan nél lovat,^{84b} hogy mén! Hozott az Ördög olyan négy lovat, hogy az embör nem bírt velük: Ördögök vótak, nem lovak. Az Úristen osztán elmönt az embörhön, láti, hogy nem bír a lovakkal az embör, mind a négy lábát kihasította a lónak, osztán csöndesebben möntek mindjé. Akkó lött az Ördögbü ló, nem is köl hinni a lónak, mē Ördögbü van”* (Szeged-Gajgonya). – Figyelmen kívül hagyva, hogy az Ördög lábának meghasítása úgy van feltüntetve, mintha ezáltal az Ördögbül csakugyan ló lett volna – holott, mint fentebb láttuk, az nem egyéb, mint az iszlám Meimum lóról szóló adat[á]nak és a mongol Sigemuninak ló képében való megjelenésének a keveréke – csak azt akarjuk megjegyezni, hogy benne az Ördög nem pusztán szántani tanítja az embert, hanem még lovat is ad neki, ezért demiurnak kell neveznünk. Igaz, hogy az Ördög mondánkban rossznak van lefestve, de ez már főképpen a kereszténység hatása következtében a mi demiurg Ördögünknek a sorsa, neki kudarcot kell vallani, mint a következő adatban, melyben az Ördög szinte szánt: *„Mikor az embört az Isten tanította szántani, az Ördög is oda mönt, diskurált az Istennel, hogy ű is tud szántani. Aszonta az Ördög, hogy ű kakasszó előtt főszánti a högyet: amikó a dèrèkáná szántott, mögszóla a kakas, oszt' ott hatta (az Ördög) a bocskorát is. Bordás bocskora van az Ördögnek”* (Szeged-Madarásztó).

84b Négy! (A szerk.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

égön jártak” (Szeged-Királyhalom). A tündérek sorsához hasonló az ókalabrai négerek első emberpárjának az esete: fel bírtak mindaddig az égbe szállni, míg közös takarót nem használtak, de azután lent vesztek.⁸⁶ Szegeden is az első emberpár szerelmeskedését meséli a paradicsom elvesztésének okául. Nemcsak a tündérek, hanem az ember is bírt a bűn elkövetése előtt szállni: „Mikó a paradicsomba vót még Ádám még Éva, a kígyó a vízbű szolt Évának, hogy szakajtsen a tiltott fa gyümölcsibű. Mikó mán ettek, akkó az Ūristen karddal kergette ki angyallal (őket). Azelőtt az embernek szárnya vót, azután, hogy vétközött, nem bírt többet szállni” (Magyarokanizsa). Iszlám maradvány Évának a kígyótól való elcsábítása, szinte ilyen, hogy a kígyó a vízből szól Évának. Az iszlám tudja, hogy a kígyó a csábítás előtt a paradicsom Kauthar folyójának a partján lakozék, mit mi elfelejtve, ma odamagyarázunk, hogy a kígyó a vízből beszélt Évával. Iszlám maradvány a tiltott fa gyümölcsének a leszakítása és a paradicsomból való kiűzés is.⁸⁷ Nem vezethető azonban vissza az iszlámra az a kijelentés, hogy az emberek a bűnbeesés előtt szállni tudtak. Ez már inkább hasonlít a vogul monda ama helyéhez, hol el van mondva, hogy a Numi-Tarom leeresztette férj és nő az ég és tenger között lebegett; azonos pedig a buddhisták hiedelmökkel, kik szerint az ember elváltozott *Tengri*, tehát előbb repült. Kezdetben szerintök az emberek nem lábukon jártak, hanem repdestek. Míg pusztán a tiszta *Ssamādhi* eledellel éltek, le-föl repülhettek, de amint a földi vajból ettek, leestek a földre, oda volt szálló képességök. Majd későbbben egy kíváncsi lény *Ssalu* nevű ételre talált, rizsre; amikor ebből evett, mit a többiek is követtek, előbb élvezett eledelök eltűnt. Annyi rizs termett a számukra, amennyire szükségük volt; egyszer azonban egy balgatag más napra valót is szedett, ezután nem termett a rizs többé úgy, mint az előtt.⁸⁸ E Buddha-hiedelem elejét az imént közlöttük, az utolját, mely az ember telhetetlenségét mutatja be, a következő adatban találjuk meg: „Mikó kiűzte az Isten a paradicsombul Ádámot, mögparancsolta néki, hogy vére verítékivel keresse a kinyerit. Kapát adott néki, hogy kapálja körül magát, de ki nē lépjön (a körből), csak ahogy ál’, az ölég lösz neki esztendőn át. Ölég is vót, mert akkor nem ilyen kalászok termöttek, min’ most, hanem végig kalász vót

⁸⁶ *Ausland*, 1859. 1132.

⁸⁷ Weil: *Bibl. Legend. d. Muselmänner*, 22., 28.

⁸⁸ Pallas *Sammlungen historischer Nachrichten über die Mongolischen Völkerschaften*, 2. k. 27.; *Schanang Schetzen Geschichte der Ostmongolen*, fordította Schmidt, 5–7. A törökök sámánvallása szerint is tudott az ember repülni, de feljebb akart Istennél emelkedni, elvesztette szálló tehetségét (Radloff: *Das Schamanenthum und sein Kultus*, 3.).

az egész szál. De, hogy Ádám álhatatlan vót, hosszú kapanyelet csinált, hogy tovább' érjön. Azt is elnézte az Úristen neki, hanem osztán másik esztendőbe, még többet akart, kilépett (a körből). Mikor kilépett, kapált, odalépett az Úristen: No hát, Ádám, nem vagy betelve avvá, amit adtam; a maradékok sē tejjön be soha! Azúta a búza nem teröm annyit, mind az előtt termött, most mán vetheti az embör az egész földet, húzhat, vonyhat mind a ló, még sē ölég" (Szóreg).⁸⁹

Magyaroknál már az Ördög bírja reá Ádámot, hogy többet vessen egy barátánál, mennyit Isten meghagyott neki, mire a szalma nem termett végig szemet, mint azelőtt, hanem csak félig. Az Ördög még ekkor sem nyughatott az embertől, reávette, hogy még többet vessen, minek az lett a következménye, hogy ilyen kis kalászt termett, amilyen ma is látható.

A Buddha-vallású mongolok mondájuként az engedelmesség következtében rizsben, mi búzában szenvedtünk kárt, mivel náluk a rizs, nálunk a búza a legbecsesebb termés.

Más adataink a búza kevesbedésének okául a kalással, illetőleg a lángossal való méltatlan bánást hozzák fel: „Mikor Krisztus Urunk a földön járt, búzatermésök jártak, hanem vót egy asszonnak⁹⁰ egy kis gyeröke, a gyerök sírt a bősöbe, az asszony mög éppen süttött. Kiszakajtotta a lángost, rakta be; egyiket betötte, másikat kivötte. Nem bírt a gyeröksírástú maranni, fókapta a gyerököt, a gyerök (piszkos volt).⁹¹ Mit kapjon hamarjába, a lángossal (tisztította meg).⁹² Az Úristen úgy teremttötte a búzát, hogy három ujjnyi

89 Változatában megtudjuk, hogy miként kevesbítette meg a búzát: „Régön nagy búzatermés vót, egész lejig teli vót a szár kalással, akkó még az embörnek ázni köllött (a földet), nem szántani. Az Isten mögmutatta az embörnek, hogy möddig ássa, mert ha tovább' (lejjebb) ási, sē teröm töb' búza; de az embör nem elégödött mög, a kalászt ledörgölte rúla, úgy osztán Szent Pétör fogta mög a kalászt fölürü, hogy a kutyák, macskák számára hagyja mög az Isten. Akkó monta az Atyaisten: No, embör, látom, elégödetlen vagy, nem ölég az a föld, amöliket adtam, nē is elégödj mög soha! Úgy is van, akarmönyyi földje van az embörnek, mindég többet kíván" (Magyarszentmihály).

90 Egyik változatában leányról van szó: „Az öreg lán gyerököt születtött. Éccör süttött kinyeret, a gyeröke mög (piszkos volt) oszt' avvá a lángossá (tisztította meg), azér' az Úristen nagyon mögharagudott, aszonta, hogy nem hágy sömmit (a kalászból). Márija könyörgött, hogy az ú kutyája mög macskája részire hagyjon! Azt a részt összük máma. Azelőtt végig kalász vót a gabona" (Magyarszentmárton). A németben (Grimm: *Kinder- und Hausmärchen: Die Kornähre*) Isten a tyúkok kedvéért hagyja meg a búzából a maradékot, s a szár tele volt búzával.

91 Paskansi lapsen alle. Finn idézet: „*Odszart a gyerek alá.*” Ennek és a további négy finn idézetnek fordítását Simonics Péternek köszönöm. Szerinte ezek folklórszövegek eredetmagyarozó (aitiológikus) háttérrel, népi szólások töredékei ismeretlen forrásból. (A szerk.)

92 Pyhki (lapsen perseen puhtaaksi) pannukakulla. „*Kitörölte (a gyerek fenekét tisztára) palacsintával.*” (A szerk.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

szélös kalászu vót, olyan sarjadékkal álott, mind a repce. Akkor az Úristen mögátkozta a gyerököt, asszont, hogy nem hágy neki, hanem csak egy kalászt; azt is fölkapta a forgószél, a macska utánnakapott, visszarántotta. Akkor monta az Úristen: A'val érijétök mög, amit a macska visszarántott” (Szóreg). – Ószentivánon leírt változatban az asszony nem a lángossal bánik méltatlanul, hanem a búzakaralással, aminek a következménye, hogy míg azelőtt minden búzaszem három kalászt hozott, ma csak egyet terem. Szegeden Királyhalom tájékán azt mondják: „Az Úristen nem akart sémönnyit sē hanni, oszt Pétör mögkapott egy marék kalászt, hogy a kutyák, macskák számára hagyjon (az Úristen, aki mind fel akarta a búzát húzni és vinni), abbul élünk mink” (ami a kutyáknak maradt.) Félegyházán Mária könyörög szent Fiának; hasonlóképpen Ságújfalun is azt hiszik, hogy „mikor az Isten félhúztá a búzát, a Boldogságos Szűz Márija félü' megfogta, hogy a kutyák számára letaláb'⁹³ (azt a keveset) hágyja meg”, amennyit Mária megfogott. Annyi terem már csak rajta, holott azelőtt végig kalász volt a búza szára.

Felsorolt változataink közül az ószentiváni azt adja tudtunkra, hogy minden búzaszár három kalászt hozott, ma azonban már csak egyet terem, és nem mondja, hogy a búzakaralász végig szem volt; ezért az iszlám idevágó adatával kell összehasonlítani. Az iszlám hozza fel,⁹⁴ hogy Iblis reávette Évát a búza kalászából való szakajtásra. Mielőtt Éva elkövette a bűnt, fa volt a búza, a paradicsom legszebb fája. Törzsöke olyan volt, mint az arany, ágai az ezüsthöz, levelei a smaragdhoz valának hasonlók. Minden ágon 7, rubin színű kalász hajtott, minden kalászon 5 mag volt; fehér, minő a hó; édes, mint a méz; kellemetes illatú, milyen a pézsma; és strucctojás nagyságú. Ezt a leírást elfelejtették az ószentivániak, csak annyit tartottak meg, hogy minden búzaszár több kalászt hozott. Mondánk más részét, az asszony cselekedetét a votják változattal vetjük egybe, *Az asszony bűne és az Isten átka* nevű hagyományukkal. Az ósaszony a piszkos gyermekpelenkát a hajdani igen alacsonyan lebegő égre dobta szárítani, holott az égen az isten jár-kele vala. Ettől fogva az ég végtelen magasságra emelkedett, s a gabonaszár – mely előbb a tövétől a tetejéig meg volt rakva dús karalással, s a föld munkálása nélkül termett – immár csak a hegyén természet egy kis silány kalászt, ezt is csak nehéz munka mellett.⁹⁵

93 Legalább. (A szerk.)

94 Weil: *Biblische Legenden der Muselmänner*, 26.

95 *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, 19. évf. 172.

A votjákoknál – kiknek hagyományait még több ízben idézzük – az ósasszony a mienkhez hasonló módon szennyezi be, de nem a búzát, hanem az eget, mi által ott is Isten lesz megbántva, és a búza dús termése elvéve. Hogy a votják monda az említett vonásban elüt a magyartól, ennek oka abban keresendő, miszerint a votjákok szerencsénkre eddig sem valának képesek mondájokat a földműveléshez alkalmazva átalakítani. A votják mondát eredeti alakjában a négereknél találtuk meg, melyet összehasonlítás végett ezennel közlünk: Hajdan a boldog korban – meséli az akvapini néger monda – Nyaňkupoň, vagyis az ég oly közel volt a földhöz, hogy ha valaki halat akart enni, csak Nyaňkupoňot megbökte botjával, és hullott a hal bőven. Került azonban oly asszony, aki mikor *fufut* (ételt) tört, törőjének nem lévén elegendő helye, azt mondta Nyaňkupoňnak: Emelkedjél feljebb! Nyaňkupoň, vagyis az ég, feljebb emelkedett, és most már törhette volna fufuját bátran, de ezzel sem elégedett meg, háromszor is elmondta, hogy feljebb emelkedjék! Fel is emelkedett annyira, hogy most már kiálthatnak neki, még sem hallja.⁹⁶

Itt is, mint a votják mondában, nő bántja meg az eget, melyből nem búza hull, amint nem is hullhat, hanem hal. Ez a hiedelem, hogy a hal hajdan az égből származott, vagyis a halat nem teremté a földből demiurg, hanem az égből hozta, meg van a voguloknál is, mi halásznéphez illő gondolat.⁹⁷ Ami előtte legkedvesebb, az nem földből, de az égből való. Ha a votják nép, mikor e mondat megismerte, földműveléssel foglalkozik, mondjában bizonyára a búza az égből ered.

A búzáról megemlíthetjük még, hogy a széke,⁹⁸ sása⁹⁹ és a külseje is változáson ment keresztül: „A búzába van két jel. Mikor Krisztus Urunk mönt át a vízön, tanát el lovat és ész szamarat. A ló legelt a búzán, mikó Krisztus Urunk aszonta neki, hogy vigye át a vízön, a ló aszonta: Várjá, majd elősző jólakok! No, ögyél is, még utolsó percödbe is! A’val mögátkozta. Mikor a búzaszentölés ideje van, mög löhet látni, ahun ēharapta a ló, mindön sáson van egy szakajtás, ahun a ló ēharapta. Akkor osztán a szamár úgy vitte át, a’ mög a nádba harapott. Akkó monta Krisztus Urunk: Áldott lögyél tē, szemétdombon is kitelej! A másik jel a búzának a székibe van: az a jel van benne, mikor Krisztus Urunk ēváltoztatta a búzát, mē az asszony azt a tisztátalanságot tötte, (hogy a

96 Petermann: *Mitteilungen aus Justus Perthes geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen*, 1856. 465.

97 Hunfalvy: *Reguly hagyományai*, 1. k. 177.

98 Csírája. (A szerk.)

99 Levélzete a száron. (A szerk.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

gyermekét tisztította fel vele); akkó lőtt neki a székje fehér, azelőtt kék vót, és mind kalász vót” (Magyarszentmárton).

Külsejére vonatkozólag közöljük eme hiedelmet: „A búzán azúta van Krisztus Urunk képe rajta, múta a Veronika kendőjibe türüte magát. Akkor azt monta, hogy örökül szívetökbe tartsátok, möghagyom (a képemet) a könyerötökön is (értsd a búzán), azé nem szabad a kinyérre taposni” (Szóreg). Hogy e szavakat nem Krisztus mondta, és hogy nem Krisztus idejétől van a búzán emberi alak, hanem már előbb is rajta volt; továbbá, hogy eredetileg nem Krisztus képét látták a búzán az emberek, mindez bizonyításra nem szorul. Bizonyára valamely pogány felsőbb lény képét – talán az embereket a búzavetésre tanító demiurgét¹⁰⁰ – szemlélték őseink a búzán kezdetben, kinek helyét azután Krisztus Urunk foglalta el. A búza kevesbedését illetőleg láttuk, hogy a mongol Buddha-vallás hagyományával egyező töredékünkben az ember elégedetlensége az ok, a votjákokéval találkozóban a búzával való méltatlan bánás, és úgy az egyik, mint a másik a paradicsomon kívül történt, tehát nem a búzafa volt őseink előtt a tiltott fa, mint az iszlámban.

Figyelemre méltó a magyar változatokban továbbá, hogy Szeged népe hagyományaiban rendesen férfi közvetítő, közbenjáró van, a palóc és kun töredékben nő, mely jelenséggel a vízözönről közlött hagyományunkban is találkozunk. Ekként nő demiurgról is szólanunk kell. Nő demiurgként a magyar hagyományokban közönségesen Szűz Mária (Boldogasszony) szerepel. Az oly vallásokban, mint a gnosztikusoké is, hol Isten anyaggal nem érintkezik, demiurg végzi nem pusztán a teremtést, de a világ kormányzását is. A világ kormányzásában, éspedig a búza termésének megállapításában, Máriával már foglalkoztunk, bővebben szólunk róla ezennel. Máriát a kereszténység tanítása alapján semmiképpen sem lehet összehozni a paradicsomban történt ítélethozatallal, s egyik palóc eredetű emberem szerint mégis: „Mikor a kígyó mögcsalta Ádámot mög Évát, a Boldogságos Szűz mögátkozta a kígyót, hogy nē mönjön, hanem másszon, és a fődnek porát ögye” (Magyarszentmárton). A kereszténység felsőbb lényei, úgymint angyalai, szentjei, Istentől nyerik erejüket valamely csodálatos dolog

100 Borsod vármegyéből közlött hagyomány szerint Isten azért nyomta képét a búzára, hogy így az emberek könnyen felismerjék a mindennapi eledelül teremtett növényt (Herrmann: *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, 1. k. 173.). Ugyanitt olvassuk, hogy vannak, kik Krisztus arcképét szemlélik a búzán, vannak, kik Máriáét. Nagyszentmiklós német ajkú lakosaitól hallottuk, hogy a búzán Mária van, amint bal karján a kised Jézust tartja, mit onnan magyaráznak, hogy Krisztus Urunk Mária könyörgésére az asszonynak a búzával való méltatlan bánás után is kegyes volt búzát hagyni a kutyák és macskák számára, akkor emlékül odatette a látható képét.

véghezvitelére. Hagyományainkban Mária minden segítség nélkül, önjerejéből még az állatok sorsán is változtat, és megvetésre méltókká teszi őket, így a pókot: „Olyan szép fonalat sènki sè tudott fonni, mint a Boldogságos Szűz; a pók aszonta, hogy ú szöbbit fony, mög sokkal igényösebbet! Oszt font a pók is, fölakasztotta a fonyására magát, aszonta a Boldogságos Szűznek, hogy akassza fő a Boldogságos Szűz is magát! Akkó monta a Boldogságos Szűz: Akaszd tē fő magad a fonyásodra akkor is, ha nem akarod! Ott is van azúta a pók mindég a fonyásán fölakasztva! Mög azt is monta a Boldogságos szép Szűz Márija, hogy átkozott lögyön, mint mönnyön, mint földön, aki a pókot agyon nem üti” (Szőreg).

A mongol Buddha-vallás a világ végéről szólva tanítja, hogy akkor az éjjel született gyermek reggel már a tűz körül bír szaladgálni.¹⁰¹ Ily képessége a gyermeknek nálunk kezdetben volt.¹⁰² „A gyerök azelőtt mikó mögszületött, mindjá mönt, mint a párás álat; ha elesött, főtápászokodott, mönt. Ęccör egy asszony, mikó látta, hogy a gyeröke el akar esni, utánnakapott, az Isten osztán asz monta: Ha nem jó vót úgy, ahogy én teremtettem, viseld mos mán gondját esztendejig vagy továb' is! Azúta a gyeröknek gondját köl' viselni, oszt mégis mikó mán járni kezd, csak elesik” (Egyházaskér).

Fentebb említett palócom Isten helyett Máriával végezteti el egyik változatban a gyermek sorsát: „Mikó a Boldogságos Szűz mögszületette az ú Szent Fiját, a kis Jézus járt; eccör utánnakapott, azúta nem járnak mindjá a gyerökök. Akkó monta a Boldogságos Szűz, hogy mindön anya killódjon az ú magzatjával; nē járjon mindjá mihán mögszületik, hanem ki két esztendőre, ki egyre, ki három fertájra” (Magyarszentmárton).

Ugyancsak Máriára¹⁰³ (Boldogasszony) vezette vissza palóc eredetű emberem a fűzfa meghajlását: „Múta a Boldogasszony alá ült a fűzfa alá, azúta hajlik lē úneki az ága; lēhajult, úgy maradt” (Magyarszentmárton).

Boldogasszony mellett demiurgként jön elő Margit is, kit a legyek létrehozójának is említ egyik töredék. Azért „a legyeknek Margit asszony a királyuk” (Magyarszentmihály), de szétszórójuk is:

101 Pallas *Sammlungen historischer Nachrichten über die Mongolischen Völkerschaften*, 2. k. 32.

102 Az oláhoknál az anyának engedetlensége következtében a nyakában kell viselni a gyermeket. (Müller: *Siebenbürgische Sagen: Strafe des Ungehorsams*.)

103 Változatában a hajszolás közben aláülő Krisztus Urunkra hajlott a fűzfa ága, s úgy maradt. (*Szeged népe*, 2. k. 139.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

„Margit napja¹⁰⁴ még nincs, addig nem tanál a háznál legyet, (de) mikó Margit napja van, Margit mindön konyhába egy kötővel eresz' be. Ha be van csukva az ajtó, akkó nincsen anná a házná annyi légy, mint a másiknál; azér' nem jó Margitkó nyitva hanni a konyhaajtót” (Torontálmonostor).

Ugyancsak nővel van összehozva a légy eredete másik hagyományunkban, amennyiben az ő kedvéért teremti Isten: „Az öreg lány kívánta a legyet mög a balhát, mē nem vót neki dóga sēmmi. Adott neki az Isten balhát, legyet” (Szege-Madarásztó).

Nevezük e nő demiurgot akár Boldogasszonynak: Máriának, akár Margitnak, avagy Barnaként¹⁰⁵ Kisasszonynak; másként Nyírfa kisasszonynak, a dolgon mit sem változtat, az eredmény csak az, hogy hagyományainkban nő demiurg is található.

Mondáink legtöbbje az ősszülők és velök együtt az emberiség bukását a tiltott fa gyümölcséből való evésre vezeti vissza, és tiltott gyümölcsül az almát jelöli meg, melyet Éva anyánk *a nevetlen ujjával* szakajtott le, s innen¹⁰⁶ maradt ez az ujj nevetlennek (Szőreg). Éván kívül evett az almából Ádám is, kinek a torkán megakadt, s azóta van a gégen az úgynevezett Ádám csutkája:¹⁰⁷

„Mikor Éva övött a tiltott almából, maj mögfulladt tüle, oszt Ádám is beleharapott, akkó Éva (Ádámnak) a gegőjihön kapott, hogy nē ögye mög, mē ű 's maj' mögfulladt tüle. Ádám éppen lē akarta nyelni (az almát), de hogy Éva odakapott a gegőjihön, a csutka mögakadt a torkán, azúta látszik az Ádám csutkája” (Magyarszentmárton). Az alma a népköltésben a szeretet, szerelem jelképe, miről gyűjteményemben¹⁰⁸ részletesen szóltam; népköltésünk szerint tehát a szerelem volt a tilalom, mit Magyarkanizsán talált szennyos nyelven szóló adatunk is megerősít, nem különben eme töredék: „Ádám mög Éva mikor a paradicsomba vót (Éva boldog állapotúvá lett), akkó kergette ki az Isten a paradicsombú úket” (Egyházaskér). Hasonlóképpen mesélik Szegeden is.

104 Június 10. (A szerk.)

105 *A mordvaiak pog. Istenei*, 54., 74.

106 Vízözönről szóló magyarszentmihályi mondánkban látni fogjuk, hogy a nevetlen ujj nevét onnan is származtatják, hogy Noé, mikor az Ördög a bárkát kilukajította, mással nem bírta a lukat becsinálni, mint az Ördög levágott ujjával, s mert az Ördögnek ez az uja hiányzott, nevet sem kaphatott.

107 Az egyházaskériek szerint azért akadt meg az alma csutkája, mert Ádám mohón nyelte el; a magyarszentmihályiak úgy tudják, hogy Éva azért kapott Ádám torkához, hogy le ne menjen az alma, mert eszébe jutott, hogy tiltott gyümölcs, s innen van, hogy csak az embernek (férfinak) van, az asszonynak nitsen.

108 *Szege népe*, 1. k. 172., 2. k. 224., 3. k. 223.

Hagyományaink közt leltük, hogy nem pusztán almafa gyümölcsének az evése volt megtiltva az első emberpárnak, ilyen volt a votják mondával megegyező *tálfelnyitás* is.

Az iszlám hatás következtében a votjákoknál a *kumyska*¹⁰⁹ tiltott itallá vált, s náluk a kumyska foglalta el a paradicsom tiltott gyümölcse helyét. Inmár, a főisten az első emberpárnak meghagyta, hogy a kumyskát nem szabad élvezniök, mivel Keremet, a diabolus bemocskolá azt. De mikor a paradicsomba vezeté Inmár az összülőket, akkor már letakart csészében mérgezett kumyskát tett Keremet oda. Az első asszony kíváncsiságától hajtva Inmár parancsa ellenére letakarta a befödött csészét, ivott belőle, s férjét is megkínálá, minek következménye a halál és a bűn. Keremet tudniillik a kumyskával a halált is beletette a csészébe. Isten ezután kiűzte őket a paradicsomból. Inmár más helyen – mivel az első emberpárt a szaporodástól is megfosztotta – néhány embert alkotott, s hogy Keremettől mentek legyenek, minden pár mellé nagy kutyát is adott oltalmul.¹¹⁰ Mármost halljuk a magyart.¹¹¹ „Mikor Éva asszon mögötte az almát, bemönt az Isten a kēr’be, kérdözte, hogy hun vannak? Nem akart Ádám mög Éva előmönni: Uram, szégyőjük magunkat! Fügefalevelekkel fonták magukat körül. Mikor előmöntek az Isten parancsára, (az Isten) adott Éva anyánknak egy tálat, abba a tálba bele vót téve, hogy amié a gyümölcset mögkóstolta Éva anyánk –, hogy engödelmes lögyön az embörnek (férfinak), az engödelmesség vót beletéve. Azután az Isten adott nekik kész vetést, hogy élhessenek. Akkó a tálat fölnyitották, az vót beletéve, hogy a fehércseléd a férfinak engedjön, mē ha a fehércseléd a férfi keze alatt lött vóna, az almából sē övött vóna” (Temesköz-Lőrincfalva).

A votják mondából – mint írtuk – megvan hagyományunkban a tál, de benne nem az előttünk ma ismeretlen kumyska van, hanem az engedelmesség. A tál felnyitásért mind a két monda büntet, de különbözően. A votják megbünteti az első emberpárt, mi nálunk a tiltott gyümölcsből való evésre van lefoglalva, – a magyar csak az egyik félre, az asszonyra szab büntetést. A votjákoknál Keremet – ki eredetileg demiurg volt, csak idővel vált diabolussá – teszi le a lefödött edényt, nálunk az a közös vonás, hogy Isten őrzőt rendel: a votják Inmár kutyát ad az ember mellé, a mi Istenünk az embert ruhazza fel hatalommal az asszony felett, mert – miként töredékünkben meg

109 Kumisz. (A szerk.)

110 Barna: *A votjákok pogány vallásáról*, 5.

111 A voguloknál a kígyó víz bogyókat az anyókának, hogy ízlelje meg, míg rá nem szedi. (Munkácsi: *Vogul népkölt. gyűjt.*, 1. k. 167.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

van jegyezve –, ha az asszony már előbb a férfi alá van rendelve, az asszony nem követi el a bűnt.

A lefödött csészére – ezúttal tálra – vonatkozólag van egy másik adatunk is: „Az Úristen möghatta Ádámnak mög Évának, hogy mindön gyümölcsbül szabadon öhetnek, csak egyhön nem szabad nyúlni. De mivel Éva anyánk álhatatlan vót, nem bírta kiálni, hogy hozzá nē nyújjon, az Isten parancsolatját mögszegte. Mikor a tiltott almát mögharapta, eszibe jutott az Isten parancsolatja. Elkezdöttek pirulni, szégyölték magukat, fügefalevéllal körülfonták magukat, oszt elkezdöttek bujkálni, de sēhun sē tudták magukat az Isten haragja elül elrejteni; a fügefa alá húzódtak. A fügefa alatt vót egy tál, lē vót borítva; Éva anyánk még ekkor sē nyughatott, mer’ a csábító kígyó ott vót, mögmutatta Évának (a tálát), hogy emejje föl, amit azután (Éva) mög is cseleködött. Abba a tálba vót a világ tükre, abba möglátta (Éva) a jövendőbeli világnak mindön sorsajit. Hogy ezt Éva anyánk möglátta, az Úristen benyitotta a paradicsomajtót, kiüzte őket. De Éva anyánk nagyon mögszerette a kovártélt, mög a világtükribül möglátta az új sorsát is, első szóra nem akart kimönni, csak bujkált. Az Úristen osztán elküldötte az angyalt, az osztán abbul a (fügefa alatt levő) tálbul kihúzott egy irtózatos tüzes kardot, akkor Éva anyánk is kimönt a paradicsombul” (Szóreg).

Ebben az adatunkban sincs ugyan szó a kumyskáról, de a tál is az emberiség vesztő eszközét, a tüzes kardot tartalmazza, mint a votják csésze a halált és betegséget hozó kumyskát.

Ósvallásunkból kifolyónak és idevágónak kell tekintenem a lakodalmakban és disznótorokban Lőrincfalván, Magyarakanizsán, három évtizeddel ezelőtt még Szegeden is dívott ama szokást, mely szerint leborított edényben estebéd vége felé verebet vittek a násznagy, illetőleg a legelső vendég elé, ki mikor lefödte¹¹² a tálát, a madár kiszállt, mi – úgy tetszik – az elszállt boldogságra céloz. Fel kell e mellett említenem azt is, hogy lakodalmakban a násznagy erősen a menyasszony szívére köti, miszerint férjének engedelmeskedjék. Ily alkalomkor szokta a násznagy a fentebb bemutatott engedelmességről szóló lőrincfalvi mondát is elbeszélni.

Szóregi változatunk szerint a tálban kard volt, és a világ tükre; a kard a Szentírás¹¹³ kardja, mellyel az angyalok őrt álltak. De mit értsünk a világ tükre alatt, melybe Éva anyánk belenézett? A teremtés

112 Értsd: levette a fődöt. (A szerk.)

113 I. Mózes III. 24.

tükrét kell aladta értenünk, olyféle tükröt, milyenbe az indek szerint az őslény a teremtéskor belenézett.¹¹⁴ Nem Éva nézett ekként a tükörbe eredetileg, hanem az őslény, aki teremtett. A paradicsomból való kiűzést¹¹⁵ illetőleg ide jegyezzük, hogy a mi paradicsomunk az égen van: „A paradicsom most az égön van, látszik is: a csillagok a paradicsomfák módjára szinte hajlonganak” (Szóreg). Ebből megtudjuk, hogy a paradicsom fényes, benne még a fák is ragyognak. Paradicsomnak népünk, mint már kimutattuk, a Korona csillagjait mutogatja.¹¹⁶ Adatunk kijelenti, hogy a paradicsom most az égen van, vagyis az előtt nem volt ott, mi megegyez a kereszténységgel, míg az iszlám¹¹⁷ paradicsoma, nem különben a mongoloké is kezdettől fogva fent volt, és ha – amint fentebb a 33. lapon láttuk¹¹⁸ – az ősszülők szállni tudásáról a magyar hagyományok is beszélnek, valamint a mongol paradicsomról szóló mondaváltozatban nálunk is megvan, mindebből azt kell következtetnünk, hogy mi is fent hittük lenni a bűnbe esés előtt létező paradicsom helyét az égen, csak a kereszténység hatása folytán tudjuk másképpen.

Az iszlám most említett tanításaként a bűn elkövetése után nem egyedül úgy szólt az ítélet: „Jöjjetek le a földre”, hanem ki lett mondva: „egyik a másiknak legyen ellensége”, mi már az első emberpárnál látható: „Éva nem akart félni, nem is félt Ádámtul, Ádám oszt elmönt az Istenhön, aszonta, hogy Éva nem akar túlem félni. Aszongya az Isten: Eridj, mosdjá mög a Tigris folyóba! Ádám mögmosdott, és szaká'la nyótt. Mikor osztán möglátta Éva Ádámot, mögképződött (megrettent), hogy kicsoda e'? Azúta fél az asszony az embörtül, de nem mindéggyik; némölik olyan, mind a ló, ütheti-verheti az embör, csak nem hajt a szóra. Éva is aztán azt akarta, hogy szakála lögyön, elmönt ú is, hogy maj mögmosdik, de¹¹⁹ ütet a légy csípte mög.” (Ekként nem mosdott meg a Tigris folyóban) (Egyházaskér).

E hagyomány, mint az első pillanatra látható, több vallás hatása folytán alakult így. Első kijelentése szerint Éva nem félt Ádámtól, ezért Ádám Istenhez panaszra ment; semmi más ez, mint a zsidó vallás maradványa. Tulajdonképpen nem Éva, hanem Ádám első

114 Müller: *Geschichte des Amerikanischen Urreligionen*, 624.

115 Hogy csak Éva nem akart kimenni szép szerével, nem találtuk meg más vallásban.

116 *A csillagok nyelvhagyományainkban*, 24.

117 II. S ú r a 36. v.

118 Ebben a kötetben a 200. lapon.

119 Kuulun alkuperäisessä tekstissä näin: mutta hänelle kärpänen puri säärien väliä, Eeva sivalsi siihen, ja siinä paikassa hänelle kasvoi parta. Finn idézet: „Az eredeti szövegben így hangzik: a légy megharapja a combja közét, Éva odacsapott, és azon a helyen szakáll [szőr] nőtt neki.”

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

felesége: Lillith volt az, aki nem félt Ádámtól, amiért Ádám az Isten elé járult.¹²⁰ Felemlíti mondánk, hogy Isten azt mondja Ádámnak: mosdjék meg a Tigris folyóban, mit Ádám megtett, és szakálla nyólt. Ez is a zsidó vallás, esetleg az iszlám hatása. A zsidóból vette kölcsön az iszlám, hogy Gábrriel meghagyta Ádámnak; mosdjék meg a folyóban, és úgy járuljon Isten színe elé.¹²¹ Csakhogy az iszlámként nem ekkor, nem is a mosdástól, hanem a bűnbeesés után bánatában nyólt meg a szakállá.¹²²

Ádámnak a szakállán kívül bajússza is nyólt: „Ádámnak nem volt bajússza a teremtéskor, de a bajúsz helyit a légy csípte mög, Ádám odakapott, akkó mindjá szőr támadt az óra alatt” (Szőreg). Ilyféle csípésről a votjákok tudnak. Isten azt mondja az embernek, ha meg nem adja magát az állatnak, nem hal meg. A nagyobb állatoktól óvakodott az ember, de a verébtől nem tartott, ennek sikerült megcsípnie őt; így jött létre a halál és küzdés az életben.¹²³

Az embert ért büntetések közé tartozik, hogy az ember elvesztette körömből álló takaróját: „Valamikó, még Ádám atyánk nem vétközött, az egész test olyan vót, mint a köröm; mivelhogy vétközött, emút. Ez (ti. a köröm) csak fölül maradt” (Magyarkanizsa). E helyt nem a bűnbeesés következménye figyelemre méltó, hanem hogy az emberek körömmel fedettek valának. Ez a hiedelem meg van a voguloknál is,¹²⁴ nálok Numi-Tarom az emberi testet egész terjedelmében – mint a hagyományukban van – köröm minőségben alakította; de eredetét fürkészve az iszlámra, illetőleg a zsidó vallásra kell visszamennünk. Mózes I. könyvének 3. fejezetében levő 7. versét a 7. századbeli arameus bibliai fordítás úgy fordítja: „És világosokká levének mindkettőnek szemei, s megtudták, hogy meztelenek; mert meztelenekké váltak a körömruhától, amelyben teremtve lettek.” Ez a fordítás vagy helyesebben parafrázis egy mondán alapul, amely a 2. századba vezetetik vissza. A *Berésith rabbá* című mondásban azt olvassuk (20. f.), hogy Ádám ruhái simák voltak, mint a köröm, szépek, mint a köröm. Még világosabban szól egy későbbi forrás: Milyen volt az első embernek a ruhája? Körömbőre volt... de mikor evett a fa gyümölcséből, lehámlott róla a körömbőr... Ez a felfogás azután elterjedt a mohamedánok közt is, szerintök 10

120 Majer: *Allgemeines myth. lexicon*, 1. k. 31.

121 Weil: *Bibl. legend. d. Muselmänner*, 19.

122 Weil: idézett műve, 29.

123 Munkácsi: *Votják népkölt. hagyom.*, 53.

124 Munkácsi: *Vogul népk. gyűjt.*, 1. k. 164. Majdnem betúról betűre úgy szól, mint a magyar hagyomány: Ebben a pillanatban köröm minőségű bőreik lágyakká lettek, csupán a kézuji hegyén maradt meg egy kevéske köröm.

dologgal büntette meg Isten Ádámot. Ezek között volt az is, hogy megváltoztatta a bőrét, mely az előtt olyan volt, mint a köröm.¹²⁵

A bűn elkövetése következményeként említi a zsidó vallás és az iszlám, hogy az állatok mind ellene fordultak az embernek.¹²⁶ Ily nemű adatunk is van: „A macska ravasz á’lat, nappal mindég aztat dúdolta a másiknak, hogy ha estét mögéri, röggére ēfődeli a gazdát vagy a gazdasszonyát. De az Isten mögtompította a macskát, mikó este gyün, ēfelejtí, mit dúdolt. Most mán híjába dúdolja a másiknak, mē ēfelejtí” (Szőreg).

Ellensége lett az embernek a méhe és a kígyó is. Mondánk ma már ugyan keresztényies színezetű, de azért felismerhető a méh ellenségeskedése: „Azelőtt a méhecske job’ vót, mind most: ēccő aszonta Krisztus Urunknak, hogy akit mögcsíp, hajjon mög: Haj mög tē! Oszt azúta a méhecske mög is hal. A kígyó is aszonta, hogy akit ű mögcsíp, hajjon mög! Jó van, akit tē mögcsípsz, hajjon mög! De tégöd be nē vögyön a főd! Nem is vöszi be, mikó mán ēgyün az idő, hogy el akar pusztúni, a kocsiútra fekszik, tapossák el” (Csanádapáca). Egyházaskéren azt beszélik, hogy: „A kígyó azelőtt még a paradicsomba’ vót, nem csípött, csak azúta csíp.”

Az emberen kívül megbüntette Isten a kígyót, melyet hagyományunkátkozottnak nevez: „Aki kígyót lát, oszt nem űti agyon, az vétközí, a Szűz Mária ēfordul túle, mert az Istennek átkozott teremtménye a kígyó, múta az Ördög kígyó képibe csalta mög az embört” (Temesköz-Lőrincfalva). Átkozott a kígyó az iszlámban,¹²⁷ zsidó vallásban és a kereszténységben, de úgy látom, az átkozottságát az iszlámból merítettük, mert: „Mikor az Isten Ádámot paradicsomba vezette, akkor möghatta neki: Itt légy! Paradicsom, nyőj! Emböri nemzet szaporodjon! Az Ördög ezt mögírillötte, hogy hát neki sēmmi haszna nem lösz? Kígyó képibe bűnre csábította Évát. Akkó átkozta mög az Isten a kígyót; azelőtt a kígyó szép á’lat vót, Éva a kígyóvā játszott” (Egyházaskér). Hogy az iszlám hatásának tulajdonítsam a kígyóra vonatkozó elátkozást, erre a most közlött, nagyon hiányos adatunk adja meg az alapot. Mi csak azt tudjuk, hogy Éva a büntetés előtt a kígyóval játszott, de hogy szép volt, hogy milyen szép volt? Ezt az iszlám tudja. A kígyó volt – úgymond – az állatok királynéja. Feje olyan volt, mint a rubin, szeme, mint a smaragd. Testalkata a tevéhez hasonló, bőrén a legszebb színek játszottak,

125 Ethnographia, 3. k. 296.

126 Weil: említett műve, 27.

127 Weil: idézett műve, 28.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

szőre lágy, mint valami előkelő kisasszony, és így tovább festi, míg végre kimondja, hogy Évának játszótársa vala.¹²⁸ A kígyónak ezt a feldicsérését elfelejtettük, de megtartottuk, hogy szép volt, Évával játszott, mi elegendő arra nézve, hogy az eredetre, az iszlámra ráismerjünk.

A bűnbeesés következménye még, hogy a pávának rút a lába: „Az Ördögnek ögyéb madara nincs, mind a páva, mē az Ördög eladta a húsát mög a lábát szép tallé; nincs is rajta hús, csak csont mög bűr. Hogy ē nē bízza magát, csúnya lábat kapott. Nem is mer a páva a lábára nézni, mē ha mögnéznē a lábát, mögdöglene” (Temesköz-Lőrincfalva). Töredékünkől nem tűnik ki, hogy miért nevezhető a bűnbeesés következményének a páva dísztelen lába, ezt az iszlámból értjük meg. Az iszlám szerint¹²⁹ a pávának, a paradicsom legszebb tollú madarának Iblis, a diabolus, azt az ajánlatot tette, hogy ha beviszi a paradicsomba, megmondja neki a betegségtől, haláltól és öregségtől megszabadító titkos igéket. Tudvalevőleg Iblisnek a paradicsomban nem volt helye. A páva, tartván Ridhvantól, a paradicsom őrzőjétől, nem merte Iblis szavát teljesíteni, de azért közreműködött, mert kiküldte az okos kígyót, melynek sikerült bevinni Iblis, kinek rábeszélése következtében elkövette az első emberpár a bűnt, evett a tiltott fa gyümölcséből. Isten kimondotta ítéletét, melyből a pávának is kijutott; tudniillik közreműködésért elvesztette gyönyörű szép hangját és ruháját. Mondánkban csak a húsát adja el az Ördögnek a páva, míg az iszlámban mindenét, másként szólva önmagát, mikor Iblis közvetítőjéül szegődött. Nem fejthető azonban meg az iszlámból az, hogy a páva a szép tollat az Ördögtől kapja, és nem az Istentől, nem is büntetésképpen, hanem húsért cserében. Az az Ördög, amelyik képes húsért tollat adni, a pávát átváltoztatni, mondjuk, újra teremteni, nem diabolus, de demiurg. Ebből azt kell következtetnem, hogy az iszlámból nincs több mondánkban, minthogy a páva rút lábat kapott, és hogy őseink, mielőtt az iszlám reájuk hatott volna, oly helyen éltek, ahol a pávát szép madárnak, a demiurg kedves madarának tekintették.

Felsorolt töredékeinkben a teremtmények a bukást, illetőleg változást, részint Isten parancsának meg nem tartása következtében kénytelenek viselni, részint elégedetlenségükért. Az Isten parancsának megszegéséről szóló adatainkat jobbára az iszlámban és zsidó vallásban, az elégedetlenséggel foglalkozókat a mongolban leltük fel. Elégedetlenségre vezetendő vissza a kakukk megváltozása is, melynek azonban változatát nem bírtuk föllelni: „A kakukk az

128 Weil: ugyanott, 22.

129 Weil: említett műve, 20.

Úristentül a legszöb' ruhát kérte, nem elégödött mög a magájéval. Akkor az Úristen mögharagudott, az ördög taréjt adta rá, azúta a kakukk mindég bánja a töttit, szomorúan kakukkol, mer átok alatt van" (Majdán). Mert elvesztette szépségét, szomorkodik a mordvin kakukk is, mely háziállat lévén, hajdan azt fogadta, mindennap tojni fog, de nem tartotta meg szavát, ezért büntetésül Ange-Pátyáj himlőhelyessé tette, s az erdőre úzte, hol bánatosan kukukkol.¹³⁰

Fejezetünkben emlékezünk meg az első gyilkosságról is, mint olyanról, mely az embereknek a boldog korban élvezett békés állapotuk megzavarására vonatkozik. Az első gyilkosság semmi összefüggésben sem látszik lenni az ősszülők bukásával, de még az ősszülők gyermekeiről: Káinról és Ábelről sincs benne szó, mi azt mutatja, hogy e hagyománnyal csak az újabb korban ismerkedtünk meg. Teremtésünkről szólva (15. lapon)¹³¹ hallottuk, hogy az Ördög tanította meg az embert pálinkát főzni; az emberek azután lerészegedve agyonütötték egymást. Mondánk változata a mordvinoknál fordul elő, s annyiban tér el a miénktől, hogy mikor Saitán megtanította az embereket sört és méhsört készíteni, lisztből pálinkát főzni, mitől megrészegedvén, nem egymást ütik agyon, hanem Niški-Pázt: az Isten fiát.¹³² Az első gyilkosság a mordvinokként is a részegedés következménye, mi iszlám maradvány. Az iszlám törvényekről tudjuk, hogy halálos büntetés terhe alatt tiltja a szeszes italok élvezetét. Még az iszlám hatásnál is újabb a kereszténységé, melynek nyomai látszanak meg a következő adatunkon: „A kocsmába történt az első eset (ti. a gyilkosság) az Ördög ělopta az embörnek a pipáját; akinek elveszött a pipája, agyonütötte a társát (akire gyanakodott), pedig az Ördög tötte el a pipáját" (Egyházaskér). Mikor népünk az iszlám törvényeit felejtette, a kereszténységét – melyek a dohányzást kezdetben szigorúan tiltották – megismerte, akkor a pálinka, illetőleg a szeszes ital helyét mondánkban a pipa foglalta el.

A bukásról szoltunkban a következő vallások hatását szemléltük: legtöbb hagyományunkon észleltük az iszlám nyomokat, ugyancsak ennek a vallásnak a hatását láttuk a mondáinkkal egyező votják és vogul adatokon. Az iszlámmal mintegy egybeforrva jelentkezett az Ádám szakállának növéséről emlékező maradványban a zsidó vallás, elannyira, hogy e hagyományunk vizsgálásánál akaratlanul is Constantinus kabarjai, illetőleg Ibn Dasta kozárjai jutottak

130 Barna: *A mordvaiak pogány istenei*, 36.

131 Ebben a kötetben a 214. lapon.

132 Barna: *Ósvallásunk kisebb isteni lényei*, 5.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

eszünkbe.¹³³ Constantinus szerint a kazár nemzetből való kabarokkal egyesültünk, a kazárok legnagyobb része pedig Ibn Dastaként a zsidó hitet vallja, de az előtt a kozárok hite hasonló vala a törökök hitéhez, és fővárosukban: Szara Senben, de más városukban is: Hab Nelában muszlimek (mohamedánok) is laknak, vagyis zsidó és iszlám vallást követők laknak együtt, minek folytán a két vallás hiedelmei egybeolvadhattak. Több hagyományunk változatát a láma-, illetőleg Buddha-vallású mongoloknál leltük fel, mi nagyon is figyelemre méltó bizonyíték, melyet azonban más alkalommal használunk fel.

Vízözön¹³⁴

A vízözön létrejöttét a legtöbb nép büntetésnek veszi a megbántásért, mellyel a veszedelem napjaiban élők felső lényöket haragra lobbantották. Kerülnek azonban minderről mit sem tudó mondák is, mire nézve a vogulok *Reguly*¹³⁵ lejegyezte, vízözönről emlékező hagyománya példaként idézhető. A vízözön bekövetkezésének e szerint semmi fontosabb oka nincs, mint hogy hosszú tél után szerfölött rögtön álla be a nagy havakat és jegeket egyszerre megolvasztó hőség; Isten megbántás[á]ról, rossz emberekről és jámbor férfiúról nincs említés téve, mind e mellett is találkozik Noé – nem ugyan ezen a néven ismeretes, hanem öregnek nevezett –, ki a halál kikerülésére nyárfát tanácsol ketté vágni, s kettős sajkát csinálni, mi megfelel az emberiséget elveszéstől megmentő Noé bárkájának. A magyar mondatöredékek nem ily egyszerűek, és idegen hatástól mentek. Mi már beszélünk Isten megbántás[á]ról, és a vízözönt büntetésnek vesszük. Van a voguloknak más vízözön-, illetőleg tűzözönmondájuk is, melyet Munkácsi¹³⁶ közölt. Sok tekintetben megegyező némely töredékünkkel, csak hogy alapul ezt sem fogadhatjuk el, mivel a főisten – természetesen idegen hatás folytán – vashajót jár kikészíteni, „tokhalbórból való takarósátort készít” –, szóval anyaggal foglalkozik, nincs neki demiurgja, nem a vogul és altaji teremtőmonda Istene többé, hanem azért megérdemli, hogy hagyományainkkal összevessük. Mi ezúttal a votjákokra vetjük szemünket, náluk leltük fel – mit előre kijelenthetünk – a magyar vízözönmonda-töredékek mását. Nem is titkoljuk el örömmünket afölött, hogy rokon néppel bírunk közös kincset, és áldjuk népünket ősiségéhez való ragaszkodásáért, mert hagyományainkban a votják vízözön-, nem különben a vogul tűzözönmonda főbb részeit

133 Hunfalvy: *Magyarország ethnographiája*, 200., 215.

134 Felolvastatott a Magyar Néprajzi Társaság 1891. március 21-én tartott ülésében

135 *Hagyományai*, 1. k. 156. Munkácsi: *Vogul népköltési gyűjtemény*, 1. k. 69.

136 Idézett műve, 1. k. 68.

bemutathatjuk, sőt sok tekintetben teljesebb képet is nyújthatunk, mint akár a votják, akár a vogul hagyományok.

A votják monda Nojt¹³⁷ Inmárnak, a főistennek kedves embereként állítja elének. Ez a kedves ember egy alkalommal így szólván: A világot nagy víz fogja elárasztani, és nagy hajót kezdett készíteni. Honnan tudta meg Noj, hogy a világot víz fogja elárasztani? A votják mondában világosan nincs kimondva; csak abból következtethetjük, hogy a főistentől tudta meg, mert a monda Inmár kedves emberéül tünteti fel, és míg Nojt a vízözön veszedelméből kimenti, az emberiséget belevesztetnek engedi tekinteni. Hasonlóképpen a mondából kell kiolvasnunk, hogy a vízözön a bűn büntetése volt, mivel nem mindenki tudta bekövetkezését, csak Noj, Inmárnak kedves embere. Nem tudjuk azonban, miféle lények vesztek el a vízben: óriások-e vagy hősök, avagy csak egyszerű emberek? A magyar hagyományokban kétféle hiedelmet találtunk eddig az elveszett lényekre vonatkozólag. Az egyik a kereszténység tanításaként festve az emberek viselkedését, közönséges lényeknek: embereknek nevezi: „Mindég mulattak az embörök, lakodalmaskodtak, azé pusztította el őket vízözönnel az Isten” (Szőreg). A másik adat szerint a veszedelem az óriásokat és tündéreket érte: „A vízözönbe múltak ki az órijások mög a tündérek, mert az Isten parancsolatját nem akarták tartani. Mindég mulattak, fajtalan életöt éltek, el is pusztultak” (Szőreg). Az óriások, tündérek és a Noé korában élő emberek elpusztulását nem ok nélkül helyeztük egymás mellé. Hagyományaink egynél több vízözönről nem beszélnek, tündér, óriás, ember ebben vesz el, mi azt jegyzi, hogy a vízözönben halálukat lelt lények, kiket ma némely hagyományunkban embereknek találunk mondva, tulajdonképpen óriások és tündérek kora vala. Így tanítja ezt a Szentírás,¹³⁸ az iszlám,¹³⁹ és a pogány vallás legtöbbje, melyek közül elegendőnek véljük az ismeretes indet felemlíteni.¹⁴⁰

Meg kell jegyeznünk, hogy a mi mondatöredékeink mindegyikében sincs ugyan nyíltan kifejezve, hogy a vízözön a bűn büntetése, meg van azonban bennök az ezt mutató vonás, ti. hogy Isten csak Noénak adja tudtára, miszerint az egész világot vízözönrel pusztítja el, s a bárkát Noéval titokban készítetteti. Isten büntetni akarta az óriásokat és a tündéreket, mivel bűnösök voltak, megkímélni a jámbor Noét, ezért kell titokban építenie Noénak a bárkát. Harc ez Isten és óriások között, de milyen harc? Némely mondatöredékeinkben reájönnek az óriások a hajóépítésre, találunk is ellenszegülést, a félig meddig

137 Munkácsi: *Votják népköltészeti hagyományok*, 51.

138 I. Mózes VI. 4.; Sirák XVI. 8.; Baruk III. 26.

139 Weil: *Biblische Legenden der Muselmänner*, 45.

140 Wollheim da Fonseca: *Allgemeine vergleichende Mythologie*, 28.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

kész bárkát hasznavehetetlenné iparkodnak tenni, hanem más adatainkban sikerül Istennek meglepni őket.

Az Ószövetség Istene, hasonlóképpen az iszlámé, nem titkolta el akaratát: időt engedett az emberiségnek a megtérésre, mi több, követet küldött hozzá Noé személyében,¹⁴¹ hanem a mi Istenünk és a votjákoké egészen más Isten, könyörületet nem ismerők, nekik nem kell a bűnös megtérése, a bosszú vezérli őket, megtorolni a bűnt, ez a céljuk. Ilyen az indek Istene is: Visnu, ki, hogy a gonoszokat kiirthassa, hal alakjában képes a földre jönni, s így beszélni a jámbor Satjavatra királlyal, kinek tudtára adja, hogy mindenkit, aki őt megbántotta, vízözönnel söpör el a föld színéről, neki pedig és társainak hajót küld, hogy megszabadulhassanak.¹⁴² Az első, mit már ezúttal megállapíthatunk, az, hogy a rokon népek közül a votjákokkal közös gondolkozású és érzésű Istenünk van: egy és ugyanaz az Isten, csakhogy ők Inmárnak, mi Istennek hívjuk.¹⁴³

A teremtésről és bukásról tudó hagyományainkban Istenen kívül demiurgot is találtunk, mit hasztalanul keresünk az adatainkkal egyező mondában. Isten és az ember között szereplő közvetítőről a voguloknak *A szent tűzözön regéje* nevű hagyományában van szó. *Világügyelő férfi* a közvetítő a világot tűzözönnel elpusztítani akaró Arany-Kworés és a veszedelemnek kitett emberek közt.¹⁴⁴ A magyar vízözönmondák már mesélnek demiurgról is. Egyik hagyományunkban egy helyt az van ugyan mondva, hogy a demiurghént előjövő angyal maga az Isten, de ha adatunk egyéb sorait tekintjük, azonnal meggyőződünk róla, hogy itt valóságos demiurgról van szó, és csak a kereszténység hatásának a következménye, hogy a demiurg angyal úgy van feltüntetve, mintha maga az Isten volna. A kereszténység Istene tanítja az embert önmaga, és jelenik meg Ábrahámnak angyal képében,¹⁴⁵ a demiurggal rendelkező Isten – mint a teremtésről szólva hallottuk – a demiurgja által intézkedik. Hagyományunk szerint: „Mikor az Isten mögparancsolta Nójénak, hogy csinájon bárkát, Nójé asz’ mondotta, hogy ú nem képes aztat mögcsináni. Maj’ küdök én néköd egy embört, aki néköd mögmutatja, hogy tē aztat hogy csinád! Az Isten naponta angyal képibe mögjelönt, oszt mögmutogatta Nójénak,

141 XI. Súra 26. v.

142 Majer: *Allgemeines mythologisches lexicon*, 2. k. 271.

143 Hunfalvy (*Reguly hagyományai*, 1. k. 288.; *Magyarország ethnographiája*, 242.) meg is kísértéte bizonyítani, hogy a magyar *vimád*-ban a *vim=im* istent jelent, mi megfelel a votják Inmár szó Inm-jének. (Castrén: *Vorlesungen über die finnische Mythologie*, 306.; *Buch die Wotjaken*, 149.) E szerint meg van még nyelvünkben a votják Inm istent jelentő szó mása is az *áld* szóval összetéve: *im-áld*, *imád*, *vimád*.

144 Munkácsi: *Vogul népköltési gyűjtemény*, 1. k. 73.

145 I. Mózes III. 21.; XVIII. 1.

hogy csinálja a bárkát. Nójé háromszáz esztendejig csináta a bárkát; a felesége nagyon óhajtotta tunni, hogy mőre jár (Noé), de mivel Isten mögtiltotta, hogy sönkinek nē mondja, hát Nójé nem is monta! Végtire a feleséginek a testvéreji készítöttek italt, a möliktül Nójé elaludt; amikor az álombul fölébredt, Isten parancsolatjárul mögfeledközött, és a feleséginek elbeszélte, hogy az erdőnyílás közt, a tengör partján épít egy házat, mē olyan víz gyün, hogy az egész földön a népet eltörüli. Másnap röggel osztán Nójé kimönt a bárkáhon, lētotte a humicskáját; mikor a baltáját szokás szörint a fába vágta, a fa koppant; mögijedt, mē a fa azelőtt nem koppant, mindjá észrevötte, hogy ű vétközött. Az Istennek osztán imádkozott, könyörgött az ű bűnejijért, akkó egy angyal mönt oda, adott neki egy gombolyag fonalat; mögparancsolta, hogy kösse mög a végit, osztán vigye, eressze (a gombolyagot). Nójé neki is indult, oszt eresztötte (a gombolyagot), de az angyal elődta a fonalat, így osztán a fonál húzódott Nójé után. Mikó mán Nójé egész lēeresztötte a gombolyagot, akkó látta, hogy húzódik utánna a fonál. Hét esztendejig bólyongott az erdőbe, mē vissza nem bírt mönni; akkó jelönt mög neki mögén az angyal, mögmonta neki, hogy ez az Isten büntetése, amé' a feleséginek mögmonta, hogy bárkát csinál. Azután Nójé feleséginek a tesvérjei fölkeresték Nójét, hogy mi csinál? Tűnődtek, hogy ilyen dolgon törü az eszit annyi üdő úta, aminek hasznát nem vöheti. Azután kigúnyóták Nójét (oszt bepiszkolták a bárkát).¹⁴⁶ Mindaddig möntek nézni a többi embörök is a bárkát, hogy Nójé kéntelen vót otthanni. Akkó Isten olyan fekélyt eresztött a népre, amibül mög nem gyógyulhattak sömmi módon addig az idejig, még végre egy ilyen beteg a Nójé bárkájába lévő csúnyaságba belekeverte magát: beleesött, ami jáltal azonnal möggyógyult. Azután az embörök a bárkát végképpen kitisztították, mē orvosságnak elhorták. Azután csakugyan elkövetközött az Istennek ígért büntetése, a vízözön. Angyal által jelöntötte mög Isten Nójénak, hogy mos' mán rakodjon a bárkába, de még akkor is az atyjafijaji kinevették, hogy kibujdosott az erdőre közülük lakni. Bekövetközött azután a vízözön, az Isten mögparancsolta Nójénak, hogy mást sönkit be nē vögyön az ű családján kívü. Mikó Nójé bemönt a bárkába, a felesége a tesvérjeit möghítta, hogy mönnyenek űk is

146 Saastutt ivatkin arkkia. Finn idézet: „*És beszennyezték a bárkát.*”

a bárkába. Amikor a víz már olyan vót, hogy már lábalni alig löhetött, odasijettek, de Nójé be nem eresztötte üket. Nójétül még csak bemöntek vóna, de az oroszlán vót a segedelmire; mert mikor látta, hogy Nójé küzd, az oroszlán ál'ott az ajtóra, így osztán nem möhetek be a bárkába. Isten mögparancsolta Nójénak, hogy csak az olyan álatokból vigyön be, amölik a vízbe nem él mög; de az egér, mikor a lukja teli vót vízzel, kigyütt, oszt a bárkára mászott Nójé tudta nékű. Mikor Nójé möglátta az egeret, hogy rágcsája a bárkát, lühúzta a kesztyűjit a kezirű, oszt vágta hozzá; a kesztyűből macska lött, amölik azúta az ártalmas férgeket pusztíti, ēpusztította az egeret is. Mikor a víz apadt, a bárka Rororát högyön ál't mög" (Magyarszentmárton).

Tegyük mondánkat vizsgálódásunk tárgyává. Kezdő soraiban a bárka készítésének idejét a Szentírástól eltérőleg száz esztendő helyett háromszázra teszi; ugyancsak az elején szól arról is, hogy Noé feleségének a testvérei italt készítettek, melytől Noé lerészegedett, mi részben a teremtőmondából, a sör készítéséből való, miről fentebb a 15. lapon¹⁴⁷ szöltünk; részben a Szentírás Noéjának megittasodása. Érdekesebb ennél, hogy az italt többen Noé feleségének a testvérei készítik, vagyis az ital készítésénél több demiurg szerepel, éppen úgy mint fentebb a 25. lapon Illés teremtésénél¹⁴⁸. A részegítő ital feltalálójául különben mondáink különféle személyeket hoznak fel. A 15. lapon¹⁴⁹ szöltünk arról, hogy az Ördög tanította az embert a pálinkafőzésre, természetesen eredetileg nem a diabolus, hanem a demiurg Ördög; ugyanezt találjuk a votják mondában, hol Saitán oktatja rá Noé feleségét a sörfőzésre, a voguloknál pedig Xul'-otēr mutatja meg Numi-Tarom feleségének a hordóban levő részegítő italt.¹⁵⁰ Más magyar hagyományban Búbájos asszony, tehát mint a finneknél, asszony a sör feltalálója. E monda a találgatós mesék közt szerepel. A nép megragadott adatunkból egy – mondhatni – különös vonást, hozzákötötte, alakította az egész esemény elbeszélését. Ami a találgatóssághoz nem vágott mint fölöleget eldobta; kár, hogy a különös vonást a monda közepén lelta föl, nem a végén. Az ragadta meg figyelmét a vízözön-elbeszéléséből, hogy a fa, míg Noé megtartotta a titkot: nem beszölte ki, hogy hajót készíteni jár, bármint ütötték, vágták, nem koppant: „Mēddig nem koppant Nóvének a fejszéje a fába?” Így hangzik a násznagy egyik, vőfélyhez intézett kérdése a lakodalmakban. „Áddig nem koppant, még még nem

147 Ebben a kötetben a 185. lapon.

148 Ebben a kötetben a 193. lapon.

149 Ebben a kötetben a 214. lapon.

150 Munkácsi: *Votják népköltészeti hagyományok*, 50. *Vogul népköltési gyűjtemény*, 1. k. 68.

részegítette Nóvét a felesége; azúta koppán.” Meséje pedig a következő: „Az Úristen megjeléntette Nóvének, hogy elpusztul a világ, csinájjon bárkát. Azt is megmonta neki, hogy ne mondja sēnkinek, hogy hová jár! A felesége egyre kérdezte, hogy hová jár, de Nóvé csak nem akártá megmondani; nem is montá, még mēg nem részegítette (a felesége). A feleségit olyan Bábajos asszon oktattá rá, hogy részegítse mēg Nóvét. Montá neki, hogy főzzön árpát fázékbá, oszt ánnák a levit itassá mēg Nóvéval, ákkor megmondjá. Úgy oszt főzött neki árpát fázékbá, és ánnák a levit itattá mēg vele, áttul Nóvé megrészegédett, oszt mindēnt kibeszélt. Ázúta koppán mindég, ázúta májig is koppán a fejsze a fábá!” (Magyarkanizsa.)¹⁵¹ Leszámítva azt a különbséget, hogy nálunk Bábajos asszony tanítja Noé feleségét, a votjákoknál Saitán, e töredék majdnem szóról szóra azonos a votják monda elejével.

Szó volt már az 51. lapon¹⁵² mondánk ama kijelentéséről is, hogy Isten megtiltotta Noének a titkot, ti. a hajóépítést elárulni, mivel miként az ind Visnu irgalom nélkül elpusztítja a Noé családján kívül az embereket, minek okául a magyar hagyományok az elerkölcstelenedést nevezik meg. Noé nem bírta a titkot megtartani, felesége veszedelembé döntötte, feleségét pedig más lény vette reá, hogy Noének ártson, mi nagyon hasonlít az ősszüleink Szentírásból ismeretes bűnbeeséséhez, melyben a diabolus Ördög csábította bűnre Évát, Éva vette reá Ádámot a tiltott fa gyümölcséből való evésre. Cselvetésül hagyományunk Noének lerészegítését mutatja be; adatainkban azonban más cselek is fel vannak hozva, milyen a mosdóvíz eltevése, hogy Noé reggel ne tisztakodhassék: „Mikó Nojé a bárkát készítötte, mög vót (az Istentől) parancsóva, hogy sēnkinek mög ne mondja, hogy mit csinál. Nojé osztán úgy csináta, hogy sēnki sē tudja mög, hogy huvá jár. A melléktartományba vót egy nagy erdőség, ennek a közepibe egy igön nagy högy vót, annak a tetejibe csináta Nojé a bárkát. Mikó a bárka készüt az erdőbe a högy tetejin, mán akkó mindönféle álat mögjelönt a bárka környékin. Nézögették, de csak az álatok láthatták a bárkát, mer’ az olyan bárka vót, hogy (az emberek közül) sēnkinek sē vót látható. Az Úristen úgy parancsóta ki, hogy (Nóé) sēnkinek ne mondja, még a feleséginek sē mondja mög. Az is mög vót parancsóva, hogy mindön röggē mögmosdjon, mikó a

151 Ha nem elírás, ez azt jelenti, hogy palóc adatközlője magyarkanizsai lakos volt. Másutt (206) magyarszentmártoninak mondja. De lehet, hogy nem azonos a kettő. (A szerk.)

152 Ebben a kötetben a 216. lapon.

Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban

munkára indul, mē ha mög nem mosdik, be nem végezi (a bárkacsinálást). Így hát Nojé hozzáfogott a dologhon. Mönt mán a dolog jó, de sēnki sē tudta, hogy huvá jár, mer' Nojé mindég korán mönt, még napfönkötte előtt ēmönt a bárkát csináni, oszt későn gyütt mög, sēmmi útját mög nem tapasztalhatták. Az Ördög mindön áron mög akarta tunni, hogy huvá jár Nojé? Ęjárt a feleségihön beszégetni, kérdözte túle: Huvá jár a tē urad? De a felesége sē tudta, huvá jár Nojé, nem monta mög neki, csak annyit tudott, hogy mindég még napfönkötte előtt elindul, mög mikó ēmén, mindég mögmosdik. Aszongya az Ördög: Hát töd' el a mosdóvizit! Hogy ētötte a mosdóvizit, Nojé nem mosdott mög, úgy mönt ē mosdatlanul bárkát csinálni. Mikó hozzáfogott a munkájáhon, egész haza hallatszott a kopogás; akkó möntek nyomrú nyomra. Mán nem messzi vótak, mikó az Űristen angyalt kűdött, hogy azonnal mosdjon mög, ha mássā nem, a vizeletjivē, mē mindjá vége a munkának. Mihánt mögmosdott, mindjá nagy köd ereszködött, nem tudtak sēhuvá sē mönni, nem láttak a ködtű, mögtévedtek. A felesége aztán is ētötte mindön röggē a mosdóvizet, de aztán sikeresetlen lött, mē a vizeletjivē mosdott mög. Mikó mán az Ördög látta, hogy híjába töszi el a (Noé) felesége a mosdóvizet, babonaságot készítettött (Noé feleségével) árpából mög komlóbul, hogy azt itassa mög Nojéval, úgy majd nem tudja ēkészíteni a bárkát.

Háromszó félbe köllött neki hanni a bárka építésit, mē nem bírta az Ördög miatt mindön baj nélkül ēkészíteni, és így száz esztendő került bele, mikor a bárka elkészült. Mikor esözés álott be, negyven nap és negyven éjjel szüntelen szakadt, és így mindönféle álat, amölik a vízbe nem élhetött mög, a bárkáhon tolakodott. A népek még akkó is lakodalmaskodtak. Nojé osztán az álatokbú szödött be a bárkába, de a legyet kihajtotta, hanem a légy bebút az álatok fűlibe, csípte, onnét is kihajtotta. Mikó kinézött, akkó mán odarakodott az ereszet alá száraz helyre; akkó monta, hogy légy, itt légy! Így osztán rajta maradt a légy, úgy híjuk azúta. Odamönt az Ördög is, hogy eressze be! Nojé nem akarta beereszteni, de beszökött. Az elefánt füle alatt kígyó képibe szökött be, nem tudtak sēmmit sē fölüle, möddig a bárka majd kilukadt, akkó vötte észre Nojé, hogy valami ellenség vagyon a bárkába. Mindjá vizsgálatot tartottak, mög is tanáták, akkómán kifúrta a bárkát, hanem

mögcsípték úkermének a gallérját, kidobták a bárkábú. Mikó észrevette Nojé, hogy a víz apad, hollót eresztött ki mög galambot. A galamb összevissza kódorgott, visszamönt a bárkába. Mikó jó apadt mán a víz, Örményország högyejin állott mög a bárka, akkor ismét egy galambot bocsátott ki a bárkábú, aki azután mán olajfaágot hozott a szájába, ekkó bizonyosnak állította (Noé), hogy mán a víz jó apad, kimönt a bárkábú.

Mindamellett, hogy körülnézte magát Nojé, szödögelödni kezdött; vesszőket szödött össze, hogy möggyözzze a víz apadását; abbul (asokleszúrt vesszőből) támadt a szőlő, így lött Nójénak szőlős kertje. Mikó kimöntek a bárkából, Istennek hálát adtak. Az Isten mögígérte, hogy többé vízőzönnel nem bünteti mög őket, azért adta az égi szivárvánt; a pipát mög azé röndölte, mi által azt jelönti, hogy tűz által fog a világ elveszni” (Szőreg).

Noénak mosdatlanul való dologba kezdését veszi több töredékünk az oknak, hogy nem haladhatott. Egyik gyűjteményünkben¹⁵³ közlött adatunk szerint Noé annyira dolgozott, hogy a veríték gyöngyözött rajta, mégsem haladt. Így jár emebben is: „Száz esztendejig munkálkodott Nojé a bárkával, oszt nem mönt sömmire; akkó jelöntötte neki az Isten, hogy mosdjon mög, mē különben hijába munkálkodik. Mögmosdott, oszt mindön, ahová tötte, oda illött” (Temesköz-Lőrincfalva). Ugyanígy jár Noé alább közlendő, Magyarszentmihályon lejegyzett mondánkban. Több hagyományunk a mosdásra vezet vissza a bárka szivárgását,¹⁵⁴ milyen a következő: „Vétök a dologhon, kinyérhön vagy akarmihön addég hozzá nyúlui, még az embör mög nem mosdik, mög nem imádkozik: mer’ Nojé is, mikó mosdatlan ütötte a szöget a bárkába, a bárka ott (ahova ütötte) mindég csöpögött” (Egyházaskér). A nép azt is meséli, hogy három szeget vert Noé a bárkába, melytől csorgott a bárka: „Mikó a Nojé a bárkát építötte, ér röggē, mikó főkēt, nem mosdott, szöget vert bele hármat olyat, hogy csurgott” (Magyarszentmárton). Most felhozott hagyományunk a mosdáshoz hozzá veszi az imádkozást is, mit más adatunk is megkövetel.¹⁵⁵ Az imént bemutatott szőregi monda szerint háromszor félben kellett Noénak hagynia a bárka építését. Három bűnét sorolják fel hagyományaink is: a megittasodást, nem mosdást és nem imádkozást; mind a három az iszlámra vezethető vissza. Az

¹⁵³ Szeged népe, 3. k. 184.

¹⁵⁴ Ugyanott, 3. k. 183.

¹⁵⁵ Idézett mű III. 184.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

iszlám tiltja a részegítő italok élvezetét, megparancsolja a naponként való mosdást és imádkozást.¹⁵⁶ Egyszerű megkérdezése folytán jut az Ördög a bárkaépítés tudomására eme hagyományunkban: „Nojé okos embör vót, mégis mögcsalta az Ördög: mögkérdezte, hogy: Mit csinász, Nojé? Nojé nem akarta mögmondani; mikó mögmonta, hogy bárkát csinál, amit nappal csinált, az Ördög lërontotta éccaka; úgy oszt’ Isten angyalt küdött a segítségire, akkó mögcsináta” (Csanádapáca), Más adatunkban Noé felesége megátkozta a fát, úgy tudta meg: hova jár Noé, mert azóta a fa kopog: „Mikó Nojé csináta a bárkát, az Isten mögmonta neki, hogy sënkinék së mondja mög, hogy ú mit csinál. A felesége ëgyre kérdezte, hogy huvá jár, huvá utazik, vagy mit dógozik? De Nojé nem monta, hogy ú mit dógozik. Èccör, mikor készült Nojé, hogy elmén, a felesége is készút utánna, mönt is ëgy darabég, de Nojé elveszött. Azután az asszony sírásra fakadt az erdőségbe, hogy nem tanáta a hitvössit. Akkó monta, hogy átkozott lögyön az a fa, hogy hajjam mög: mēre dógozó? Azúta kopog a fejsze a fába, azelőtt úgy járt az, mint a vízbe, mē ami fát kivágott, úgy passzolt, mind akit csak oda köl’ tönni. Akkó mönt oda az Ördög, ahogy ú tüzelt, kérdezte: Mi csinálsz, Nojé? Nojé az Ördögnek së monta mög. Ahogy tüzelt Nojé, kapta az Ördög haragjába (beleszellentett a tűzbe¹⁵⁷), azúta füstöl a tűz. Mikor az Ördög ëmönt, belevágott Nojé a fába, olyan csomó lött ott, hogy még a fejsze éle is kitört” (Magyarszentmárton).

Az alapul felvett magyarszentmártoni mondatként Noénak, amiért a titkot elárulta, hét esztendeig kellett bolyongnia az erdőben, s mikor innen kiszabadul, feleségének testvérei háborgatják. Az iszlám¹⁵⁸ írja le, hogy Noéból tréfát úztek a rokonai. Milyen volt azonban a tréfájok, csak gúnyból állott-e? Erről az iszlám hallgat. Szerintünk vastag tréfát úztek az emberek Noéval: „Mikor Nóvét a felesége megrészegítette, a fejszéje azután mindég kopogott Nóvének. A kopogásra az emberek mëntek oda nézni, oszt kicsúfolták Nóvét, hogy mé’ csinájja (a bárkát). Be is (piszkították¹⁵⁹) a bárkát, amikó Nóvé fël is hagyott vele. Az Úristen osztán odaküdötte az angyalt, hogy csinájja (Noé a bárkát). Nóvé

156 V. Súra 99. v. Vámbéry. *Vázlatai Közép-Ázsiából*, 162. IV. Súra 42. v. V. Súra 7. v., Vámbéry idézett műve 160.; A 1-Korán Buzitai Szeldmayer fordítása, 34.

157 Kuulun alkuperäisessä näin: Pieri valkean päälle. Finn idézet: *Az eredeti szövegben így hangzik: „Ráfingott a tűzre.” Szeged népe*, 3. k. 182. lapján közzölt változatban Noé a feleségének a kérdésére feltárja a titkot.

158 XI. Sure 39. v.

159 Saastutt ivatkin arkkia. Finn idézet: *„És beszennyezték a bárkát.”*

nem akarta csinálni: Nem csináhatom (be is piszkították), hogy csinájjam? Az angyal elmént az Úristenhën, de az Úristen csak visszaküdde Nóvéhon, hogy csinájja, nem lesz sëmmi baj! Az Úristen a népet meggátolta avvā, hogy sebëssék lëttek, oszt (a piszokkal) meggkenték magukat, akkó megggyógyútak, úgy, oszt tiszta lëtt a bárka, úgy csináta megg Nóvé a bárkát” (Magyarkanizsa).

Nem bepiszkítja a bárkát, hanem amit nappal csinált Noé, éjszaka lerontja az Ördög a fentebb közölt csanádapácai töredékben. Ugyanígy tesz a votjákoknál Saitan: a Nojtól készített hajót egészen összetörte, mikor Noj feleségétől megtudta, hogy Noj hajót készíteni jár.¹⁶⁰ Itt is iszlám hatással van dolgunk, és eredetileg nem a bárka elpusztulása vala az Isten parancsa megszegésének a következménye, ha [nem] a paradicsomé. A diabolus (Ördög) tulajdonképpen a paradicsomot tette tönkre az emberek számára az által, hogy az Isten parancsának a megszegésére csábította az első szülőket.¹⁶¹

Népünk tudni akarja még a fát is, melyből Noé bárkája készült. A Szentírás magyarázói fenyő- vagy cédrusfából, általában enyves, szurkos fából készültnek jelzik a hajót,¹⁶² mi *jégérfából* készültnek, fenyőfaenyvvel enyvezettnek mondjuk, mások szerint *gróférfából* való volt.^{163 164}

Elkészülvén a bárka, Isten az angyala által adta tudtára Noénak, hogy rakodjon bele a bárkába; van azonban nekünk másik idevonatkozó adatunk is, melyben el van mondva, hogy mikor Isten kiadta Noénak, hogy bárkát építsen, azt is megjelentette neki, hogy akkor hurcolkodják be a bárkába, mikor vasasztalon eszik. Egyszer, mikor aratni mentek, szüntelenül esett az eső, kenyéroket nem tudták máshova tenni, mint sarlóra; ekkor jutott Noé eszébe, mit mondott Isten, hogy itt az idő, mert most esznek vasasztalon.¹⁶⁵ Megjegyzendő töredékünk ama sora, melyben Noé földművesnek van festve, mi arra vall, hogy hagyományunk abból a korból eredt, melyben őseink földműveléssel foglalkoztak. Nem különben figyelemre méltó, hogy a vízözönt aratásra teszi.

Isten a rosszakat akarván elpusztítani a vízözönnel, Noénak meghagyja, hogy családján kívül másokat ne vigyen be a bárkába. Mire törekszik is Noé, de mint a gyűjteményünkben¹⁶⁶ közölt szőregi,

160 Munkácsi: *Votják népköltészeti hagyományok*, 50.

161 Weil: *Biblische Legenden der Muselmänner*, 25.

162 Tárkányi: *Szentírás: Genesis VI. 14. jegyzet*.

163 *Szeged népe*, 3. k. 192.

164 *Az Öszövétségben előforduló fafajta. (Szegedi szótár.) (A szerk.)*

165 Ugyanott, 3. k. 182.

166 *Szeged népe*, 3. k. 182.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

egyházaskéri és a következő mondából látjuk, az Ördög is bejutott a bárkába:¹⁶⁷ „Mikor az Úristen mögparancsolta Nojénak, hogy – nagy vízözön lészön – építsön egy bárkát, vagyis hajószekrént. Mindön nap kimönt (Noé) dógozgatni, de soha kopogás abba az erdőbe nem hallatszott. Éccör aszongya az Ördög Nojé cselédjinek: Hová jár a gazdád? Én nem tudom. No, ha nem tudod, akkor a vizet mind ész csöppig mindön este kiöntsd, hogy nē tanájjon a házná ész csöppet sē! Azután fölébredt a Nojé, de nem tanát ész csöp' vizet sē. Mögindút az ű munkájáhon, mihánt belevágta a fába a fejszéjit, olyan rögés lött, hogy az egész világba ēhallatszott, és akarhogy próbáta a fát a helyire tönni, sēhogy sē passzót oda. Az Atyaisten az angyalával jelöntötte neki, hogy nálad a főrás, mosdjá mög! Mögmosdott, sēmmi kopogás nem hallatszott. Mikó Nojé ēkészítötte a bárkát, aszonta az Isten neki, hogy egész családjává hurcókodjon be; be is hurcókodott, de a szógálója ēmaratt. Nojé osztán mérgibe aszonta neki: Hozzon az Ördög! Az Ördög ott termött, elkapta, bevitte, osztán (az Ördög) nem akart kimönni. Alig vót az Ördög a bárkába ēd darabég, kifúrta a bárkát; Nojé mindönnē próbáta begyugni, de nem ért sōmmit sē, úgy osztán lēcsapta az Ördög nevetlen ujját, avvā gyugta be a lukat, mindjá nem fojt. A fába a csomó az Ördög nevetlen ujját jegyözi; azé nevetlen új, nem bírtak nevet anni” (Magyarszentmihály). Egyik vogul hagyományban a vogul Noé nem a cselédjének, hanem a feleségének mondja: „Szállj fel, te Ördög!” Mire az Ördög az asszony hasába bújt, és ily módon jutott a hajóra. A másikban Noé felesége viszi be a varrószerszám-tartó ládikában Xul'-otért; a votjákoknál szinte Noj a feleségét hívja ekként: „Nosza, Ördög, gyere be!” Mit Saitán magára magyarázván, bement a bárkába.¹⁶⁸ Másik magyar változatunkban, a szóregiben az elefánt füle alatt kígyó képében szökik be az Ördög a bárkába. Ez sem egyéb az iszlám bűnbeesés és egy részének csonkított változatánál. Az iszlám Ridhvant teszi meg a paradicsom őrzőjéül, és Iblisnek, a diabolusnak nem engedi meg a paradicsomba való bejutást, kinek azonban ígéreteken után a páva közbejátszásával sikerült a kígyót rászédnie, hogy Ridhvan tudta nélkül a kígyó fogai közt a paradicsomba bejutott, hol Éva közvetítésével megcsalta Ádámot; vagyis azt, hogy

167 A magyarszentmártoni mondában Noé felesége a testvérjeit hívja be a bárkába.

168 Ethnographia 1891. 151., Munkácsi: *Vogul népköltési gyűjtemény*, 1. k. 68., *Votják népköltészeti hagyományok*, 51. Nálunk *Szeged népe*, 3. k. 182. lapján közlött adatunkban „Noé feleségének árnyékába húzódva szökik be a Sátán”.

a kígyó elefánt alakú volt az előtt.¹⁶⁹ Ezt elfelejtettük, s csak annyit tartottunk meg, hogy az Ördög az elefánt segítségével ment be.

Némely mondánkban¹⁷⁰ az Ördögön kívül a légy is beleigyekszik a bárkába, de Noé kihajtja, ekként az ereszet alatt foglalhat csak helyet, így menekül meg a veszedelemtől; a magyarszentmártoni változatban a légy helyett egér mászik a bárkára. Nem menekül meg különben a légnél a vízőn pusztításától az iszlám *Audj* óriás és a zsidó *Og*, Basan királya, kik szinte a bárka külsején helyezkedtek el.¹⁷¹ De miért haragszik Noé a légyre? Szegeden a legyet Belzebub állatjának tartják, Lőrincfalván azt hiszik, hogy a légy az Ördögtől ered, az Ördög szülte különös módon kínjában, mely hiedelem a perzsa Ahrimán teremtményeit, a Devet hozza eszünkbe, akik szinte légy alakjában jönnek elő.¹⁷² Noé más hagyományunk szerint a szúnyogot, muslincát sem eresztette be a bárkába: „Mikó Nojé csukta be a bárka ajtaját, a légy mög a szúnyog mög a muslinca beszált, (de) Nojé nem akarta beereszteni őket, úgy osztán kint maradtak” (Lőrincfalva).

Az egér alig jutott a bárkára, elkezdte rágcsálni, és egy helyt már ki is rágta a bárkát,¹⁷³ tehát elsüllyesztéssel, tönkrevéssel fenyegette. Az indeknél szörnyeteg kísérti meg a hajót felfordítani,¹⁷⁴ nem különben a celt mondában is Avanc nevű szörnyeteg akar bajt okozni.¹⁷⁵ A votják mondában is az egér iparkodik kilukasztani a bárkát, de ezt Saitán parancsára teszi. A palócok közt talált adatunkban magából az Ördögből egér lesz, és úgy kísérti meg a bajkozást: „Mikó Nojé a bárkába vót, az Ördög ábbá járánkodott,¹⁷⁶ hogy kirágyja a bárkát, hogy ők is fulladjának bele (a vízbe). Az Ördögből egér lett, ki ákarta rágnyi a bárkát, de Nojé megláttá, odáhajította a kesztyűit, oszt a (kesztyűje) mácskájé vát; azé olyan ellensége a mácska az egernek” (Ságújfalu). A szőregi és magyarszentmihályi hagyományunkban pedig már az Ördög sem nem parancsol az egernek, sem azzá nem változik, úgy fúrja ki a bárkát. A szőregi mondában Noé az által segít a bajon, hogy az Ördögöt kidobja, a magyarszentmihályiban lecsapja az Ördög

169 Weil: idézett műve, 23., 22. A kígyónak elefánt alkatát ismeri a zsidó vallás is (Majer: *Allgemeines mythologisches Lexicon*, 1. k. 32.), hogy mi mindemellett is az iszlám hatására vezetjük vissza mondánk e részét, noha zsidó vallás nyomai is mutatkoznak egyéb hagyományainkon, oka abban keresendő, hogy hagyományunkon észlelhető egyéb vonásokat csak az iszlámban leltük föl.

170 Szeged népe, 3. k. 182. és fentebb a szőregi változatban.

171 Weil: említett műve, 45.

172 Majer: *Allg. myth. Lex.* 1. k. 58., Schwenck: *Mythologie*, 4. k. 128.

173 Szeged népe, 3. k. 183. és az alapul vett magyarszentmártoni mondában.

174 Majer: idézett műve, 2. k. 273.

175 Bastian: *Die Voelker des Oestlichen Asien*, 6. k. 27., Mone: *Geschichte des Heidenthums in nördlichen Europa*, 2. k. 419.

176 Mesterkedett, sántikált benne. Az *Új magyar tájszótár* éppen innen idézi. (A szerk.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

nevetlen ujját, és azzal dugja be a lukat; míg a magyarszentmártoni és a palóc hagyományban Noé az egeret elpusztítja az által, hogy a keztyűjét az egérhez vágja, a keztyűből macska lesz, és ez eszi meg az egeret. Állatot, Avance nevű szörnnyeteget győz le a fent idézett celt mondában a mi Noénknak megfelelő Hu is, minek következtében elmúl[ik] a veszedelem. Tisztán állatok harcát látjuk egymással más adatainkban. Népköltésgyűjteményünkben¹⁷⁷ közölt egyházaskéri mondánkban a kígyó, mikor látta, hogy folyt be a víz, hogy a teremtmények el ne vesszenek, begyugta az egérrágtá lukat. Így tesz a Lőrincfalváról közölt hagyományban is a kígyó, és mellé a macska megeszi az egeret, mi nagyon összevág a votják hagyománnyal, melyben az oroszán orrlíkából kígyó és macska jön elő, és elpusztítja az egeret. Állatok képében küzdő felsőbb lényekről tud az ind monda: Visnu hal alakjában teszi tönkre a kígyó képében Satjavrata hajóját elpusztítani akaró Hajigrivi nevű óriást.

Akár Noének az egérrel, akár az állatoknak egymással vívott küzdelmét tekintjük, harcot látunk, az erők harcát; a természeti erők vannak az állatokban, illetőleg Noéban, Ördögben személyesítve. Az a nép, mely a természeti erőket, felsőbb lényeket állatokkal cseréli fel, mivel „az állatok egyes erőkre nézve felülmúlják az embert, azért a mondákban és regékben állatok jelölik az egyes erőket,”¹⁷⁸ csak hív marad sajátosságaihoz, mikor a természeti erők helyett lakóhelyének, vagy mondjuk: hazájának megfelelő állatokat szó hagyományába; ti. a neki hasznot hajtó természeti erőket az előtte kedves állatokkal helyettesíti, és megfordítva. Ezen az alapon állíthatjuk, hogy a magyarszentmártoni monda ama része, mely az oroszánról szól, meleg tartományt jelöl ki keletkező helyéül, míg ellenben az a része, melyben kesztyűről van szó, hideget.

Mondánk egyéb része, úgymint a negyven nap és negyven éjjel tartó esőzés, a holló és galambok kibocsájtása, a bárkának a hegyen való megállapodása, a szivárvány adása mind ismeretesek, és ha nem a kereszténység tanította is legelőször ezekre népünket, de fenntartotta. Az állatok kibocsájtására vonatkozólag csak még az a megjegyzésünk, hogy Jázován a holló helyett *sast* bocsáttatnak ki Noéval: „Nojé előbb *sast* bocsájtott ki, azután galambot. Mikó Nojé kigyütt a bárkábú, az Isten a szivárvánt adta. A szivárvánt azé adta az Isten, hogy a világot nem vöszi el többet vízzel; a pipát mög azé adta, hogy inkább tűzzel vesz el a világ, mint vízzel, ez annak a jelönsége” (Jázova). Szerfelett különös, hogy töredékünkbe a pipa is bele van keverve,

¹⁷⁷ Szeged népe, 3. k. 183.

¹⁷⁸ Hunfalvy: *Reguly hagyományai*, 1. k. 136.

melyet a nép a demiurg Ördög találmányának vall. Őseink tudomás szerint nem pipáztak, miről a népnek is van emlékezése: „Mikó még nem pipáztak az embörök, bugyborékoltak, (ez) a vízözönt jegyzi, hogy víz által pusztult el a világ, a pipa mög azt jelönti, hogy tűz által pusztul el esztán” (Szóreg). Nyelvünkben már maga [a] pipa is kölcsönvett szó,¹⁷⁹ a monda mégis azt beszéli, hogy Isten adta, rendelte a pipát. Ha a pipát nem adta Isten nekünk, kérdés, mit adott tehát? Mi volt az az eszköz, melynek a pipa a helyét foglalta el? Töredékünk szerint az emberek, mielőtt pipáztak volna, bugyborékoltak, vagyis a népként¹⁸⁰ bögrét hordtak magukkal, és nádat szájukban, úgy eresztgették a buborékokat.

Isten megígéri, hogy többet nem veszi el vízzel a világot, ennek jelenségéül adja a szivárványt, és ugyancsak Isten kijelenti, hogy tűzzel fogja elpusztítani a világot, vízzel nem bántja ezután, ezt jelenti a pipa. A pipa és szivárvány e szerint jel, Istennek az emberrel kötött békesség kifejezője a vízözönféle veszedelemre való tekintettel, s a népek mitológiájában a vízözönben előkerülő pipát békességpipának is mondjuk. Az indiánok úgy tudják, hogy mikor a víz leapadt, nagy szellemük sziklára telepedett, s a népet maga köré gyűjtve, a sziklából nagy pipát csinált, melyből a világ négy tájékára füstöt eresztett; ezután megköté a békességet, és megparancsolta, hogy az emberek ugyanabból a sziklából pipát készítsenek, és szívják.¹⁸¹ Az indiánok nagy szelleme felcserélte szerepét Noéval, nem neki áldoznak, hanem ő mutatja be az áldozatot. A pipából a világ négy tájékára való füsteresztés, s nyomban reá a békesség megkötése megfelel az Ószövetség Noéja áldozatának; az emberek pipája pedig, mely a békességkötésre emlékeztet, a szivárvánnyal egyezik, mit nem kell bővebben bizonyítanunk. Mi annyit tudunk mondánkból, hogy nálunk is Isten adta, rendelte a pipát, és a mi pipánk is a békességre vonatkozik, a mi pipánk is a békesség pipája, mi nem csak mondánkból, de szokásunkból is kitetszik. Amerikában a békesség pipája nélkül békességet vagy szövetséget nem kötnek. A békesség pipája a szerződés helyettesítője, melyből az első szívást az Istennek ajánlják fel.¹⁸² Ilyféle szokás ismeretes népünknel is: ez a pipa- és dohányzacskóvetés, melyet Szajánban tapasztaltam különösen elterjedtnek. Összejövetelük alkalmával a legények már messziről felszólítják egymást pipa- vagy dohányzacskóvetésre, mibe könnyen beleegyeznek, s egyik a másikhoz dobja a sajátját, és kész a csere. Azzal, hogy a *csere csalával jár*,¹⁸³ nem sokat törődnek, akinek nem

179 Magyar Nyelvőr, 16. k. 389.

180 Értsd: a nép szerint. (A szerk.)

181 Catlin: *Die Indianer Nord-Amerikas*, 282., 288.

182 Müller: *Geschichte der amerikanischen Urreligionen*, 44.

183 Szegedi szólás: a cserében könnyen rosszul járhatnak a felek. (A szerk.)

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

tetszik a cserébe kapott tárgy, új összejövettelkor túlad rajta vetéssel. Ez a cserélgetés barátságuk kifejezője.

Ezek után levonhatjuk a vízözönről szóló hagyományok vallomásaiból az eredményt. *A magyar vízözönmondák teljesebbek a votjákokénál*, kikkel közel való rokonságunkat tudósaink már több szempontból kiindultán bebizonyították.¹⁸⁴ Változatban felleltük hagyományainkat a voguloknál is; azonban mind a magyar, mind rokonaink e nemű hagyományain *ind vallás nyomai* észlelhetők, nem különben *erős iszlám hatást* vettünk észre.

Világégés

A föld lakosaira való tekintetből kiindulólag három korszakot kell megkülönböztetnünk, úgymint a múltat, vagyis az óriások, az embernél tökéletesebb lények korát; a jelent, másként szólva az emberek korát, és a jövőt, a törpék, mások szerint az idétlen gyermekek korát. Az óriások kora a teremtéssel kezdődik, s tart a vízözönig; a víz pusztítja el, teszi tönkre őket. Ezt a korszakot némely hagyományunk alapján két részre oszthatjuk fel, az egyik a boldogság kora, mikor a föld lakosai fönt és lent lakhattak, szállhattak; terjed a bűnbeesésig, a bukásig. Szállóképességüktől, erős, körömmel fedett testi szervezetüktől és gond nélkül folyó életüktől a tiltott gyümölcs élvezete, más adatunk szerint az elerkölcstelenedés fosztotta meg őket. De azért földünknek e lakosai még mindig jelesebb tehetségekkel valának felruházva, mint az ember. Ez a rész a vízözönig terjed, mikor Isten szinte erkölcstelenségökért kiirtja őket. A második korszak az emberek kora. Az emberek az óriásokhoz mérten parányi állatkáknak tűnnek fel. Kicsinységük mellett erkölcstelenségük következtében folyton kisebbednek, kevesebb időt élnek, míg végre tűz pusztítja el őket. Hajdan erősebbek és vitézebbek valának, mint ma, ez a hősök kora, vagyis az emberek korszakának első része, melyről tüzetesen szólt Ipolyi,¹⁸⁵ a másik része e kornak a jelen idő, az ősökhöz képest elgyengült nemzedék kora, tart a világégésig, mely büntetés ugyancsak az elerkölcstelenedésnek a következménye. A harmadik korszak a törpéké, némelyek szerint az idétlen gyermekeké, melyről alább szólunk.

A levegő volt tehát az első, mely a föld lakosainak megtagadta a szolgálatot, nem szállhattak; azután a víz ártott nekik, jövőben a tűz pusztítja el őket. E három korszak lakosait egybefoglalva találjuk eme hagyományunkban: „Mikor az órijásnak a lánya kimönt a várbul a pusztába, látott egy szántó embört négy ökrön

184 Hunfalvy: *Reguly hagyományai*, 1. k. 261. – Budenz: *Magyar-ugor összehasonlító szótár*.

185 *Magyar mythologia*, 140., 353.

szántani. Ez a lány csak hatéves vót, és mögfogta a négy ökröt, az embört mög az ekét, beleszötte a kötőjibe, bevitte az apjának, mondván: Nézd csak, kedves apám, milyen szép kis bogarkák ezek, ni, ni! Aszongya neki az apja: Ó, kedves kis lányom, majd mi utánunk ezek lösznek a világba, mindön uralkodó ezökbül fog lönni, hanem erezd ezöket a szögényöket, hogy mönnyenek tovább, mē még ezök után gyün egy világ, amikor mögint ezök is el fognak múlni, és így fognak gyünni a törpék, és ezök fognak élni egy darabig” (Szőreg). E mondát ismerik a németek,¹⁸⁶ él Erdélyben,¹⁸⁷ feldolgozta Gyulai Pál az *Óriás leányka* [című] költeményében, megtaláljuk az oláhoknál, finneknél,¹⁸⁸ lappoknál¹⁸⁹ és votjákoknál,¹⁹⁰ a törpék kivételével. Annyiról emlékeznek csak e változatok, hogy az embert kötőjében vivő óriás leánynak atyja kijelenti, miszerint az óriások után az emberek uralkodnak. A mi hagyományunk tovább megy, tudja, hogy ha mi elpusztulunk is a föld színéről, a világ még állni fog, új lakók jönnek. De hogy lesz-e a törpéknek utódjuk e földön, követik-e az utódokat is mások, örökké állni fog-e ez a világ, melyben mi élünk akként, hogy csak megújul, lakosai változnak meg? És ha a törpék elpusztulnak, mi által enyésznek el? Oly kérdések, melyekre hagyományainkban feleletet nem leltünk. De hogy nekünk, embereknek az e világról való elpusztulásunk után nem enyészik el végképpen e világ, új lakói lesznek, ez nem a kereszténység tanítása, inkább Buddha-vallásmaradvány, mit az értekezésünk folyamán felsorolt Buddha-vallási nyomok alapján állíthatunk. A Buddha-vallás tanítja, hogy ha mi elpusztulunk a föld hátáról, új lények támadnak.¹⁹¹

Hagyományaink szerint tehát jön idő, mikor e világ az emberekre nézve elmúlik, s e veszedelmet, mint egyéb népeknél, nálunk is a tűz okozza. Mikor fog ez az idő bekövetkezni? Miről lehet megtudni, hogy nem messze van, vagyis melyek az előjelei? Mi többféle előjelt ismerünk erre vonatkozólag. Ezek közt legelterjedettebb népünk közt az *Ezröt adok, ezröt nem adok* hiedelem, mi úgy magyarázandó, hogy Isten ezer évet adott az embernek, de a másik ezer évet Kr. u. nem töltheti be e földön, mert ezt nem adta meg (Egyházaskér).

Más, ide vonatkozó előjel a diófa levelének a nagysága. Mikor a diófa levele akkora lesz, mint a cseresznyéé, a vadrépának a közepe elfogy, vagyis a természet megtagadja jóságát a bűnös embertől – nem

186 Müller: *Siebenbürgische Sagen: Hünen bei Schässburg.*

187 Kozma: *Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben,* 10.

188 Ipolyi: *Magyar mythologia* 121.

189 Poestion *Lappländische Märchen* 39.

190 Munkácsi: *Votják népköltészeti hagyományok* 55.

191 Koeppen: *Die Religion der Buddha,* 1. k. 267.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

fognak tudni szégyent az emberek –, akkor lesz vége a világnak.¹⁹² A Buddha-vallású mongoloknál nem pusztán a diófa levele kisebbedik meg a világ végére, hanem minden teremtmény. Hét esztendeig nem terem;¹⁹³ e hiedelmet alább közlendő, Egyházaskéren lejegyzett mondánkban mutatjuk be.

Jelek lesznek az égen – mondja a Szentírás –, miről mi is tudunk: „Mikor a Sánta Kata beéri a három Kaszást, akkó lösz vége a világnak” (Szőreg). Más hiedelmünk szerint: „Mikó az oláj gyerök főbukik az Ökrök előtt (melyek a Döncöl-szekér elé vannak fogva), akkó elvesz a világ” (Magyarszentmárton). Ugyancsak a Döncöl-szekérre vonatkozólag jegyeztük le a következőt: „A Döncöl-szekér húzza az egész világot, a Cigány gyerök ugrál az Ökörre, oszt léesik mindég; mikó a középső Ökörre úgy rá bír ugrani, hogy nem esik lē, akkó ēvesz a világ” (Szeged-Madarásztó). Vagyis, ha az Alkor a Mizar csillagon marad, vége lesz a világnak. A csillagokban bekövetkezendő nagy változásokról szó van a Sibyllákban¹⁹⁴ is, melyeket értekezésünk folyamán többször idézünk.

Ismertető jele lesz a világ vége bekövetkezésének Illés és Jónás lejövele: „Az Ördög Jónást teremtötte mög Illést. Mikó Krisztus Urunk (= *Isten*) teremtötte az embört, az Ördög is teremteni akart, kettöt is éccörre, de (törekvése) nem ért sömmit sē. Krisztus Urunk osztán belelehölt a szájába, oszt főkütte űket az égbe, hogy lüvödözzétök lē a gonoszokat; azúta fön’ vannak. Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás mög tolja, úgy dörögnek. Mikó a világ el akar veszni, lēgyünnek a földre, oszt a jeruzsálēmi kapuba mögölik mind a kettöt, ott fognak fekünni tizēnnég napig halva, mē űk még nem haltak mög, azután űk is föltámannak” (Csanádapáca).

Ugyancsak a Sibyllákban¹⁹⁵ és a 4. században író Lactantius¹⁹⁶ fejtegetéseiből olvassuk, hogy mikor Krisztus Urunk az angyalokkal megjelen[ik] jókat és gonoszokat ítélni, lejön Illés és Jónás is más neves lényekkel. Isten küldi le a nagy prófétát, Illést, kit a Szíriából jövő gonosz király, Antikrisztus megöl, s temetetlenül a földön hagy, de harmadnapra feltámad, s az égbe száll.

El fog a világ erkölcstelenedni, a felnöjtek nem ismernek szégyent, a gyermekek nem hallgatnak az öregebbekre, pipálni fog mindenki a

192 [Kálmány Lajos: *Mithologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A hold nyelvhagyományainkban.* Bp., 1887.] *Akadémiai értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XIV. kötet, 5. szám 18. lap. [Ebben a kötetben a 129. lapon.]

193 Pallas *Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften*, 2. k. 32.

194 *Oracula Sibyllina*, 5. k. 512.

195 *Oracula Sibyllina*, II. k. 248.

196 *Devita beata. Liber VII. Caput XVII.*

világégés előtt: „Mikó az embörök nem tunnak mán szégyönt, a gyerökök az apjuknak, anyuknak nem engödelmeskönnnek, híjába mondják nekik, hogy nē pipájjanak; mikó mindönki pipál, akkó vesz el a világ, mán majd ott vagyunk, mert a gyerökök is pipálnak mán” (Egyházaskér). Ezt a szégyent nem érzést, elerköcstelenedést részletesen festik a Sibylla-könyvek. A szülők gyermeküket és megfordítva, ezek a szülőket fogják gyűlölni. A világ tele lesz hazugsággal, elfajulásukban nem tesznek különbséget egymás közt az emberek.¹⁹⁷

A világ végét hirdető néhány előjelt alább mutatunk be, itt csak azt akarjuk még kiemelni, hogy a világ végére folytonosan emlékező jelünk is van, a pipa: „Mikó még nem pipáztak az embörök, bugyburékultak; (ez) az özönvizet jegyzi, hogy víz által pusztult el a világ; a pipa mög azt jelönti, hogy tűz által fog elpusztulni” (Padé).

Fentebb, a vízözönről szólva, megemlékeztünk a békességpipáról is; láttuk, hogy a pipa az Isten és ember közt kötött szövetség jelképe, de figyelmező egyúttal a jövő veszedelemre. A vízözön előtt hagyományunkként¹⁹⁸ burburékoltak az emberek, mi az özönvizet jegyezte, tehát ugyanolyan értelmű volt, mint ma a pipa. Mikor kaptuk meg mi a bugyborékoló bögrét, s ha ez is, miként a pipa, szövetségkötés jele volt, mikor kötöttük meg Istennel ezt a szövetséget? Erről szóló adatot nem találtunk. A vízözön előttről beszélnek: „Még a vízözön nem vót, mindönkinek vót egy kis bögréje, bugyburékult (az ember), az jelentötte a vízözönt. Mikó a vízözön emút, aztán főkerút a pipa” (Egyházaskér). „Vízözönig az embörök vízi bugyburékkal játszottak, azúta, hogy az Isten mögfogadta, hogy vízözönnyē nem pusztítja el a világot, azúta van a pipa. Az embörök a szájukba tüzet hordoznak, hogy tűz által vesz el a világ” (Szóreg).

A világégés előtt legnevezetesebb szerepet játszik Antikrisztus, kinek születéséről a következő hiedelmet jegyeztem le: „Először mink pusztulunk el a föld hátáruul tűz által, utánnunk gyünnek a törpék. Tizönkét évvel azelőtt, mielőtt a világ elpusztul, sē nem születik, sē nem hal. Ęrül tudja mög a nép, hogy csakugyan mögszületött mán az Antikrisztus. Azután Antikrisztusnak mögvan a születése: 12 éves lántú fog születni, 12 éves korába mán uralkodik, csudákat tösz, aranyos hintón jár, szélös ez világon uralkodik úgy 30 esztendőös korájig. Mikó mēn a világon köröszkül, a nép

197 *Oracula Sibyllina*, 8. k. 84., 184.; 6. k. 158.; 7. k. 43.

198 A hagyomány szerint. (A szerk.)

sírva szalad utánna, mē nagy szükség lösz, de éhön sē halhat mög; oszt (Ántikrisztus) kinyereket osztogat. Akinek kinyeret ad, pöcsétöt nyom a homlokára. Mikó elmén, akkó Jézus lészál' dicsőségössen a földre; a' csak kisdarab kinyeret osztogat, az a kis darab kinyér tart nagyon sokáig. Aki az egész kinyeret (az Antikrisztusét) elfogadja, annak nem annak a kicsibül (Jézuséból). Akkor az ítélet kezdődik. Tűz átal lösz vége a világnak. Mikor elmúl[ik] a világ, azután a törpék uralkonnak” (Majdán). Habár e hagyományunkban ki van kötve, miszerint 12 évvel az Antikrisztus születése előtt nem fognak születni, mi feltalálható a Sibyllákban is,¹⁹⁹ és ma még folytonosan születnek, Temesköz-Lőrincfalván és Szeged-Madarásztó környékén mégis elterjedt a hiedelem, hogy az Antikrisztus megszületett már, csak még nem jelentkezett az uralkodásra. Ezt következtetik pedig részint abból a hiedelemből, hogy a világ Krisztus után kétezer esztendeig nem állhat, mert Isten csak ezret adott Krisztus után, a másikat nem adta meg, részint az újhitűek, nazarénusok fellépéséből, kiket Antikrisztus követőinek tartanak.²⁰⁰ Így vélekedett hajdan Hilarius is, mint ma a nép, mikor az ariánusok felléptek.²⁰¹ Születésére vonatkozólag kétféle nézetről olvasunk, az egyik a diabolustól és tisztátalan asszonytól származtatja, a másik nem embernek veszi, hanem megtestesült diabolusnak, ki szűztől fog születni. Ezt a hiedelmet találjuk kifejezve imént bemutatott adatunkban.

A mi Antikrisztusunk hintón jár, a vele egyező iszlám Antikrisztus: Daggial csak számaron.²⁰² Mondánk egyéb állításait, hogy nagy szükség lesz; hogy követőit a juhok módjára megbélyegezi; hogy eljön Krisztus; mind felleljük a Sibyllákban.²⁰³ Az Antikrisztus célja követőjévé meghódítani az egész világot: „Mikó az Antikrisztus együn, akkó sátorok lösznek, oszt esik a kénköves eső mög csattog, oszt az ú népeji híják az emböröket a sátorokba, az ú népeji olyanok, mind az újhitűk, a nazarénusok, oszt aki bemén, van önnivaló, innivaló, mindönféle, oszt nem hallják a csattogást a sátorba. Az Antikrisztus azt akarja, hogy mindönki neki higgyön, de nem éri el. Akkó együn a Jézus, oszt mindönkinek, aki nem mönt a sátorba, cipót oszt, a'val jólakik” (Temesköz-Lőrincfalva). Eme hiedelmünket

199 *Oracula Sibyllina*, 2. k. 163.

200 A magyarszentmihályiak mindennap várják az Antikrisztus születését, ki szerintük két év óta teherben levő óteleki asszonytól születik meg.

201 Brouthonnak *a religióról való históriai lexicon: Antichristus*.

202 Brouthonnak idézett műve: *Daggial*.

203 Lactantius idézett műve, *Caput XVII*.

már a Buddha-vallású mongolok hagyományai közt leljük fel. Világégesről szóló hiedelmükben *Condsin-bodissado* a jelenkor végén meg fog jelenni, a népeket összegyűjti, és egy vallásra téríti. Ekkor az ember kora már tíz évre terjed, s éhség üt ki. Majd egy erényes törpe az égből szózatot hall, hogy hét napig halált okozó eső fog esni. Akik az ő szavának hitelt adnak, magukat élelemmel ellátva barlangokba rejtőzködnek a veszedelem elől, s megmenekülnek, a többiek elvesznek. Majd más eső esik, mely megtisztítja a földet a vértől és a holtaktól, ezután a barlangokban levők kijönnek. Újra eső lesz, de ekkor már ékszerek és ételek esnek az égből. Ezután *Maidari-Burchan* ismét eljön, kit erénye és szépsége miatt bámulni fognak, és a régi boldogság visszatér.²⁰⁴ A Buddha-vallás *Condsin-bodissado*ja, mint az imént hallottuk, szinte egy vallásra akarja téríteni a népet. Megegyezünk a mongolokkal abban, hogy ekkor éhség lesz, felülről eső fog esni, nálunk kénköves, a mongoloknál halált okozó. A mongolok barlangokba, nálunk sátorba vonul az emberiség egy része, ez a rész enni-inni kap, a másik szerintünk csak szűkölködik, a mongoloknál meghal. Eltérés van a két hagyomány közt abban, hogy akik az Antikrisztus sátorába mennek, bűnösök, míg a mongoloknál a barlangba vonulók igaz hitűek. Találkozunk a mongolokkal abban is, hogy eljön Krisztus, illetőleg *Maidari-Burchan*, s ekkor az emberek, a jók, kik megtartották az igaz hitet, kenyeret kapnak; nálunk Krisztus osztogatja, a mongoloknál az égből hull alá.

A világ végén eljövendő gonoszt, ki az embereket hamis hitre csábítja, ma Antikrisztusnak nevezzük, nevét a Szentírásból²⁰⁵ tanultuk meg: Szent János Antikrisztus nevet ad neki, Szent Pál pedig azt írja, hogy mikor ez a bűnös meg fog jelenni, a hittől való elszakadás következik be, és Isten gyanánt fogja magát tiszteltetni.²⁰⁶ Célja elérésére minden eszközt megragad a mi Antikrisztusunk, éhséget, szomjúságot idéz elő, követőit az igazak ellen szítja: „Hét esztendőig olyan termés lősz, hogy nem tudják a gabonát hová tőnni, hét esztendőnek utánna sē nem születik, sē nem hal, sē nem teröm, csak árpa teröm, mert a' vót az első kinyér; akkor osztán mögszületik az Antikrisztus, az elreggeti (rekeszti), lēlakatolja a kútakat, ű üsmerteti mög magát, hogy ű az igaz Isten. Aki hisz neki, annak ád önni-inni. Az ű népeivel amazokat küvel verögeti. Mikor az Űristen beelégszik vele, akkor gyün lē Énok, gyúti mög az eget, földet. Énok mög Illés pusztítja el az Antikrisztöt

204 Bastian: *Die Voelker des oestlichen Asien*, 6. k. 588. Pallas említett műve, 2. k. 32.

205 I. János IV. 3.

206 II. Tessz. II. 3.

Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban

(Egyházaskér).²⁰⁷ Antikrisztusnak magát Isten gyanánt tiszteltetése, mint hallottuk, meg van a Szentírásban, a kutak elreggetése, mi által Antikrisztus nagy szomjúságot okoz, a Sibylla leírásával egyezik,²⁰⁸ de azt a hiedelmet, hogy akkor hét esztendeig nem terem, a Buddha-vallású mongolok világ végét elbeszélő hagyományuk egyik változatában leljük meg.²⁰⁹ Habár Antikrisztus mit sem mulaszt el, hogy a világot vallására térítse, célját nem éri el, lesznek akkor is hitükhöz szilárdan ragaszkodó emberek, kiket az Antikrisztus és követői üldözésétől Illés és Énok ment meg: „Mikor a világ mög akar égni, az Antikriszt mindönféle csalárdsággal csali a népet. Asz’ mondja: Én vagyok Krisztus! Kinyeret osztogat, mög mindönt, hogy neki higgyenek. Így lösz ez öd darabég, osztán Illés és Énok az Antikrisztussal harcolnak, most a paradicsomba vannak test’el, lélökkal. Akkor az Antikrisztöt lögyözük, akkó lép az igaz Isten lábura, az Antikriszt mög a limbuba²¹⁰ mén, átok alatt lösz. Mikor ez a nép épusztul a világrul, az idétlen gyermekök fognak talpra á’ni, az üvék lösz a világ” (Egyházaskér). A Szentírás két Antikrisztussal harcolórol tesz említést, kiket az egyházatyák, miként a mi hagyományunk, Illésnek és Énoknak mondanak.²¹¹ Fentebb, a Csanádapácán lejegyzett hiedelemben Énok helyett Jónás van említve, mi a dolgon mit sem változtat, nem az sem, hogy hagyományainkban Illés és Énok, illetőleg a Szentírással²¹² megegyezőleg, Krisztus győzi le az Antikrisztust, az egyházatyáknál Mihály arkangyal. E harcban az egyházatyák szerint Illést és Énokot megölik, testük temetetlenül fog feküdni, ekkor éri el Antikrisztus hatalmának a tetőpontját, ekkor már az ég ellen megy, az Olajfák hegyéről akar felemelkedni, de Mihály arkangyal legyőzi, s tönkreteszi.²¹³ Szegeden is beszélük, miszerint Antikrisztus az ég felé emelkedik fel követőivel, de itt Krisztus teszi tönkre, ki ekkor jön le az ég felhőiből eleveneket és holtakat ítélni. Mielőtt azonban Krisztus lejönné, Énok meggyújtja az eget, földet, mi a Szentírással egyez.²¹⁴ Ez lesz a napja Isten haragjának, melyen nem lesz menekvés, mert:

207 Egyik vogul monda Numi Tarom és Xul’-otër közt, lefolyt harcról szól: Numi Tarem ellenfelet tűzözönnel akarta megsemmisíteni, a föld ugyan elpusztult, de a gonosz Xul’-otër megmaradt. (*Etnographia* 2. k. 142–155.) Ami a tűzözönt illeti, több nép hagyományában előfordul. (Lásd Herrmann Antal közleményét a *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, 23. k. 12. lapján.)

208 *Oracula Sibyllina*, 8. k. 352.

209 Pallas idézett műve, 2. k. 32

210 A pokol tornácára. (A szerk.)

211 Grimm: *Deutsche Mythologie* 468., Lactantius említett műve XVI. Caput jegyzete, 1009.

212 II. Tessz. II. 8. Augustinus: *De civitate Dei, Liber XX. Caput XIX.*

213 Grimm: idézett műve s lapja.

214 II. Péter III. 10.

„Keletön möggyullad a tengör, és (a tűz) nyugotnak mén, mindön csúszómászó álat siet a tűz elű, de hasztalan, mer' utóléri” (Torontálmonostor). Folyamáradathoz hasonlóan festik a tűz terjedését a Sibyllák is.²¹⁵

Hogy a világ tűz által pusztul el, és az embereket Krisztus ítéli meg, ki a jókat megjutalmazza, a gonoszokat megbünteti, ez mind fellelhető a Szentírásban, hol azonban hasztalanul keressük hagyományunk ama kijelentését, hogy ez a világ az emberek után másoknak fog lakóhelyül szolgálni. Erről a hagyományaink hasonlítgatásaiban felsorolt vallások közül a mongol Buddha-vallás emlékezik meg, mely szerint e világ egy ideig való fennállása után ugyan elpusztul, de azután más lakó lényekkel megújul.²¹⁶ Adataink e lényeket részint törpéknek, részint idétleneknek, idétlenül született gyermeknek nevezik. Mind a törpék, mind az idétlenek²¹⁷ ma még a föld alatt hasadékokban, hegyüregekben laknak, nem ismerik világunk örömeit és keserveit, de ha világunk megújul, ők uralkodnak. Milyen lesz ezen a földön való életök? Követik-e őket is mások? Hagyományaink e kérdésekre nem felelnek.

Világégésre vonatkozó hagyományaink kétféle hatásról tanúskodnak, úgymint a *keresztényről* – hova sorozzuk a szentatyák tárgyunk körébe vágó magyarázatát, melyet részint a Szentírásból, részint a Sibyllákból merítettek – és a *mongol Buddha-vallással egyező hatásról*.

Megjegyezzük végre, hogy a bemutatott mondák, egy pár palóc adat kivételével, Szeged lakosainak és vidékére költözött népének ajkáról vannak lejegyezve; vagyis Szeged népéé az érdem, hogy őseitől öröklött nyelvahagyományaihoz való ragaszkodása következtében ma már nem csak rokonaink kozmogóniai hagyományaira hivatkozhatunk, hanem szólhatunk a magunkéiról is.

Szeged, 1893.

215 *Oracula Sibyllina*, 4. k. 176.

216 Pallas: idézett műve, 2. k. 33.

217 Az ítélet után fognak uralkonni ezök az idétlenök (Egyházaskér).